FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.

Debrecen
2005

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
12.

DEBRECEN
2005

A DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI

Szerkesztette:

Keresztes László
Maticsák Sándor
Dusnoki Gergely

Szerkesztőbizottság:

Csúcs Sándor (Budapest)
Riho Grünthal (Helsinki)
Lars-Gunnar Larsson (Uppsala)
Harri Mantila (Oulu)
Tõnu Seilenthal (Tartu)
Eberhard Winkler (Göttingen)

ISSN 0239-1953

Felelős kiadó: Nagy János
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor
Készült a Debreceni Egyetem Könyvtárának
sokszorosító üzemében.
Terjedelem: 12 (A/5) ív.

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2005.

Az infinitivusi tárgy a keleti lappban

Christina ARMUTLIEVA

1. Bevezetés

A tárgyas szerkezeten belül a tárgy megjelenésének a feltétele egy tárgyas ige vagy abból képzett nem-igei alak jelenléte. A tárgy nemcsak ragos főnévi csoport vagy névmás lehet, hanem mellékmondat vagy infinitivusi szerkezet is. A következőkben a tárgy infinitivusi megjelenését vizsgálom a keleti lapp nyelvekben. Ez a téma egyaránt érinti a tárgyas szerkezet és az infinitivus kutatásának területét. A keleti lappal foglalkozó orosz nyelvű szakirodalom csak szórványosan említi ezeket a nyelvi jelenségeket és általában hagyományos módszerekkel közelíti meg. P. M. Zajkov a *Бабинский диалект саамского языка* című nyelvkönyvében az infinitivust határozatlan személyes alakként (неопределенно-личная форма) említi, megnevezi a lehetséges mondattani szerepeit (tárgy vagy határozó) és a finn első és harmadik infinitivushoz hasonlítja. Ezen túl felsorolja az infinitivus négy használati lehetőségét a keleti lappban, mégpedig bizonyos jelentésű igékkel, melléknevekkel, a necessivusi szerkezet részeként és a feltételes módú alakok elemeként (Zajkov 1987: 162, 163). Az infinitivus mai alakjáról a lapp nyelvekben a szakirodalom egyértelműen úgy véli, hogy a mai képzője **-dēk* végződésre vezethető vissza, amely a **-ta/tä* deverbális nomenképző és a **-k* lativusi rag összekapcsolódásának eredménye (Korhonen 1981: 288). A mai kildini lappban az infinitivus képzője *-ɛ*, amely a korábbi *-ɛt, -ɛd*, *-ɛδ* ragváltozatok tővégi mássalhangzójának lekopásával jött létre (Zajkov 1987: 162).

A keleti lapp infinitivus részletes kutatására és a tárgyas szerkezet teljes leírására eddig nem került sor. Ez főleg azzal magyarázható, hogy nagyon nehéz egy olyan nyelv jelenségeit leírni, amelynek még nem szilárdult meg az irodalmi nyelvi változata. A jelenlegi cikkben főleg R. D. Kurucs kildini lapp–orosz szótárát (1985) használtam forrásnak, valamint kildini lapp nyelven íródott szövegeket. A legtöbb példa forrása Kurucs szótára, ezeket puszta lapszámmal a példa után zárójelben jelölöm. A nyelvi anyag értelemszerűen korlátozottnak minősült, ráadásul a kutatás folyamán egy olyan probléma is

felmerült, amelynek megoldása anyanyelvi kompetenciát követel, hiszen a válasz sokszor szemantikai téren keresendő. Ilyenkor az Ole Henrik Magga *Studier i samisk infinitivsyntaks* című disszertációja nyújtott segítséget, amely részletesen megvizsgálja az infinitivust az igei csoporton belül az északi lappban.

Magga kiinduló pontnak számító munkája az infinitivusi kifejezéssekkel, valamit az ún. accusativus cum infinitivo szerkezettel foglalkozik. Az infinitivusi mondatban a grammatikai alany nominativusban van, és ez egyben az infinitivusnak az ágense is. Ezzel szemben az „infinitive and accusative" szerkezetet az ágens és a cselekvés viszonya határozza meg olyan mondatokban, amelyekben a főige és az infinitivus közé egy névszói csoport (az infinitivus ágense) ékelődik be (Magga 1986: 262). Ole Henrik Magga az infinitivusi mondatokon belül a régens igéket vizsgálja szemantikai szempontból. Ennek alapján olyan csoportokat különböztet meg, amelyek episztemikus (pl. *dáidit* 'tud, képes', *fertet* 'kell', *sáhttit* 'okoz, hagy; tud, képes'), deontikus (pl. *astat* 'ráér, tud' *beassat* 'sikerül, képes, tud'), dinamikus (pl. *diehtit* 'tud, ismer', *arvat* 'bátorkodik, mer, merészkedik'), a beszélő viszonyát kifejező (pl. *galgat* 'kell', *oažžut* 'szabad, sikerül, lehet'), a jövő időre utaló (pl. *boahtit* 'jön; lesz, válik', *áigut* 'akar'), mozgás jelentésű, vagy állapotot és állapotváltozást kifejező igéket tartalmaznak. A disszertáció egyik központi általános nyelvészeti témája a segédige és ennek mondatbeli jelenlétének különböző kritériumai. A segédige (ang. auxiliary verb) fogalmának tisztázása lényeges szempontváltáshoz vezet, ami az infinitivusi mondat mibenlétét, ennek fő és alárendelt részeit illeti. Disszertációjában Magga azt a szemléletet képviseli, amely szerint a *leat* 'van' igén kívül több más ige is segédigeként viselkedik, pl. *dáidit*, *fertet*, *galgat*, *áigut*. Az infinitivusi mondatokban ezek az igék a segédige szerepét töltik be, az infinitivus pedig a főige, pl.

(1) *Mi æt daide goas'sege dam oai'nit*. 'We may never see her again.'
(Magga 1984: 103).

Ez a megközelítési mód lényegesen különbözik a hagyományostól, amely szerint az ilyenféle szerkezetekben a *dáidit* lenne a főige, az infinitivus *oai'nit* pedig annak a bővítménye. Magga munkájának egyik alapgondolata az, hogy a lapp nyelvben sokkal több segédige kimutatható, mint ahogy a hagyományos nyelvtanok állítják.

Elméletének igazolására Magga olyan szintaktikai módszert alkalmaz, mint a passziválás, amely nem érinti a segédigéket. Azokban a mondatokban, amelyekben segédige szerepel, a passziválás következtében az infinitivus vá-

lik passzívvá a *-juvvot* képző segítségével, a segédigét pedig csak számbeli és személybeli egyeztetés érinti (Magga 1984: 104), pl.

(2) *Jámehat lávejit boktojuvvot.* 'The dead use to be woken up.' (Magga 1984: 104).

A keleti lappban a passzív képzői: *-увв, -хувв, -ювв.*

2. A tárgyas szerkezet infinitivusi tárgya a keleti lappban

Az alábbiakban igyekszem kimutatni, hogy a segédige fogalma az északi lapphoz hasonlóan a keleti lappban is gyakran releváns az infinitivusi mondatokban. Az infinitivusi mondatokon belül csak azokat vizsgálom, amelyekben tárgyas ige szerepel, hiszen a központban az infinitivusi tárgy megjelenése áll.

A segédige státuszáról a magyar szakirodalomban is több különböző álláspont van. Az egyik legelterjedtebb elképzelést a hagyományos nyelvtanok képviselik, melyek szerint a magyarban csak a *fog* és *volna* lexémák segédigék. Egyes generativista megközelítések szerint a magyarban egyáltalán nincsenek segédigék. Ezekkel a szemléletekkel áll szemben az az elképzelés, amely szerint a magyarban a segédigék listája tizenkilenc igét tartalmaz, köztük *kíván*, *tud*, *szándékozik*, *óhajt* (Kenesei 2000: 108). Ez a felfogás közel áll Magga segédigékkel kapcsolatos elméletéhez. A magyar segédige pontos meghatározásához a nemzetközi szakirodalom nyújt segítséget. A *Strukturális magyar nyelvtan*-ban olvasható annak a tizennyolc univerzális tulajdonságnak a listája, amely különböző mértékben jellemzi a segédigéket a különböző nyelvekben. A lista egymástól független kutatások eredményeit tartalmazza, ezért a segédigék tulajdonságai között sok az átfedés, és nem mindegyik szükséges vagy kötelező feltétele egy-egy segédigének. Az igeidő, aspektus és mód kifejezése a segédigék egy-egy döntő tulajdonsága. Emellett a segédigék általában zárt osztályt alkotnak, tehát megszilárdult csoport elemei, amely nem bővülhet jövevényszavakkal. A segédigék elsősorban grammatikai funkciót töltenek be, az állítmány összes morfológiai információját hordozzák, szemben a velük együtt előforduló infinitivusokkal, amelyek a fő szemantikai jegyek hordozói. A segédigéknek igei morfológiájuk van, bár némelyiknek lehet hiányos paradigmája. A segédigék általában meghatározott sorrendben fordulnak elő és valamely szomszédos elemhez kapcsolódnak, ugyanakkor más szintaktikai és szemantikai környezetben főigeként is előfordulhatnak (Kenesei 2000: 109). Figyelembe véve ezeket a tulajdonságokat az általam megvizsgált tranzitív igéket két csoportba osztottam. Az egyik csoportba olyan tárgyas igék kerülnek, amelyek infinitivusi

mondatokon belül segédigeként viselkednek. A másik csoport igéit nem jellemzik a felsorolt segédigék tulajdonságai, és az infinitivusi mondaton belül jelöletlen tárgyuk van.

2.1. Segédige értékű tranzitív igék

Az *аллькэ* ’начать, kezd’ és *оалкхэ* ’id.’ igék általában jövő idejű cselekvésre utalnak, pl.

(3) *сыйй эллькэнь*[V] *сӣррэ* [O, Inf] ’они начали играть’ (24);
(4) *ɛlʹke* [V] *pɛrt tuišɛ* [O, Inf] ’начал строить дом’ (Kert 1961: 28);
(5) *сӧнн оалкэhть* [V] *лӧгкэ* [O, Inf] ’он начал читать’ (229).

A kildini lappban az *аллькэ* ige alakjai az összetett jövő idő elemei lehetnek, amely a perfectumi és plusquamperfectumi alakokhoz hasonlóan analitikus módon képződnek, pl.

(6) *алка* [V] *тӣнэть лыhцэ* [O, Inf] ’я буду вас лечить’ (24);
(7) *мэнн алкак* [V] *лыhкэ* [O, Inf]? ’что ты будеш делать?’ (24);
(8) *tinʹkiitˇalʹkep* [V] *valʹlʹtɛ* [O, Inf] ’деньги будем получать’ (Kert 1961: 28).

Ezekben a kifejezésekben az *аллькэ* segédige a grammatikus jelentést hordozza, a főige pedig infinitivusban szerepel és a szemantikai jegyek hordozója. A ’kezd, fog’ jelentés a kildini lappban nem csak az *аллькэ* igével fejezhető ki, hanem sokszor képző segítségével is, vö: pl. *вуэjjтэ* ’победить, legyőz’ – *вуэjjтлуввэ* ’начать побеждать, kezd győzelemre állni’, *сӣррнэ* ’говорить, beszél’ – *сӣррнлуввэ* ’начать говорить, beszélni kezd’.

A kívánságot, óhajtást kifejező *мӣhтэ* ’хотеть, желать, жаждать, akar, kíván’ és *вышшэ* ’id.’ igéket szintén jellemzik a felsorolt tulajdonságok, azonban nemcsak infinitivusi tárgyuk lehet, hanem névszói is, pl.

(9) *вышшэ* [V] *лыhкэ* [O, Inf], *лӧгкэ* [O, Inf] ’хотеть работать, читать’ (70);
(10) *мэнн тӧнн тӣтак* [V] *тэйн цӗллькэ* [O, Inf]? ’что ты хочешь этим сказать?’ (343);
(11) *мӣhтэ* [V] *кырыйхэ* [O, Inf] ’хотеть написать’ (343).

De: (12) *нарэд тӣхтэв* [V] *мыр* [O, AccSg] ’народы жаждут мира’ (343).

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a bemutatott példákban nem igazi tárgyas szerkezetekről van szó, hanem összetett igei alakokról, amelyek a mondaton belül állítmányként szerepelnek. Az infinitivus tehát nem a tárgy funkcióját tölti be, hanem az állítmány része.

Mivel szintaktikailag párhuzamos képet mutatnak, ebbe a csoportba sorolnám be a hagyományosan episztemikus modális igéket is: *māhtə* ’уметь, tud’, *вуэйе* ’мочь, быть в состоянии, képes, tud’ és *вуэййлэ* ’смочь, получить возможность, lehet’ igéket is, amelyek általában képességet vagy lehetőséget fejeznek ki és a velük előforduló infinitivusszal egységet képeznek, pl.

(13) *пāррьшя ё māhm* [V] *лōгкэ* [O, Inf] ’мальчик уже умеет читать’ (179);
(14) *эмм вуэй* [V] *тōллькъе* [O, Inf] ’я не могу понять’ (60).

2.2. Valódi tranzitív igék az infinitivusi tárgyas szerkezeten belül

Magga a fent említett munkájában azt állítja, hogy a valódi tranzitív igéknél lehetséges a passzívvá válás a tárgyas infinitivusi szerkezeten belül, az infinitivusi tárgyat pedig nem érinti a passziválás, vö. pl.

(15) *Ollugat leat geahččalan buoridit sámegiel oahpahusa*. ’Many people have tried to improve the teaching of Sami.’ (Magga 1984: 104);
(16) *Lea geahččaluvvon buoridit sámegiel oahpahusa*. ’It has been tried to improve the teaching of Sami.’ (Magga 1984: 104).

Ezen kívül a tárgyas szerkezetekben az infinitivus helyettesíthető accusativusban lévő főnévvel, pl. a *луэппьтэ* ’кончить, закончить, befejez’ esetében, vö.

(17) *сōнн лӯпить* [V] *кнӣга лōгкэ* [O, Inf] ’он закончил читать книгу’ (171);
(18) *сōнн лӯпить* [V] *кнӣга лōгкмуж* [O, AccSg] ’он закончил чтение книгы’ (171).

Amennyiben ez a transzformáció lehetetlen, az infinitivus valamilyen adverbiális vonzata az igének (Magga 1986: 263).

A infinitivusi tárgy vonzatú igék csak bizonyos szemantikai körhöz tartozhatnak. Sok ige az értelmi működésre utal, pl. *вуаййлahтэ* ’забыть, позабыть, elfelejt’, *юррьтэ* ’думать, мыслить, gondol(kodik)’, *оашшьтъе* ’обещать, megígér’, *тоahтъе* ’id.’, vö.

(19) *ель вуаййладть* [V] *кāввсэллэ* [O, Inf] *тӯльеть* ’не забывай переворачивать шкуры’ (51);
(20) *sonn jur´tɛ* [V] *колт al´kes mathɛ* [O, Inf] ’он решил трех сыновей научить’ (Керт 1961: 83);
(21) *оашшьтэй* [V] *пуэдтэ* [O, Inf] *ēкесь пōррэм пāлла* ’он обещал прийти к ужину’ (236);

(22) *тоаһтэй* [V] *āйкалт пуэдтӭ* [O, Inf] ’он обещал приехать рано’ (343).

Az akarattal kapcsolatos igék csoportjához olyan igék tartoznak, mint *кӣлльтэ* ’запретить, не разрешить, tilt’, *анньтэ* ’разрешить, позволить, предложить, megenged’, *лӯшшьтэ* ’id.’, pl.

(23) *кӣльт* [V] *соннӭ эввтэс мугка лыһкэ* [O, Inf] ’запретить ему впередь так поступать’ (110);
(24) *анньтэ* [V] *сыйе соанэть лыһкэ* [O, Inf] ’разрешите им сделать сани’ (26);
(25) *an′t˙* [V] *mɛn˙n˙ɛ kihče* [O, Inf] *pissdɛn˙n˙ɛ* ’дайте мне посмотреть ружье’ (Kert 1961: 30);
(26) *лӯшьт* [V] *кнӣга кӣһче* [O, Inf] ’разреши посмотреть книгу’ (168).

Az érzelmekkel kapcsolatos igék egyik példája *пӭллэ, пӭллълэ* ’побояться, fél’:

(27) *эйй пӭллъла* [V] *цӭллькэ* [O, Inf] *вӯйк* ’он не побоялся сказать правду’ (280).

3. Accusativus cum infinitivo

Amennyiben a tranzitív ige és az infinitivus közé egy NP ékelődik, amely az infinitivusszal kifejezett cselekvés ágensét képviseli, az ún. accusativus cum infinitivo szerkezet figyelhető meg (Magga 1984: 106).

Az accusativus cum infinitivo terminust a hagyományos nyelvtanok használják. Magga ezzel szemben az „accusativus és infinitivus” kifejezést ajánlja arra hivatkozva, hogy az utóbbi tágabb jelentésű és több szabadságot ad az értelmezésnél. A lapp accusativus és infinitivus szerkezet nem különbözik lényegesen az ismert angol vagy skandináv szerkezetektől, pl.

(28) *Dat jáhkká báhpa diehtit vástádusa*. ’(s)he believes that the priest knows the answer’ (Sammallahti 1998: 103).

Ezekben a szerkezetekben egy beágyazott állítmány található, amely a mondat főigéjének argumentumaként szerepel. Ha a mondat főigéje által jelölt cselekvés egy időben zajlik a beágyazott állítmány által jelölttel, akkor utóbbi infinitivusban áll, de ha a főige által kifejezett történés a későbbi, abban az esetben a beágyazott állítmány participium perfectumi alakban, pl.

(29) *Dat jáhkka báhpa diehtán vástádusa*. ’(s)he believes the priest knew the answer’ (Sammallahti 1998: 104).

Az eddigi kutatások kimutatták, hogy accusativus cum infinitivo szerkezeten belül a főige, az infinitivus és az accusativusi NP megjelenésének bizonyos korlátozásai vannak, azaz accusativusi NP és infinitivus a főige jelentésének függvénye. A Magga által bemutatott igék szemantikai csoportosítását a keleti lapp tárgyas igékre is alkalmaztam. Az első csoportba a 'mond, állít, hisz' jelentésű igék kerülnek, pl. *вӣрнэ* 'верить, hisz', *сӑррнэ* 'говорить, beszél', *лӧгкэ* 'считать, olvas, számol'. A második csoportot a 'vár, kíván' jelentésű igék képezik, pl. *вӯрьтнэ* 'ждать, ожидать, vár', *вышшэ* 'хотеть, желать, akar, kíván'. A harmadik csoporthoz az 'ösztönöz, csináltat' jelentésű igék tartoznak, pl. *мӑтьхэ* 'учить, научить, обучать, tanít, kiképez'. A negyedik csoport igéi a 'megenged' jelentésű igék, pl. *лӯшшьтэ* 'разрешить, позволить, megenged'. Az utolsó szemantikai csoport igéi mozgás jelentésűek, pl. *вӯлкхэллэ* 'посылать, отправлять, elküld'.

A szerkezet elemzésének egyik leggyakoribb kiinduló pontja az, hogy a főige tárgya mind az accusativusban lévő NP mind az infinitivus. E mellett az a tény szólna, hogy az egész szerkezet egy tárgyas mellékmondattal helyettesíthető. Egy másik szemlélet szerint accusativus és infinitivus egyáltalán nem képez egységet, így a főige tárgya csak az accusativusi névszó, a többi pedig egy olyan nyelvi jelenség, amire még nem igazán született megnevezés a szakirodalomban. Magga idézi Sammallahti javaslatát, amely szerint az accusativusi NP 'subject object', ennek alapján feltételezi, hogy az infinitivus megnevezése 'predicate adverbial' lenne (Magga 1984: 119). Ezek a fogalmak elég pontosan visszaadják az infinitivus funkcióját olyan mondatokban, mint pl.

(30) *komandir vuлkɛt˙* [V] *ɛxt soлdat* [O, AccSg] *tiddɛ* [Inf] 'наш командир посылает одного солдата узнать' (Kert 1961: 32);
(31) *čūd˙čuɛr′r′v′ luštal* [V] *sōn* [O, AccSg] *čāz′ kun′n′tɛ* [Inf] 'предводитель пускает ее носить воду' (Kert 1961: 47);
(32) *zastavvɛš* [V] *val′l′tɛ* [Inf] *madžɛš parna* [O, AccSg] *tɛn niid˙* 'заставили этого красивого парня взять эту девушку' (Kert 1961: 52);
(33) *мӑтӛхть* [V] *мун* [O, AccSg] *куаррэ* [Inf] *коанньт вӑнницнӛть* 'научи меня шить меховую шубу' (179).

Irodalom

Balogh 2000: Balogh Judit, A tárgy. In: Keszler Borbála (szerk.), Magyar grammatika. Nemzeti Kiadó. Budapest. 414–422.

Berrár 1967: Berrár Jolán, Az alárendelő szerkezetek. A tárgyas szerkezetek. In: Benkő Loránd (szerk.), A magyar nyelv története. Tankönyvkiadó. Budapest. 433–437.

Dezső 1969: Dezső László, A főnévi csoport. In: ÁNyT. 6: 25–158.

Kenesei 2000: Kenesei István, Szavak, szófajok, toldalékok. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó. Budapest.

Kert 1961: Г. М. Керт, Образцы саамской речи. Издательство Академии наук. Петрозаводск.

— 1966: Саамский язык. In: Языки народов СССР. Финно-угорские и самодийские языки. Издательство Наука. Москва. 155–172.

Kert–Zajkov 1988: Г. М. Керт–П. М. Зайков, Образцы саамской речи. Издательство Академии наук. Ленинград.

Korhonen 1981: Mikko Korhonen, Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Koskinen 1998: Arja Koskinen, Toimminnan vältämättömyys ja mahdollisuus. MSFOu 231. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Kurucs 1985: Р. Д. Куруч, Саамско–русский словарь. Издательство Русский язык. Москва

Lakó 1986: Lakó György, Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó. Budapest.

Magga 1984: Ole Henrik Magga, Infinitives within the VP in Nothern Sami: The accusative with infinitive. In: Bernt Brendemoen–Even Hovdhaugen–Ole Henrik Magga (eds.), Riepmočála. Essays in honour of Knut Bergsland. Novus Forlag. Oslo.

— 1986: Studier I. Samisk infinitvsyntaks. Del I: Infinitivsetning. Akkusativ og infinitiv. Sámi Instituhtta. Oslo.

Mosnikoff–Sammallahti 1991: Jouni Mosnikoff–Pekka Sammallahti, Suomi–koltansaame sanakirja. Lää'dd–sääm' sää'nnke'rjj. Girjegiisá, Ohcejohka.

Nickel 1990: Klaus Peter Nickel, Samisk grammatikk. Universitetsforlaget. Oslo.

Sammallahti 1998: Pekka Sammallahti, The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji. Karasjok.

Zajkov 1987: П. М. Зайков, Бабинский диалект саамского языка. Издательство Карелия. Петрозаводск.

The infinitive in object position in the eastern Sami languages

The aim of this paper is to analyse the infinitive in object position in the eastern Sami languages. The language data is based mainly on the R. D. Kuruč's Sami-Russian dictionary. The topic deals with the studies of the object constructions and the research of the infinitive sentences alike. First I present a brief overview of earlier research on the whole infinitive sentences in Sami. I my research I concentrate only on these infinitive sentences, in which the governing verb is transitive. Traditionally the infinitive in these sentences is treated as objective argument and the governing verb is the main verb. The governing verb analysis is based on semantical features. The verbs are arranged in different groups according to their meaning. However in some cases the governing verb can be analysed as an auxiliary verb, since it fulfils various auxiliary verb criteria, for example *аллькэ*, *māhmэ*. In these sentences the infinitive represents the main verb, which expresses the semantical features opposite to the auxiliary verb delivering the grammatical information.

Sentences, in which a nominal in accusative intervenes between the transitive verb and the infinitive, are defined as accusative cum infinitive constructions. According to earilier linguistic examinitions there are semantical co-occurrence restrictions between the governing verb, the infinitive and the accusative NP. One of the main debates in connection to the accusative cum infinitive constructions is about the status of the object. Since the accusative NP and the infinitive can be substituted by an object sentence, usually they are considered to be one single constituent. The results of the latest research have however proved that only the accustive NP is object.

CHRISTINA ARMUTLIEVA

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2005.

The Names of the Diseases in Northern Saami Bible Translations*

Gergely DUSNOKI

1. Introduction

In my research I analyse the etymological groups of the names of diseases in the Northern Saami Bible translations. My article is divided into three main parts: first I give a brief summary of the history of the Northern Saami Bible translations. In the second part of my paper I look into the nature of the names of diseases in the Bible. At last, I classify the names of diseases according to their etymologies, making it possible to get to know in what proportions the translators used terms of foreign and of native origins.

1.1. The Northern Saami Bible translations

The Northern Saami plays a central role among today's Saami dialects with respect to the number of its speakers, and to its literary position, as well. This dialect is spoken by about three quarters of the native Saami-speaking population, that is, about 24,000 people in the northernmost parts of Sweden, Norway, and Finland. There are Saami publishing houses (e.g. Davvi), and more and more webpages, daily papers among them, provide information about this northern minority in its mother tongue. Nevertheless, in the first hundred years of its literacy the Northern Saami was effaced by the Saami dialects spoken in Sweden, because Gustave Adolf II, king of Sweden, had urged to translate religious texts into Saami as early as the first half of the 17th century, and to train the Saami-speaking priests. As a result, the first book in Saami was published in Southern Saami in 1619 (cf. Korhonen 1981: 54).

In 1648 Johannes Tornaeus published a manual titled Manuale Lapponicum in an artificially standardized language, based on the Tornio dialect of Northern Saami, but it included a high number of morphological and lexical elements from other dialects spoken in Sweden. This book, and another Saami spelling-book in Tornio dialect published ten years before, can be regarded as the first Northern Saami texts (cf. Korhonen ibid.).

* This is the written version of the lecture held during the CIFU-X in Joshkar-Ola.

The creation of the authentic Northern Saami literature also started as an ecclesiastical initiative in the 1700s, and the first result of this was the translation of Luther's catechism in 1728. However, this work did not bring about more than a few other catechisms, hymn books and manuals. (Qvigstad–Wiklund 1899: 76–81).

The earliest products of the aspirations for Bible translations are the Gospels according to Matthew and Mark, which were followed right after by the translation of the entire New Testament in 1840. Both are Nils Vibe Stockfleth's works, who may have been the most prolific Saami translator of his time. The New Testament was published again in a revised version in 1850 (Qvigstad–Wiklund 1899: 82–86).

As a result of Jens Andreas Friis's and Lars Hætta's co-operation, the complete revised translation of the New Testament was born, which was further improved by Just Qvigstad until its publication in 1895.

Meantime the translation of parts of the Old Testament into Northern Saami had also started: the Five Books of Moses; the Book of Isaiah; the Historical Books of the Old Testament; the Book of Job, the Book of Psalms, the Book of Proverbs, Ecclesiastes, the Song of Songs; the Prophets, were published one right after the other.

In the end, in 1895 the first complete Northern Saami Bible was born. Jens Andreas Friis, Lars Hætta, Salomon Nilsen, Just Qvigstad and Johannes Nilsson Skaar had taken part in the translation work (Qvigstad–Wiklund 1899: 120). It was also published in pocketbook form, and the latest edition was published in 1988.

In 1987 the work of the complete new translation of the New Testament began, which finished with the publication in 1998. This translation attempts to be independent of the 150-year-old translations of the New Testament, but it is similar to them in many respects, of course. In the first place, the translators tried to eliminate the elements not characteristic in the Saami language, that is, the Scandinavianisms (Kjølaas 1995: 108–112). This latest text has been made available on the internet, as well (www.bibelen.no), thus, it solved the problem of accessibility for the readers living in distant places.

The version on the internet served as a basis for my analysis of the new translation, and I used the complete Bible of 1925 from the earlier translations.

1.2. Diseases in the Bible

The various diseases often appear in the biblical texts, and there are about 500 occurences of certain diseases, pathological deformities, and bodily de-

fects. This high number is in correlation with the fact that ”the Bible, apart from a few exceptions in later texts, traces back the diseases into unnatural reasons; it is generally believed that they are God’s punishment, so they are observed from a religious point of view” (see *betegség* in: Haag Lexikon). Their being a punishment can be most clearly proven reading the Prophets (mainly the Books of Ezekiel and Jeremiah). The Third Book of Moses regulates the recognition, the treatment of the diseases, and the necessity to shut the diseased out of the community. In the New Testament the bodily ills are most often mentioned in connection with Jesus’s and the Apostles’ healings.

Owing to the times and the nature of the Bible, we often come across the general term *disease* when naming a certain syndrome. On the other hand, the terms used as metaphors are frequent, mainly in connection with physical handicaps. Because of this, I thought it was sensible to narrow down the material of my work to those terms which unequivocally referred to diseases, in order to avoid misconceptions. The Larousse encyclopaedia provided help in it, by its exact definition of the word disease: ”It is such a state of the living organism, in which the vital processes differ from the normal, their balance is disrupted, and can endanger life itself.”

Having excluded all bodily defects (e.g. blindness, deafness, paralysis, hare-lip), and general names, I found sixteen terms referring to diseases in the two Bible translations: nine in OT 1998, and twelve in Bibal 1925. (Five terms are included in both.) These can be classified in the following groups on the basis of their meaning and character:

a) Epidemics from southern countries (*suohtta* ’plague, pestilence’, *spihtálvuohta* ’leprosy’, *čoavjedávda* ’dysentery’, *varradávda* ’dysentery’, *rohttudávda* ’pest, plague’);
b) Dermatological diseases (*iđáhat* ’rash, dry-scab’, *rubbiš* ’scab’, *bohtaneapmi* ’boil, fester’, *buogu* ’boil’);
c) Syndromes similar to fever (*feber* ’fever’, *čoaskindávda* ’fever, shivering-fit’);
d) Syndromes causing the general deterioriation of the physical state (*guohcageapmi* ’rot’, *rávžžadávda* ’atrophy, decay’);
e) Epilepsy *(mánodávda, mánnováddu);*
f) Dropsy *(čáhcedávda).*

Considering their origin the above mentioned words can be classified as loanwords, mirror translations and terms of internal development (I analyse these in details in the second part of my paper). The table in the final part of the paper summarize the dependence between the character of the disease and the word expressing it is.

2. The etymological groups of the names of diseases in the Northern Saami Bible translations

The entries of the following word list consist of the word meaning, its occurrence in OT 1998, Bibal 1925 and etymological data. If it is necessary, I give its Finnish and Norwegian equivalent.

2.1. Loanwords which preserved their basic form

feber 'fever'

– Acts of the Apostles, 28:8: Publiusa áhčči lei aiddo dalle veallámin buohccin *feberis* ja garra čoavjedávddas [~ Publius's father took to his bed suffering from fits of *fever* and dysentery]

– This word exists in Sammallahti's dictionary of 1989: *feber*, and in Nielsen's, too: *fēbbër ~ fēbër* 'id.' It is a Scandinavian loanword, it occurs only once in the New Testament, and we can find its Norwegian equivalent in the Norwegian text: Bibelen 1930: Og det traff sig så at Publius' far lå meget syk av *feber* og blodgang.

suohtta 'pestilence, disease, here: plague'

– Bibal 1925, Psalms, 91:6: …ikge *suottast*, mi hævata gaskabæive [-nor from the *pestilence* raging at noon]

– We agree with Qvigstad's statement (see 1893: *suöhtta*), which claims that it originates from the Old Norwegian word *sótt* (*sút*) 'disease'. It occurs only in the Old Testament as the equivalent of Norwegian *sott*. In the New Testament the word *rohttudávda*, meaning 'plague' appears in Saami, instead of the Norwegian *sott*. Confer, for example, Luke 21:11. Bibal 1925: Ja stuora eadnemdoargastusak galggek šaddat duobbeld dabbeld ja nealgge ja *rottodavdak*... [~ there will be big earthquakes, *epidemics* and famine everywhere]; OT 1998: šaddet garra eatnandoarggástusat ja ollu báikkiin nealgi ja *rohttudávddat*... Bibelen 1930: og store jordskjelv skal det være og hunger og *sott* både her og der...

2.2. Loanwords with Saami suffix(es)

iđáhat 'rash, dry-scab'

– Bibal 1925, Third Book of Moses, 21:20: ...daihe gæst læ saŋaš daihe *iđatak*... [~ having prurigo or *dry-scab*]

– This noun is a causative form of the base verb (*ihtit* 'appear, become visible') provided with a deverbative noun suffix (*-at*). *Ihtit* is the borrowing of the Finnish *itää* 'sprout' (SSA).

rubbiš 'scab'
– Bibal 1925, the Third Book of Moses, 13:30: ...dat læ *rubbiš*, dat læ spittalvuotta oaivest daihe skavčai siste... [~ it is *scab*, the leprosy of the head or the beard]
– We can definitely claim, because of phonological reasons, that it does not originate from the Finnish *rupi* 'scab, mange'. See SSA: Finnish *rupi* > Lule Saami *ruhpi*-. It is supposedly a Norwegian loanword, cf. Qvigstad 1893: *ruöbbe*, Friis: *ruobba* 'Schorf (auf einer Wunde, auf dem Kopfe)' = Norwegian *rumba* (reference: Ross: Norsk Ordbog. 1890). The word *rubbiš* is probably the form of *ruobbi* 'scab', with a diminutive suffix.

spihtálvuohta 'leprosy', ***spihtálaš*** 'leprous'
– OT 1998, Luke 5:13: Dakkaviđe jávkkai *spihtálvuohta* [~ and he became cleared out of *leprosy* immediately]; Bibal 1925, Luke 5:13: Ja dallanaga vulgi *spittalvuotta* sust erit; OT 1998, Matthew 10:8: buhtistehket *spihtálačča*id [~ clean lepers]; Bibal 1925, Matthew 10:8: *spittalažaid* buttesteket.
– This word is of Scandinavian origin (cf. SKES: *pitaali*), Qvigstad 1893: *spihttal-dav'da* 'Aussatz', Nielsen: *spittal-daw'dâ* 'leprosy', *spittalvuotta* 'being leprous'. The influence of the Norwegian *spedalskhet* is shown by the fact that only the form provided with a noun suffix -*vuohta* '-ness' can be found in the two Saami texts, but the form with the element -*dávda* can not be found at all. – The form *spihtálaš* is the same as its Norwegian, Swedish, and Finnish equivalent considering its structure (*spedalsk*, *spetälsk*, *spitalinen*). Also cf. Qvigstad 1893.

2.3. Calques

čáhcedávda 'dropsy'
– OT 1998, Luke 14:2: Dalle bođii su lusa olmmái geas lei *čáhcedávda* [~ lo, a *dropsical* person came to him]; Bibal 1925, Luke 14:2: Ja gæča, de læi muttom *čaccedavdast* buocce olmuš su buotta.
– It is a compound word including the elements *čáhci* 'water' and *dávda* 'disease.' It is a calque of the Norwegian *vatersott* 'id' and/or the Finnish *vesitauti* 'id'.

čoaskindávda 'fever, shivering fit'
– Bibal 1925, the Acts of the Apostles, 28:8: Publiusa ačče læi buoccamen *čoaskemdavdast* ja varradavdast [~ Publius's father took to his bed suffering from fits of *fever* and dysentery].

– It is a compound of the elements *čoaskin* 'cold weather' + *dávda* 'disease'. It is probably a calque following the pattern of the Finnish *vilutauti* 'serious fever' (*vilu* 'cold weather, frost') found already at Agricola and in several dialects. Cf. Biblia 1776 ibid: Publiuksen isä sairasti *vilutautia* ja vatsankipua. It cannot be found in the later translation, the words *buohcci* 'ill' and *dávda* 'disease, illness' appear there instead (except: Acts 28:8, see *feber*).

čoavjedávda 'dysentery'

– OT 1998, the Acts of the Apostles, 28:8: Publiusa áhčči lei aiddo dalle veallámin buohccin feberis ja garra *čoavjedávddas* [~Publius's father took to his bed suffering from fits of fever and *dysentery*].
– It is a compound word: *čoavji* 'abdomen, stomach' + *dávda* 'disease'. It is probably the calque of the Finnish *vatsatauti* 'gastric disease, gastric trouble'. Cf. Raamattu 1992, ibid: Publiuksen isä makasi vuoteenomana; hänellä oli kuumetta ja paha *vatsatauti*.

manodavda, mánnováddu 'lunatism, epilepsy'

– OT 1998, Matthew 17:15: Sus lea *mánnováddu* ja son giksašuvvá garrasit [~ *lunatic*, and suffers a lot] Bibal 1925, Matthew 17:15: Dastgo son læ *manodavdag* ja gilla ollo bahaid.
– *Manodavdag* occuring in the earlier translation must be a calque following the pattern of the Finnish *kuutaudillinen* appearing in the same place. It is also supported by the survival of the word in today's language in pluralia tantum: mánodávddat, but means 'periods'. The translators of the newer version probably wanted to avoid this misunderstanding when they complemented the anterior constituent meaning 'moon, month' with the posterior constituent -*váddu* 'trouble, injury' (< OldN. *vandi*, Sw. *vånda*; cf. Qvigstad 1893: *vaddo*).

rohttudávda ~ rohttodávda 'plague'

– OT 1998, the Acts of the Apostles 24:5: Mii leat gávnnahan dán olbmá duohta *rohttudávdan* [~ we have found that this man is a real *plague*] Bibal 1925, Acts 24:5: Dastgo mi læp gavdnam dam olbma læmen *rottodavddan*.
– According to SSA the Saami *rohtto ~ rohttu* (Pi Lu In N) 'plague'(N In); 'nopea; kiire' (Pi Lu) is etymologically identical with the Finnish *rutto* 'Pest', *rutto* adj. 'nopea, ripeä; äkkipikainen'. However I suppose that the word could be borrowed from the Baltic Finnish, and this possibility is especially supported by the connotative character of the meaning 'plague'. The name of disease may have been complemented by the *dávda* 'disease' posterior constituent in order to avoid ambiguity, like in the case of the Finnish *ruttotauti* 'plague'.

varradavda 'dysentery'
– Bibal 1925, Acts of the Apostles 28:8: Mutto de soiti, atte Publiusa ačče læi buoccamen čoaskemdavdast ja *varradavdast* [~Publius's father took to his bed suffering from fits of fever and *dysentery*].
– It may be related to the Norwegian *blodgang* 'dysentery' but we cannot draw definite conclusions on the basis of the data at our disposal.

2.4. Words of internal development

bohtaneapmi 'tumour, boil'
– Bibal 1925, the Third Book of Moses 13:10: ja gavdna, atte vilggis *bottanæbme* læ likest [~ if the priest sees a white *tumour* on the skin]
– It is the form of the verb *bohtanit* 'swell, fill, rise (dough)' provided with a deverbative noun suffix. It is identical with the Finnish *ajettuma* 'tumour, boil' in meaning and structure, as well, but we find something else in the corresponding places in the Finnish text: e.g. *ajos* (3rd Moses 13:10); *rakko* (3rd Moses 13:19.); *arpi* (3rd Moses 13:28).

guohcageapmi 'rot'
– OT 1998, The second epistle of Paul to Timothy 2:17: ja sin sánit viidánit dego *guohcageapi* [~ and their word is spreading like a *cancerous fester*]; Bibal 1925, Joshua 5:12: Ja mon læm nuftgo muoco Efraimi ja nuftgo *guoccagæabme* Juda vissui [~ so I will be a moth in Efraim, and *rot* in the house of Judah]
– It is a form of *guohcagit* 'rot' with a deverbative noun suffix.

rávžžadávda 'atrophy, decay'
– Bibal 1925, Isaiah 10:16: Damditi galgga Hærra, dat Hærra Sebaot, vuolgatet *ravččadavda* su buoidaki gaski [~ thus the Lord will bring *decay* on the rich of Assyria].
– It is a compound word: *rávža* 'stunted, emaciated being' + *dávda* 'disease, illness'. The meaning found at Nielsen, 'miserable, emaciated reindeer without a proper coat (supposed to suffer from some indefinable disease)' makes it probable that the word was used earlier to name a certain reindeer disease. It is also supported by the fact that we can find different terms in the corresponding places. Cf. Bibelen 1930: Derfor skal Herren, Israels Gud, hærskarenes Gud, sende *tærende sott* blandt hans kraftfulle menn; Biblia 1776: Sentähden on Herra, Herra Zebaot, lähettävä *laihuuden* hänen lihavainsa sekaan.

buogu ’boil’

– OT 1998, Revelations 16:11: ja bilkidedje almmi Ipmila bákčasiiddiset ja *buhkkuideaset* dihtii [~ they swore at the God of the Heavens because of their sufferings and *festers*]; Bibal 1925, Revelations 16:11: ja si bilkkedegje alme Ibmela sin givsidæsek diti, ja sin *bukkudæsek* diti.
– We can find it at Nielsen and Sammallahti. In the Norwegian *byll* ’boil, fester’, and in the Finnish the word *haava* ’wound’ are used in the corresponding places, so it cannot be either a calque, or a loanword from biblical texts. There are no data on the etymology of the word, so I treat it as a word of internal development.

3. Summary

It is clear that mainly the names of the diseases rare in the Scandinavian territories are of external origin (so, we cannot find a word made by internal development in group 1).

The table clearly illustrates that the mirror translations and the words of internal development prevail in the translations, which shows the translators’ efforts to exploit the possibilities offered by the Saami language, and that they tried to avoid excessive foreign linguistic influence.

Bibal 1925	**Loan-word**	**Loanword + suffix**	**Calque**	**Word of internal dev.**
(1) southern epidemic	*suohtta*	*spihtálvuohta*	*rohttudávda varradávda*	
(2) dermatological disease		*iđáhat rubbiš*		*buogu*
(3) syndrome similar to fever			*čoaskindávda*	
(4) deterioration of the physical state				*guohcageapmi rávžžadávda*
(5) epilepsy			*mánodávda*	
(6) dropsy			*čáhcedávda*	

OT 1998	Loan-word	Loanword + suffix	Calque	Word of internal dev.
(1) southern epidemic		*spihtálvuohta*	*čoavjedávda rohttudávda*	
(2) dermatological disease				*bohtaneapmi buogu*
(3) syndrome similar to fever	*feber*			
(4) deterioration of the physical state				*guohcageapmi*
(5) epilepsy			*mánnováddu*	
(6) dropsy			*čáhcedávda*	

Literature

Bibal 1925: Bibal daihe basse čala mi sistes doalla boares ja ođđa testamenta kanonalaš girjid. Grøndahl & Søn, Oslo.

Bibelen 1930: Det gamle og det nye testamente. Det Norske Bibelselskap (http://www.biblegateway.com/languages).

Bibelen 1978: Det gamle og det nye testamente. Det Norske Bibelselskap (http://www.bibelen.no).

Bibeln 1917: Bibeln eller den Heliga Skrift innehållande Gamla och Nya testamentets kanoniska böcker. Project Runeberg (http://www.lysator.liu.se/runeberg/bibeln).

Biblia 1776: Vanha ja uusi testamentti (http://personal.inet.fi/atk/finbible).

Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest [sine anno] ISBN 963 8592370.

Haag: Haag, Herbert, Bibliai Lexikon. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 1989. In: Biblia Téka CD-ROM.

Kjølaas, Per Oskar 1995: Bibelen på samisk. Det Norske Bibelselskap. [Oslo].

Korhonen, Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. SKS, Helsinki.

Lagercrantz, Eliel 1939: Lappischer Wortschatz I–II. Helsinki. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI.

Nielsen, Konrad 1932–1956: Lappisk Ordbok – Lapp Dictionary I–IV. H. Aschenhoug & Co., Oslo.

OT 1998 = Ođđa testamenta. Det Norske Bibelselskap (http://www.bibelen.no).
Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Grøndahl et Søn. Christinania.
Qvigstad, J. K.–K. B. Wiklund 1899: Bibliographie der Lappischen Litteratur. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XIII. Helsinki.
Raamattu 1992: Pyhä Raamattu, Vanha Testamentti, Uusi Testamentti (http://www.evl.fi/raamattu).
Sammallahti, Pekka 1989: Sámi–suoma sátnegirji, Saamelais–suomalainen sanakirja. Jorggaleaddji Oy, Ohcejohka.
Sammallahti, Pekka 1998: Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji OS, Kárášjohka.
SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki 1955–1978.
SSA = Suomen sanojen alkuperä I–III. (Ed. Erkki Itkonen–Ulla Maija Kulonen.) SKS, Helsinki 1992–2000.
UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch. Ed. Rédei Károly. Akadémiai Kiadó, Budapest 1988–1991.

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
DEBRECEN, 2005.

Вопросы терминологии *искушения* в некоторых финно-угорских языках*

Оршоя ФАБИАН

В этой статье я исследую слово *искушение* в некоторых финно-угорских переводах библии. Уже в Ветхом завете появится понятие искушения, впервые как грехопадение, когда бог подвергал человека испытанию. С таким испытанием очень часто можно встретиться в библии, как например в истории Ибрахима, или когда бог подвергает всего народа испытанию, чтобы узнать что в душе народа (2Моз 20,20). С другой стороны, в Ветхом завете можно найти мысль того, что человек подвергает бога испытанию (Испытание бога в пустыне, 2Моз 17,1), то есть народ роптает, сомневается в божественном провидении.

Предметом исследования из финно-угорских языков я выбрала венгерский, эрзянский, финский, эстонский и вепсский языки. Ввиду того, что не каждый из исследованных языков имеет полную современную библию, мне пришлось сузить исследование на современный перевод евангелия Матвея, который можно найти на этих языках. Однако, в исследование требуется привлекать и другие языки, ведь современные переводы библии рождаются не сами сабой, а по образцу других языков. В европейском культурном кругу таким основным языком является латинский язык; для исследования финских переводов библии необходимы шведский и немецкий языки; а небольшие российские финно-угорские языки по большей части придерживаются русского образца.

Одна из целей исследования раскрыть какой сегодняшний перевод библии нужно иметь в виду изучая современные переводы малых финно-угорских языков России. Пользуются ли переводчики латинским текстом или опираются на православную традицию, ведь эти элементы уже проникли в ряды обычаев народов которые живут на территории России. Или может быть, совсем не надо принимать русскую библию в

* Это полная версия лекции, которая была прочитана в рамках десятого международного конгресса финноугроведов в Йошкар-Оле.

расчёт? Важно ли с точки зрения текста, на каком месте делали перевод? Влиял ли таким образом язык финской библии на текст, итак можно ли считать финские переводы основой всех переводов малых финно-угорских языков?

Другая цель исследования выяснить значение слова *искушение* с помощью данных языков, найти какие синонимы слова имеются в церковной терминологии этих языков и – если есть синонимы – открыть, от чего зависит, которые синонимы употребляются.

В этой статье во-первых я определю места слова *искушение* в переводах евангелия, после этого следует анализ слов и суммирование.

1. *Искушение* в переводах евангелии Матвея

В латинском тексте евангелия от Матвея можно найти слова и выражения со значением *искушение* на девяти местах. Получится разнообразная картина если посмотрим эти части переводов.

Мт 4.1

лат.	tunc Iesus ductus est in desertum ab Spiritu ut **temptaretur** a diabolo
русск.	тогда Иисус возведен был Духом в пустыню, для *искушения* от дявола
венг.	akkor Jézus viteték a Lélektől a pusztába, hogy *megkísértessék* az ördögtől
морд.	теде мейле Оймеялтось ветизе Исусонь чаво модас Идемевсенть пельде сонзэ *снартневтеме*
финск.	sitten Henki vei Jeesuksen autiomaahan Paholaisen *kiusattavaksi*
эст.	siis Vaim viis Jeesuse kõrbe kuradi *kiusata*
вепс.	jäl'ghe Heng vei Iisusan rahvhatomha maha, miše Soton *manitaiži* händast

Мт 4.3

лат.	et accedens **temptator** dixit ei
русск.	и приступил к Нему *искуситель* и сказал
венг.	és hozzámenvén a *kísértő*, monda néki
морд.	сестэ *Снартневтицясь* сась ваксозонзо ды мерсь
финск.	silloin *kiusaaja* tuli hänen luokseen ja sanoi hänelle
эст.	ja *kiusaja* tuli ta juure ning ütles temale
вепс.	siloi *manitai* tuli hänennoks i sanui

Мт 4.7

лат.	non **temptabis** Dominum Deum tuum
русск.	*не искушай* Господа Бога твоего

венг. ne *kísértsd* az Urat, a te Istenedet
морд. *иля снартневте* Азоронть, эсеть Пазонть
финск. *älä kiusaa* Herraa, Jumalaasi
эст. *ära kiusa* Issandat, oma Jumalat
вепс. *ala kodva* Surt Ižandad

Мт 6.13

лат. et ne nos inducas in **temptationem**
русск. и не введи нас *в искушение*
венг. és ne vígy minket *kísértetbe*
морд. илямизь нолда *варчавтнемас*
финск. äläkä anna meidän joutua *kiusaukseen*
эст. ja ära saada meid *kiusatusse*
вепс. ala ve meid *manitushe*

Мт 16.1

лат. et accesserunt ad eum Pharisaei et Sadducaei **temptantes** et rogaverunt eum
русск. и приступили фарисеи и саддукеи и, *искушая* Его, просили
венг. és hozzá menvén a farizeusok és sadduczeusok, *kísértvén*, kérék őt
морд. Исуснэнь састь фарисейть ды садукейть. Сынь, сонзэ *кундамонь кис* вешсть...
финск. Jeesuksen luo tuli fariseuksia ja saddukeuksia, jotka halusivat *panna* hänet *koetukselle*
эст. siis tulid variserid ja saduserid ta juure teda *kiusama* ja nõudsid
вепс. Iisusannoks tuliba erased farisejad i saddukejad, kudambad tahtoiba händast *kodvda*

Мт 19.3

лат. et accesserunt ad eum Pharisaei **temptantes** eum et dicentes
русск. и приступили к Нему фарисеи и*, искушая* Его, говорили Ему
венг. és hozzá menének a farizeusok, *kísértvén* őt és mondván
морд. састь ваксозонзо фарисейть ды, сонзэ *кундамонь кис,* кевкстизь
финск. hänen luokseen tuli myös fariseuksia, jotka halusivat *panna* hänet *koetukselle* ja kysyivät
эст. siis tuli tema juure varisere teda *kiusama*
вепс. hänennoks tuliba erased farisejad, kudambad tahtoiba *kodvda* händast i küzuiba

Мт 22.18

лат. quid me **temptatis** hypocritae
русск. что *искушаете* Меня, лицемеры
венг. mit *kísértgettek* engem, képmutatók
морд. Чачонь полавтницят! Мекс *снартнетядо* монь *кундамс?*
финск. Te teeskentelijät! Miksi te yritätte *saada* minut *ansaan?*
эст. Te silmakirjatsejad, miks te mind *kiusate?*
вепс. Tö kaiverdelijad! Mihe tö tahtoit *tabata* mindai *ridaha?*

Мт 22.35

лат. et interrogavit eum unus ex eis legis doctor **temptans** eum
русск. и один из них, законник, *искушая* Его, спросил
венг. és megkérdé őt közülök egy törvénytudó, *kísértvén* őt, és mondván
морд. сестэ юткстост вейкесь, Койс тонавтыця, *арсесь кундамс* Исусонь вал лангсо ды кевкстизе
финск. sitten yksi heistä, joka oli lainopettaja, kysyi Jeesukselta *pannakseen* hänet *koetukselle*
эст. ja üks käsutundja nende seast küsis talt teda *kiusates*
вепс. siď ükś heišpäi, kudamb oli käskištonopendai, küzüi Iisusal, miše *kodvda* händast

Мт 26.41

лат. vigilate et orate ut non intretis in **temptationem**
русск. бодрствуйте и молитесь, чтобы не впасть *в искушение*
венг. vigyázzatok és imádkozzatok, hogy *kísértetbe* ne essetek
морд. илядо удо, однодо – аволиде понго *варчавтнемас*
финск. valvokaa ja rukoilkaa, ettette joutuisi *kiusaukseen*
эст. valvake ja paluge, et te *kiusatusse* ei satuks!
вепс. olgat herkhil i loičkat, miše teid *ei saiži manitada*.

2. Изучение слова *искушение* и его производных слов

2.1. Латинский язык. В пользованном мною тексте можно найти только один вариант слова *искушение*, в форме ***temptatio***, но упрощенная форма (***tentatio***) тоже общеизвестный, который является производным словом слова *tempto/tento* – по-русски ’щупать, трогать; проверять, искушать, подвергать испытанию’.

2.2. Венгерский язык. После изучения девяти параллельных мест в венгерском тексте можно видеть глагол ***kísért*** (то есть ’искушать’) и его формы с окончаниями и суффиксами (*kísértsd* 4.7, *kísértgettek* 22.18, *megkísértessék* 4.1, *kísértő* 4.3, *kísértvén* 16.1, 19.3, 22.35), и существи-

тельное ***kísértet*** (то есть ’искушение’) (в форме *kísértetbe* 6.13, 26.41). Основная форма глагола *kísér* произошла от угорского праязыка, ср. хант. V *kŏ̄ť-,* DN *kōť-,* Kaz. *kūś-* < Ug. **kećз-* ’Spuren folgen, verfolgen’ (UEW 856). Значит основное значение слова ’kíséŕ’ (провожать) – ’следовать’, из этого произошло значение ’вести’, потом ’ввести в заблуждение’ и ’соблазнять на грех’.

2.3. Русский язык. В русском тексте вместе с глаголом ***искушать/ искусить*** (*искушай* 4.7, *искушаете* 22.18, *искушая* 16.1, 19.3, 22.35) находятся существительные ***искушение*** (4.1, 6.13, 26.41) и ***искуситель*** (4.3). Эти слова восходят к слову *искус* ’Prüfung’, старославянский предок которого (***kusiti*) Фасмер соединяет с готским словом *kausjan* (каушян) (Фасмер 1953: 489).

2.4. Эрзя-мордовский язык. В эрзянском переводе евангелия можно найти три соответствующие слова, глаголы *кундамс, снартневтемс* и *варчавтнемс,* их проспряганные формы и производные из них слова:

кундамс (Мт 22.18, 22.35) ’брать/взять, схватывать/схватить, браться/взяться за что’ < финно-угорский (?угорский) *kunta (кунта)* ’fangen; finden’ (~ финский *kunne* ’Spur eines Druckes; Beule, Vertiefung’, *kunti* ’fassen, genau pflücken’) (UEW 207). Из глагола *кундамс* с суффиксом *-мо* произошла форма ***кундамо*** ’хватка’ (Мт 16.1, 19.3), который может выразить абстрактность этого существительного. Ср. фи. *kokea,* вепс. *kod’vda*.

снартневтемс (Мт. 4.7, 22.18) < *снартнемс* ’стараться, стремиться; (по)пробовать, пытаться’. Это – отглагольная форма глагола *снартомс* ’пробовать, испытывать’ с суффиксом *-не-* (MdWb 1998), в переводе евангелия эту форму образовали дальше с действующим-каузативным суффиксом *-вте-,* может быть, таким образом получило слово оттенок значения ’искушать’. Форма инфинтива–номинатива этого ***снартневтеме*** (4.1); его форма с суффиксом *-иця* действительное причастие настоящего времени, ***снартневтиця*** ’искушащий’ (Мт 4.3).

варчавтнема (Мт 6.13, 26.41) < *варчавтнемс* < *варчамс* ’пробовать, испытывать, подвергать испытанию’. Глагол *варчамс* – это вариант слова *варжамс,* этот вариант получил действующий-каузативный суффикс *-вте-*. Образованный вариант полученной формы – абстрактное существительное с отглаголным суффиксом существительного *-ма* (MdWb 2547). – Слово и его русское значение *(искушение)* можно найти в приложении эрзянского перевода евагелия, которое говорит о том, что слово раньше не существовала в церковной терминологии, значит дело в внедрении нового слова.

2.5. Финский язык. В финском переводе также можно найти три различные группы слов *(kiusata, kokea, saada ansaan):*

kiusata (Мт 4.1, 4.7) ’мучить; приманивать/приманить, искушать/искусить’, германское слово, было заимствовано в балтийской эпохе, ср. готский *kitusan* ’щупать/пощупать, прикасаться/прикоснуться; выбирать’. Соответствующие слова можно найти в других прибалтийско-финских языках: инк. *kiusata;* кар. *kiusata;* вод. *tsiusata*, эст. *kiusata* (SSA 1:377). Из глагола *kiusata* образованное с суффиксом *-us*, создалось абстрактное сущесивительное ***kiusaus*** ’искушение’ (Мт 6.13, 26.41). Из этого образовалось с суффиксом nomen agentis *-ja* слово ***kiusaaja*** ’искуситель’ (Мт. 4.3).

kokea (Мт 16.1, 19.3, 22.35) ’пробовать; искушать/искусить’. Можно найти это слово с похожим значением и в других прибалтийско-финских языках: кар. *kokie* ’проверять/проверить сеть’; эст. диал. *kogeda* ’бояться, стыдиться’; ср. саам. *kuohađ* ’проверять/проверить рыбную ловушку’ (SSA 1:386). Форма этого, с суффиксом образования имён *-us*, существительное ***koetus*** ’испытание’ (Мт 16.1, 19.3, 22.35).

saada ansaan (Мт 22.18) ’заманивать/заманить в ловушку, ловить’. *Ansa*, *ansas* ’paula, rihma, sadin, silmukka’ балтийское заимствование в финском языке, ср. litv. *ąsà* ’kahva; silmukka’ (SSA 1:77). По сравнению с другими вариантами, формулировка финского перевода евангелии Матвея интересна и единственна. Словосочетание попало в язык из немецкого перевода, вероятно как калька, потому что эту же структуру можно найти там: *eine Falle stellen.*

2.6. Эстонский язык. В эстонском языке – подобно латинскому, русскому и венгерскому языкам – производные слова только одного слова *(kiusata)* можно найти на изученных местах. ***Kiusata*** (Мт 4.1, 4.7, 22.18) – это по происхождению прибалтийско-финское слово, ср. текст о финском слове *kiusata.* Инфинитив слова с суффиксом *-ma* – это ***kiusama*** (Мт 16.1, 19.3), есть форма с суффиксом *-us:* ***kiusatus***, а форма с суффиксом *-ja* – это ***kiusaja*** (Мт 4.3).

2.7. Вепсский. В вепсском – подобно эрзянскому, финскому и эстонскому языкам – находятся три гнезда слов в переводе евангелия:

manitada ~ mańitada (Мт 4.1, 26.41) ’обманывать/обмануть; соблазнять/соблазнить’ < русск. *манить* ’подзывать/подозвать; приманивать/приманить, повторно звать, притягивать/притянуть, соблазнять/соблазнить’ (ср. НВ *int(et)* ’махание, зов’). Форма этого с отглаголным суффиксом существительного *-z* (~ *-s), -uz, -us*) – это ***manituz*** (Мт 6.13) ’об-

ман, ошибка’ (СлВЯ 730). Форма того же глагола ***manitai*** (Мт 4.3) ’искушащий’ – форма несовершенного причастия с суффиксом *-i* (СлВЯ 738).

kod’va (kod’vib) (Мт 4.7, 16.1, 19.3, 22.35) ’проверять/проверить (сеть); осматривать/осмотреть (сеть)’ < FV *koδ́wa* ’Zeit, Weile’ (~ фи. *kotva*, кар. *kotva*, люд. *kodvida,* саам. *kor^{e}fu-,* мар. *kot*) (UEW 669; SKES 225b). Предполагается, что значение слова изменилось в церковной терминологии: ’проверять/проверить (сеть)’ < ’проверять/проверить, подвергать испытанию’.

tabata ridaha (Мт 22.18) ’заманивать/замануть в ловушку’: ***tabata*** ’схватывать/схватить, ловить/поймать, поймать с поличным’ (~ фи. *tavata*, *tavoitella*, SKES 1248b); *ridaha*: вепсП. *rida* ’ritapyydys’ ~ вепсК. *rid(a)* ’(hiiren-, karhun-) loukku’, фи. *rita* ’neli- tai kolmiseinäinen loukkupyydys, suden-, ketun- tai ahmanloukku’ (SKES 825a). Слово показывается ещё в следующих языках: кар. *rita;* люд. *rida*; ? мар. *lüδa* ’мышеловка’; ?коми *ri* ’петля в ловушке птиц’ (SSA 3: 83). В словосочетании находится форма слова *rida* ’ловушка’ с окончанием иллатива *-ha* (Tikka 1992: 23). Ср. параллельный финский текст *(Miksi te yritätte saada minut ansaan?).*

3. О значении слова *искушение*

Понятие искушения заключает в себе сложное явление, оно появляется разнообразно и в церковной терминологии. По определению Христианской Библейской Энциклопедии (ХБЭ: *искушение*) его значение ’подвергать кого-л. испытанию с враждебным намерением’. Нужно отличать значение ’испытание’ (нпр. Иак. 1,2-4) от значения ’соблазн’ (нпр. 1,12-14). „Второе – это сатанское дело, дело ближних, дело склонности человека ко злу” (Хааг: *искушает*).

Сначала Бог подвергает человека испытанию. „Это не соблазн на грех, а испытание веры и повинования человека. Человеку надо решить во время искушений: он может решить за или против Бога” (ХБЭ: *искушение*). Бог может подвергать верность человека испытанию, например в литературе болезнь, беда – это средство испытания, а если человек выдержает его, его отношение к Богу станет более задушевным. Впоследствии и человек подвергает Бога испытанию. Это значит, что человек усомнится во власти Бога. Поэтому понятие заключает в себе и неверие, и сомнение и неповинование. „Тот, который хочет знака в доказательство достоверности слов пророка, тоже подвергает Бога испытанию (= искушает его) (Ис. 7,11). Новый завет знает испытание, как несчастье и преследование; если человек выдержает испытание, это свидетельствует о верности Богу” (Haag: *искушать*).

Разнообразие значений ощутимо, исследуя слова, выражающие соответствующее понятие в переводах евангелия. Венгерский, русский и эстонский языки пользуются одним гнездом слов для вырожения значения латинского слова *temptatio*, а финский, вепсский и эрзянский языки употребляют два-три слова или гнезда слов. Если группируем эти слова по их значениям, получим следующую картину:

а) Вырожения ’искушения, соблазна’ (они появляются, когда чёрт искушает Иисуса; когда Иисос просит учеников молиться, чтобы избегать греха; и в молитве ’Отче наш’):

	эрзя-мордовский	финский	вепсский
Мт 4.1.	*снартневтеме*	*kiusattavaksi*	*manitaiži*
Мт 4.3	*снартневтицясь*	*kiusaaja*	*manitai*
Мт 6.13	*варчавтнемас*	*kiusaukseen*	*manitushe*
Мт 26.41	*варчавтнемас*	*kiusaukseen*	*ei saiži manitada*

В финском и вепсском языках можно видеть последовательное употребление одного варианта слова, но в эрзянском языке можно найти два соответствующих варианта. Кажется, в церковном пользовании глагол *варчамс* является синонимом глагола *снартневтемс,* другими словами мы можем наблюдать введение нового значения.

б) Вырожения ’испытания’ (все три раза люди спрашивают Иисуса о Боге или испытывают его веру, провоцируют его):

	эрзя-мордовский	финский	вепсский
Мт 16.1.	*кундамонь кис*	*panna koetukselle*	*kodvda*
Мт 19.3	*кундамонь кис*	*panna koetukselle*	*kodvda*
Мт 22.35	*арсесь кундамс*	*pannakseen koetukselle*	*kodvda*

Примеры указывают на то, что уже образовались варианты для вырожения этого значения, которые последовательно употребляются в частях текста с соответствующим содержанием.

На основе всего этого можно высказать, что современные переводы стараются отличать эти два понятия друг от друга. Такого нельзя испытать ни в латинском, ни в русском, эстонском или венгерском переводах. Не надо различать понятий, потому что в этих языках соответствующие слова имеют более одного значения, итак, принципиально, они заключают в себе оба значения. Из этого можно сделать вывод, что если бы небольшие финно-угорские языки взяли латинский или русский языки в основу для перевода евангелия, только одно соответствуюшее сло-

во можно было бы найти в их переводах. Но имея в виду, что современные переводы евангелия возникли в Гелсинки, с финской поддержкой, логично предполагается, что переводчики взяли в основу финский перевод, который в большинстве основывается на немецком переводе. Агрикола сам пишет в предисловии Нового завета, что перевод сделал частью с греческого и латинского, частью с немецкого и шведского языков (Lehikoinen–Kiuru 1993: 14). След этого можно найти в записке но. 22.18 евангелия Матвея, где можно видеть следующие варианты понятия ’подвергать испытанию’:

эрзя-мордовский	*снартнетядо* монь *кундамс*
финский	*saada* minut *ansaan*
вепсский	*tabata* mindai *ridaha*

Соответствующие вепсские и эрзянские выражения отражают тоже финское значение ’заманивать/замануть в ловушку’. То, что эта структура появилась и в других финно-угорских языках, подтвердит предположение, что переводчики взяли в основу финский перевод.

Наконец, есть одно исключение: нельзя причислить его к изученным группам, потому что некоторые соответствующие слова отражают значение ’искушение’ (эрзянский, финский), а другие обозначают ’испытание’ (вепсский) (Мт 4.7):

эрзя-мордовский	*иля снартневте*
финский	*älä kiusaa*
вепсский	*ala kodva*

Причиной смешения форм может быть то, что речь идёт ни об испытании Иисуса ни о соблазне, а о сомнении во власти Бога, одним словом о сомнении.

*

На основе исследования разноязычных переводов евангелия я пыталась доказать, что для переводов евангелия на небольшие финно-угорские языки взяли в основу не латинскую или русскую, а прежде всего финскую библию. (Значит и во время современных переводов очень важны обстоятельства работы: кто и где готовят данный перевод.)

Другая цель моего исследования была изучать значение слова ’искушение’ более подробно. Я старалась показать, что слово, которое находится в латинском, русском, венгерском и эстонском языках заключает в себе два – с точки зрения церкви важных – оттёнка значений; в то же время финский, вепсский и эрзянский языки стараются подчеркнуть эту двойственность разными словами.

Литература

Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest. [sine anno] ISBN 9638592370
Evangelii Matvejan möhde. Biblijan kändmižen institut, Stokgoľm–Helsinki/ Petroskoi, 1998.
Gute Nachricht. Neues Testament. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, 2001.
Károli Gáspár bibliafordítása. In: Biblia Téka CD-ROM.
Vulgata editionis. In: Biblia Téka CD-ROM.
Матвеень коряс евангелия. Библиянь ютавтомань институтось, Стокгольма–Хельсинки, 1998.
Новый завет. The Bible League, South Holland [sine anno].
Piibel. Piibliseltsi väljaanne, 1968.
Pyhä Raamattu. Suomen Pipliaseura, Mikkeli, 2001.

*

Keresztes László 2002: Efforts aiming at language reform in the new Mordvin Bible translations. In: R. Blokland, C. Hasselblatt (ed.), Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts. Studia Fenno-Ugrica Groningana 2. Maastricht. 192–196.
Lehikoinen, Laila–Kiuru, Silva 1993: Kirjasuomen kehitys. Helsingin Yliopiston Suomen Kielen Laitos, Helsinki.
MdWb = Mordwinisches Wörterbuch (Red. H. Paasonen) I–V. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII. Helsinki 1990–1999.
SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki 1955–1981.
SSA = Suomen sanojen alkuperä (toim. Erkki Itkonen–Ulla Maija Kulonen). SKS, Helsinki 1992–2000.
Tikka, Toivo 1992: Vepsän suffiksoituneet postpositiot. Studia Uralica Upsaliensia 22. Uppsala.
UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (Red. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest 1986–1988.
СлВЯ = Словарь вепсского языка (ред. М. И. Зайцева–М. И. Муллонен). Наука, Ленинград 1972.
Фасмер 1953: Max Vasmer, Russisches Etymologisches Wörterbuch. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg 1953.
Хааг = Haag, Herbert, Bibliai Lexikon. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest 1989. In: Biblia Téka CD-ROM.
ХБЭ [Христианской Библейской Энциклопедии] = Keresztyén Bibliai Lexikon. In: Biblia Téka CD-ROM.

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2005

Uráli „páros igék”[1]

HONTI László

0. Olyan témakört választottam, amely igazából már az elején egy nagyon fura kérdés feltevésére kényszerít: „minek nevezzelek?”… Valójában igei összetételekről van szó, amelyeket alaktanilag is, funkcionálisan is nehéz közös nevezőre hozni. A címben jelzett kategória olyan uráli igei szerkezeteket takar, amelyeknek legalább egyik eleme állítmányként finit ige, a másik pedig valamilyen igei származék, legtöbbnyire gerundium. Különösen az utóbbi évtizedekben foglalkoztak sokan e kérdéssel, de nem találkoztam megszilárdult, elfogadott terminus technicusszal az egyre gazdagodó szakirodalomban; vö. m. *összetett ige, páros ige, kettős ige*; fi. *konverbi, aspektuaalinen konverbirakenne*; ném. *Konverb*, *aspektuelle Konverbkonstruktion, Verbalkomposition, Zusammensetzung, zusammengesetzte Verben, gepaarte Verben, (analytische) Hilfsverbverbindungen, koordinierte verbale Zusammenrückung, kompositionsartige Verbindung, verbale Zusammenrückung;* ang. *serial verbs, verb pairs, pair-verb, paired verbs, compound verbs, compounds;* or. *парные глаголы, спаренные глаголы, спаренное глаголное сочетание, сложные глаголы, сложно-вербальные глаголы, составные глаголы, сложносоставные глаголы, сложнодеепричастные глаголы, аналитические формы глаголов.*

Az uralisztikában a cseremisz kapcsán terelődött a figyelem az ilyen szerkezetekre, ahol e szerkezet egy *ən/en* képzős gerundiumból és egy modifikátornak nevezett, lexikális jelentését többé-kevésbé elvesztett finit igéből áll. A gerundium a szerkezetben a lexikális jelentést adja, a finit ige feladata pedig az alanyra utalás (a szám- és személybeli kongruencia), a temporalisi és modalisi relációk, valamint az aspektualitás és/vagy az Aktionsart kifejezése. A szerkezet szemantikailag nem a két igei komponens jelentésének egyszerű összegzése, hanem a lexikális ige szemantikai dominanciájának megőrződése

[1] A 2005. január 7-én és 8-án Veszprémben megrendezett „Finnugor szeminárium” első napján tartott előadás kissé módosított szövege.

mellett többé-kevésbé módosul is, némelykor oly mértékben, hogy szóképzésnek is minősülhet az ilyen komponensek együttese, pl. cser. k. *šonen pəštem,* ny. *šanen pištem* 'elhatároz' (vö. k. *šonem,* ny. *šanem* 'gondol'; k. *pəštem,* ny. *pištem* 'helyez'), ami némelykor abban is megnyilvánul, hogy a két elem fuzionál, és hangtanilag is idomul egymáshoz, pl. k. *naŋajem,* ny. *näŋem* '(weg)bringen, (fort)tragen' (< k. *nalə̑n* + *kajəm,* ny. *nälən* + *kem* 'vevén megy' (vö. k. *nalam*, ny. *näläm* 'nehmen, kaufen', k. *kajem*, ny. *ke(je)m* 'gehen', k. *namijem* 'bringen'< *nalə̑n* + *mijem* 'gehen, kommen'; k. *камвозаш, кенвазаш* 'упасть' < *каен* 'уйдя' + *возаш* 'лечь, падать'. Isanbaev (1964: 225) szerint az „összetett igék" (составные глаголы) *n* morfémás eleme ma már nem tekinthető gerundiumnak, így talán indokoltabb lenne képzésről beszélni.

A sokféle terminussal jelölt jelenség is sokféle, legtöbbnyire ugyanis különböző módokon megformált komponensekből és eltérő funkciójú, többékevésbé összetételszerű igei szerkezetekről van szó. Voltaképpen minden analitikus igei képződmény idesorolható, mint pl. m. *olvasni fogok*, fi. *tulen lukemaan* 'ich werde lesen', m. *olvastam volna*, fi. *olisin lukenut* 'ich hätte gelesen'.

Kissé előreszaladva közlöm, milyen típusú uráli igei összetételeket tárgyal a szakirodalom a felsorolt minősítések keretében: (a) „konverbális" (infinit igei elemmel, legtöbbnyire gerundiummal), (b) tőismétléses (figura etymologica), (c) 'tesz, csinál' jelentésű igével alakult és (d) szemantikailag egy fogalomkörbe tartozó igék alkotta szerkezetek. A első háromban a szókapcsolat valamelyik eleme szemantikailag domináns, szintaktikailag alárendelő viszony van köztük, míg a negyedikben mind szemantikailag, mind szintaktikailag egyenrangúak, ezek szintaktikai viszonya tehát mellérendelő, amelyben a tagok jelentése összegződik.

Mivel az uralisztikai szakirodalomban gyakran hivatkoznak arra, hogy a felsorolt szerkezetek közül az ún. konverbális szerkezetek – legalábbis egyes uráli nyelvekben – a törökségi nyelvek hasonló szerkezeteinek mintájára születtek, én is a turkológiában bevett *konverb* és az ennek magyar nyelvű megfelelőjeként bevezetett *páros igék* terminust alkalmazom. Amint az idézett terminológiai tarkaság mutatja, a *szeriális igék* megnevezés is előfordul. Már ez a körülmény is sejteti, hogy legalább rokon kategóriákról van szó. A *páros igék* valószínűleg az orosz nyelvű szakirodalomban született meg, s onnét került át az egyéb nyelvű publikációkba tükörfordításként (Čhaidze munkái révén).

Az uráli nyelvcsaládnak szinte minden tagjában találtak az elmúlt évtizedek során az összetett igék kategóriájába vonható jelenségeket. Különösen a

cseremiszt, a votjákot és a szamojédot érdemes (ez alkalommal csak nagyon röviden) szemügyre venni, mivel ezen nyelvek kapcsán fordult az uráli nyelvek kutatóinak figyelme e probléma felé.

1. Csak a fentebb felsorolt négy típussal foglalkozom, amelyek vagy aspektualitást, vagy akcióminőséget, vagy emfázist fejeznek ki, vagy szóképzésszerű funkcióval rendelkeznek, míg a bevezetőben példaként idézett magyar és finn szerkezetek (valamint a német nyelvű jelentésekben szereplő szerkezetek) a tempus és/vagy a modus kifejezését szolgálják.

1.1. Finnugor

1.1.1. Cseremisz

Tudománytörténeti szempontból a cseremiszé a kulcsszerep, a példákat l. fent. Elsőként Wiedemann (1847: 123–124) figyelt fel erre a jelenségre, sőt még az esetleges törökségi kapcsolatra is utalt. Wiedemannt követően sokan foglalkoztak a cseremisz jelenséggel. Tárgyalták ennek alaktani, funkcionális kérdéseit és kialakulásának lehetséges körülményeit is. E cseremisz szerkezetek legalább részben a szomszédos csuvas- és tatárbeli szerkezetek fordításai, de vannak belső keletkezésűek is.

1.1.2. Votják

A votjákban *sa* képzős gerundiumból és egy másik ige ragozott alakjából tevődik össze ez a szerkezet, amely nem olyan általános, mint a cseremiszben. Keľmakov szerint az ilyen szerkezetekben mindkét komponens lexikai jelentése változást szenved. A votják sajátossága, hogy a lexikális jelentést hordozó ige is jelentkezhet finit formában, s ilyenor a két finit ige közé *no* ’és’ kötőszó kerül, és a szerkezet végéről az elejére kerül a hangsúly, pl. *ул’л’аса лэз’и•з* ’(он) прогнал (букв. прогоняя пустил)’ ~ *у•л’л’аз но лэз’из* ’(он) прогнал (букв. прогнал и пустил)’. A votják szerkezetet általában tatár hatásnak tulajdonítják (Munkácsi 1883–1884: 154, Beke 1914–1915: 66–68, Tarakanov 1981: 444, Keľmakov 1975: 104, Kokkonen 2001: 114, Pischlöger 2001: 47), de Igušev–Ljašev (1976: 315) kételkedik ebben.

1.2. Szamojéd

1.2.1. Északi szamojéd

A jurákban is rendszerint a nem finit ige a lexikai jelentés hordozója, pl. *сюрмба турць* ’прибегать (букв. бежа приходить)’, vö. *сюрмбӑ(сь)* ’бежать (о человеке), *турць* ’приходить’, de az is előfordul, hogy – a cselek-

vés jellegének függvényében – a lexikai jelentést hordozó ige finit megformáltságú. A jurák szerkezet morfológiai szempontból amiatt némi problémát jelent, hogy a nem finit ige infinitivusban van, de a jurák infinitivus azonos lehet a puszta tőalakkal is, ill. „A nyenyec infinitivusnak gyakran határozó igenévi szerepe is van, s e komplex funkciója miatt nevezik egyes nyelvtanok határozatlan gerundiumnak" (Hajdú 1968: 51), tehát kissé nehéz biztonsággal nyilatkozni a szerkezet egyik elemének morfológiájáról. E szerkezet hasonló feltételek mellett használatos a másik két északi szamojéd nyelvben, vagyis a jenyiszejiben és a tavgiban is (Tereščenko 1973: 146–148, 1981: 86, 87–88).

1.2.2. Déli szamojéd

1.2.2.1. Szelkup

A szelkup kézikönyv szerint a Tas nyelvjárásban jól ismert gerundiumos szerkezetről van szó, sőt a cseremiszhez hasonlóan némelykor össze is olvad a két ige, pl. *tüntyloryńńa* (< **tüntylä oryńńa*) 'приходит, приближается' (vö. *tüqo* 'gehen, kommen', *orįšqo* 'sich bemühen, sich anstrengen'). Az ilyen szerkezetek rendszerint inchoatív cselekvést fejeznek ki.

1.2.2.2. Kamasz

A kamasz a cselekvés folyamatosságát a lexikális ige ún. I. gerundiuma és az azt követő 'van, fekszik, ül, él, lakik' jelentésű, segédigei funkciójú finit ige által alkotott szerkezettel fejezi ki (Donner–Joki 1944: 180–181; részletesebben l. Klumpp 2002).

1.2.2.3. Motor

Ehhez hasonló szerkezet van a motorban is: „infinit (vagy infinitivusban, vagy puszta tőalakban lévő) lexikális ige + finit segédige" (Helimski 1997: 188, még vö. Klumpp 2002: 331–332, Künnap 2003: 153).

A szakirodalom kiemeli a szomszédos török nyelveknek a déli szamojéd nyelvek szerkezeteinek kialakulásában betöltött szerepét.

2. Egyéb uráli nyelvi igei szókapcsolatok

2.1. Finnségi

A finnben bőséggel vannak összetett igei szerkezetek, voltaképpen a Hakulinen által felsoroltak is részben ilyenek: „igék névszói szerkezetei", „tőismétléses avagy figura etymologica-szerkezetek" (Hakulinen 2000: 589–592; még vö. Pulkkinen 1966: 188–222, Penttilä 2002: 618–620, 634 kk., Ylikoski 2000). Hasonló a helyzet az észtben is, amelyben szintén elég sokféle

ilyen szerkezet ismert[2] (vö. Tauli 1980: 61–66, Erelt 2003: 123–124, Tragel 2003: 923, Valijärvi 2003–2004).

A finnben a deskriptív vagy más néven koloratív igei szerkezet egyik tagja lehet infinit, pl. *puu kaatua rojahti* ’the tree came falling down’. Az idézett finn szerkezetben a *kaatua* ’(le)esik’ infinitivusi alak, a *rojahtaa* ’esik, lezuhan’ igének a finit alakja szerepel, de alternatív módon jelentkezik a lexikális ige finit alakja is (a votják nyelv kukmori nyelvjárásához hasonlóan), pl. *Kati … nauroi hikersi sydämessään*, szó szerint kb. ’Kati lachte kicherte in ihrem Herzen’ = ’lachte kichernd’, de a finn irodalmi nyelvben megszokottabb, hogy csak a deskriptív-onomatopoetikus vagy egyébként emfatikus ige finit megformáltságú (Mägiste 1970: 241–242). A *nauraa hikertää* szerkezetben a lexikális ige (*nauraa* ’lachen’) által kifejezett cselekvést a deskriptív ige (*hikertää* ’kichern’) pontosítja, s az ilyen szerkezetek mind modalitást, aspektust és emfázist kifejező, lexikalizálódott szerkezetek (Hakulinen–Karlsson 1979: 234–235). Az ún. koloratív finn szerkezet tagjai közti szintaktikai viszony mellérendelő, ha mindkettő finit megformáltságú, de ha csak egyikük (a másik pedig infinitivusi), akkor alárendelőinek lehet tekinteni, mivel a lexikális ige által kifejezett cselekvés lefolyásának módját (is) közli (a „koloratív” minősítésre vö. Rytkönen 1937).

A finn figura etymologicás szerkezetben a finit igét követi a 4. infinitivus partitivusraggal és birtokos személyjellel bővített alakja, pl. *vesi nousee nousemistaan* ’a víz folyamatosan emelkedik’, *puhut puhumistasi* ’egyre csak beszélsz’, s ez a cselekvés tartósságát fejezi ki (Hakulinen 2000: 590); mások (Hakulinen–Karlsson 1979: 234) emfatikus szerkezetnek nevezik az ilyent (ehhez még vö. **2.2.** és **2.4.**).

A szemantikailag egyenragú elemekből álló mellérendelő szerkezet is előfordul a finnben, pl. *ottaa jättää* ’fog, hagy’ (vö. Ojutkangas 1998: 118).

(A többi finnségi nyelvre l. még Mägiste 1970: 241–246, Ojutkangas 1998.)

2.2. Mordvin

A mordvinban is gyakori, hogy két ige kötőszó nélkül, mellérendelői viszonyt alkotva kapcsolódik össze. Ezek társulásának legtöbbje azonban nem eredményez új jelentést, sokkal inkább a kettő összegzését (vö. Juhász 1927: 54, Mägiste 1970: 240, Kokkonen 2001: 113–114). Az ilyen igei szerkezetek azonos módon vannak megformálva, a két ige együttes jelentését a komponensek jelentése „matematikai összegzésének” minősíti Koljadenkov (1959: 67). A két elem sorrendi helye nem kötött, meg is cserélhetők, pl. *симдемс-*

[2] Erre Anne Tamm volt szíves felhívni figyelmemet, amiért itt is köszönetet mondok.

андомс ~ андомс-симдемс ’угошать’ (vö. *симдемс* ’поить’, *андомс* ’кормить’). A ’tesz, csinál’ jelentésű taggal létrejött igei szerkezetekben ez az elem gyakran részleges deszemantizálódáson megy át, s csak a másik, az első ige cselekvésének tartósságát hivatott jelezni, és az ilyen kapcsolatokban az elemek sorrendisége is kötött, pl. E *оймсемс-теемс,* M *ваймосемс-тиемс* ’отдохнуть достаточное для подкрепления сил время’ (vö. E *оймсемс,* M *ваймосемс* ’ отдыхать’; E *теемс,* M *тиемс* ’делать’).

A cseremiszéhez és a votjákéhoz hasonló jelenség sem teljesen idegen a mordvintól, tudniillik tőismétléses formákban jelentkezik a *ź* gerundiumos forma, amely a cselekvés intenzitását fejezi ki, pl. E *моли киштезь киишти,* M *моли кштизь кшти* ’идет очень красиво’ (szó szerint: ’идет танцуя танцует’) (Koljadenkov 1959: 87, Bartens 1979: 70–71, Kokkonen 2001: 113–114). Ehhez kísértetiesen hasonlít az ugyancsak figura etymologicán alapuló finn és magyar szerkezet (l. **2.1.** és **2.4.**).

Bereczki (1984: 312) a cseremisz szerkezettel analóg, korábban nem említett formákat is talált a mordvinban, pl. „E *varaka livťaź tuś virev* [ɔ: *viŕev;* H. L.] ’die Krähe flog weg in den Wald’… *livťaź tuś* bedeutet wörtlich ebenfalls ’…ist fliegend weggegangen’… E *sįń kandoź saimiź* ’sie nahmen und trugen mich’”; ez utóbbi szó szerint: ’tragend nahmen sie mich’. Mint Bereczki megjegyzi, a cser. *numal naŋgajaš* ’wegbringen’ ezzel teljesen analóg. Bereczki még hozzáfűzi, hogy ez még nem jelenti azt, hogy a páros igei szerkezet általánosan ismert lenne a mordvinban, a példaként általa idézett adatok ugyanis csak egyes tatár nyelvi fordulatok tükörfordításai, de szerintem ez jelentős felfedezés, hiszen a tükörfordítások megjelenése biztos jele annak, hogy e kategória a mordvinban is meghonosodhat szélesebb körben. E legutóbbi mordvin jelenség kétségtelenül konverbális (azaz gerundiummal alakult) szerkezet.

2.3. Zürjén

Ylikoski (2001: 200–216) a Rédei (1978: 87–88) által ismertetett összes „gerundiumképzős származék (*ig, ɐmɐn, mɐn, tɐź*, *tɐg*) + egyéb megformáltságú igealakok” által alkotott szerkezeteket is konverbálisként tárgyalja. Ezek közül az *ɐmɐn* és *tɐg* képzős elemet tartalmazó szerkezetekre utalva Igušev–Ljašev (1976: 315) a votják páros igés szerkezetek tatár eredetével kapcsolatos, Kel’makov által is vallott felfogást többé-kevésbé elvetve inkább azt vallják, hogy belső okokkal is magyarázhatók ezek a permi szerkezetek, s a zürjénből ilyeneket idéznek: *пышйомон мунны* ’сбежать’ (szó szerint: ’убегая уйти’), *гогорвотог ог ов* ’я понимаю’ (szó szerint: ’не живу не понимая’), *вачэд-эмэн-олэ* (sic! H. L.) ’спрятался’ (szó szerint:

’спрятавшись живет’). Igazuk lehet, de a tatár hatásnak nyilván szerepe van abban, hogy a votjákban a *sa* gerundiumos szerkezet különösen a votják–tatár nyelvhatár mentén viszonylag gyakorivá lett.

A zürjénben is vannak mellérendelő igei szerkezetek is, pl. *сёйны-юны* ’to eat-drink’, *горны-кодзны* ’заниматься сельскохозяственными работамы’ (vö. *gɐrnį* ’pflügen’, *kɐʒ́nį* ’säen’).

Érdemes megemlíteni a zürj. *olɐnį-vįlɐnį starik gozja* ’es leben ein Alter und eine Frau’ (szó szerint kb. ’es lebt-ist ein gepaarter Alter = altes Ehepaar’, vö. *olnį* ’leben; sein’, *vɐlnį*, *vįl-* ’sein’, *starik* ’Mann; Greis, der Alte’, *goz* ’Paar’, *gozja* ’paarig, gepaart’). Tkačenko (1979: 215–246) kiderítette, hogy az ’él-van’ mellérendelő igei szerkezet szinte az összes finnugor nyelvben ismert, ezért finnugor korinak véli, s az oroszban meglévő *жил-был* ’es lebten’ (szó szerint: ’élt-volt’) népmesei páros igei szerkezetet finnugor szubsztrátummal magyarázza.

2.4. Ugor

Klumpp (2002: 113) az osztják *man* képzős gerundiummal álló igés szerkezeteket is idevonja, vö. pl. Syn *kăsman mătsət* ’mentek versenyezve’. Formailag ugyanígy idekapcsolhatók lennének az *ɜm(ɜ)* gerundiumképzős alakokat tartalmazó vogul szerkezetek is, pl. T *pājtɐ̄m āl* ’reich ist sie geworden’. De Groot (1995: 293), a magyar *va/ve* képzős gerundiummal álló igés („szeriális”) szerkezeteket is idevonja, pl. *beszélgetve sétáltunk*. Mivel az ilyenekben a finit ige semmiképpen sem gyengül szemantikailag, szerepe nem korlátozódik pusztán a grammatikai viszonyok jelölésére, az ugor nyelveket ki kell zárnunk a konverbális uráli nyelvek közül. Viszont a létige finit alakjából és a *va/ve* gerundiumképzős származékból álló szerkezeteknek van egy sajátos funkciójuk, mégpedig az, hogy a szituációbeli állapotot fejezik ki, pl. *amikor hazajöttem, el voltam fáradva,* s ez nem pontosan ugyanazt jelenti, mint *amikor hazajöttem, fáradt voltam*. Ez különösen jól kitapintható az ún. emotív igés szerkezetekben, pl. *fel vagyok háborodva, meg vagyok döbbenve* (Aradi 2004: 153). A „létige + gerundium” szerkezeteket sokáig üldözendő germanizmusként tartották számon – ok nélkül (l. Nagy 1953: 258, ehhez még vö. Honti–H. Varga 2005).

A magyar *beszélni beszélsz* figura etymologicás szerkezet, amelyben az ige infinitivusát a finit igealak követi, és amelyet Szabolcsi (1980: 77) nyomatékos topiknak minősített, de ez sem korlátozódik csak némely finnugor nyelvekre (l. **2.1.**, **2.2.**), vö. pl. ol. *per leggere leggi* ’olvasni olvasol’.

A magyar is használ olyan mellérendelő igei szerkezeteket, amelyek elemeinek jelentése azonos fogalomkörbe tartozik, pl. *eszik-iszik*, *süt-főz* (ehhez még vö. orosz *жил-был* 'es lebten').

3. Következtetések

Az uráli nyelvekben a tárgyalt szerkezetek a következő sajátosságokat mutatják.

3.1. A konverbális szerkezetek:

A) A lexikális ige gerundiumi alakú, kivételt jelent a finn(ségi) és az északi szamojéd, amelyekben a lexikális ige legtöbbnyire infinitivusban van.

B) Az esetek túlnyomó többségében csak egy lexikális ige szerepel a szerkezetben, de olykor több is előfordul a cseremiszben és a votjákban (Čhaidze 1968: 286, Karakulova 1987: 183).

C) A lexikális ige a szerkezet első eleme, bár a votjákban van példa az ellenkező sorrendre is (Karakulova 1987: 181–182).

D) A szerkezet elemei közti kapcsolatra utaló elem nincs, kötőszó közbeiktatása csak akkor lehetséges, ha mindkét ige finit megformáltságú, ez a kukmori votják nyelvjárásban fordul elő.

E) A szerkezet jelentése nem azonos az alkotóelemek jelentésének összegzésével, ezért egyes szerzőknél az a gondolat is felmerült, hogy esetleg a szóképzés eszköztárába is tartozhatnak a konverbális szerkezetek. Emellett szólhat az a körülmény, hogy a cseremiszben és a szelkupban olykor egy szóvá olvad össze a két elem.

F) E szerkezetek vagy aspektualitást, vagy akcióminőséget, vagy emfázist fejeznek ki, vagy szóképzésszerű funkcióval rendelkeznek.

3.2. A voltaképpeni konverbális szerkezeten kívül még az alábbi szókapcsolatok fordulnak elő:

A) Három nyelv alkalmaz figura etymologicán alapuló szerkezetet is, amelyben a második elem finit, és a szerkezet a cselekvés intenzitását hivatott kifejezni, a nem finit alak pedig a mordvinban a *ź* képzős gerundium, a finnben a 4. infinitivus partitivusragos és birtokos személyjeles alakja, a magyarban az infinitivus.

B) Mellérendelő igei szerkezeteket a nyelvcsaládnak szinte minden több tagjában (cseremisz, mordvin, magyar) találunk. Ezekben a résztvevő igék sorrendi helye állandó, kivéve a mordvint, ahol helyet cserélhet a két ige, anélkül hogy közös jelentésük módosulna.

C) A 'tun, machen' a mordvinban segédigei szerepkörben az ugyancsak finit megformáltságú ige által kifejezett cselekvés tartósságát jelöli.

3.3. A cseremisz és a votják esetében rendszeresen azzal számolnak, hogy a konverbális szerkezetek a szomszédos török nyelveknek (a csuvasnak és a tatárnak) köszönhetik megjelenésüket, a déli szamojéd esetében is ez a lehetőség került előtérbe. Másrészt az is figyelembe veendő, hogy e jelenség a világ sok nyelvéből ismert, spontán kialakulásával is számolhatunk (így pl. Pischlöger 2001: 50–51), de egyes uráli nyelvekben a török hatás felgyorsíthatta ezeknek a szerkezeteknek a létrejöttét, és kiterjeszthette használati körüket. A összetett igék szórványosan jelentkeznek egyes indoeurópai nyelvekben is, pl. ol. *sto facendo* ’most éppen teszek/csinálok’ *sto per fare* ’most éppen készülök tenni/csinálni’*, per fare faccio* ’tenni teszem’, orosz *жил-был* ’es lebte’, *жили-были* ’es lebten’.

Ami az olaszt illeti, arra utal, hogy igenis kialakulhatnak ilyen szerkezetek spontán módon, idegen befolyástól függetlenül is. Az orosszal más a helyzet, tudniillik ebben az esetben finnugor hatással lehet számolni, talán nem feleslegesen. Az orosz *жил-был* ’es lebte’ (népmesei) páros igei fordulat megfelelője a legtöbb finnugor nyelvben megvan valamilyen formában (Tkačenko 1979 alapján):

A) több nyelvben pontosan ez a szerkezet használatos (mégha esetleg csak periferikusan is), pl. fi. *eletään, ollaan…* ’живут, суть’, kar. *elettih-oldih ukko da akku* ’жили-были старик и старуха’, észt *kuidas elate-olete?* ’как живете-можете?’, *elu-olu* ’житьё-бытьё’, vót *elettī-ɐ̮ltī* ’проживали’, mord. E *эрясь-аштесь,* M *эрясь-ащесь* ’жил-(пре)бы(ва)л’, votj. *улэм-вылэм одйг пересь мурт* ’жил-был (оказывается) один старый человек’, zürj. *оліныс-выліныс ... эня-пия* ’жили-были … мать-сын’;

B) egyes nyelvekben az uráli alapnyelvi **elä-* ’leben’ ige hiánya miatt ezen elemet más igével helyettesítve létezik e szerkezet, pl. osztj. északi *ут-сыт-хотсыт* ’жили-были’ (szó szerint: ’жили-лежали-спали’), vog. déli *jükə̄nə̄t äńćəl āləst, kojāst* ’es waren (und) lebten ein Mann (und) eine Frau’ (szó szerint: ’egy férfi a feleségével éltek-feküdtek/aludtak’);

C) vagy (a) az uráli alapnyelvi **elä-* ’leben’, vagy (b) a finnugor alapnyelvi **wole-* ’sein’ folytatójának reduplikációjaként ismert e szerkezet, pl.

(a) lp. *jiľľiń, jiľľiń kuχt viľjińč* ’жили, были двоб ратца’ (szó szerint: ’éltek-éltek(du.) két testvér’), cser. *ə̂lat, ə̂lat* ’живут, живут’,

(b) m. *hol volt, hol nem volt…* ’где была, где не была…; es war einmal…’.

Tkačenko (1979: 245–246) lehetségesnek véli, hogy már a finnugor alapnyelvben volt **elä(-)-wole(-)* ’жить-быть’ igei összetétel, de mivel a FU **wole-* igének nincs képviselete a szamojédban, létezése az uráli alapnyelvben nem valószínűsíthető. Továbbá azzal számol, hogy az oroszban e szerkezet megjelenése merja (kihalt volgai finnugor nyelvi) szubsztrátummal magyarázható.

Irodalom

Aradi 2004: Aradi András, Egy emotív jelentésű igecsoport néhány nyelvhasználati sajátossága. In: Nyelvtudományi Közlemények 101: 152–159.

Bartens 1979: Raija Bartens, Mordvan, tšeremissin ja votjakin konjugaation infiniittisten muotojen syntaksi. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 170.

Beke 1914–1915: Beke Ödön, Türkische Einflüsse in der Syntax finnisch-ugrischer Sprachen. In: Keleti Szemle 15: 1–77.

Bereczki 1984: Bereczki Gábor, Die Beziehungen zwischen den finnougrischen und türkischen Sprachen im Wolga-Kama-Gebiet. In: Nyelvtudományi Közlemények 86: 307–314.

Čhaidze 1960: М. П. Чхаидзе, Спаренные глаголы в марийском языке. Йошкар-Ола.

— 1967: О происхождении и функциях марийских и удмуртских спаренных глаголов. In: В. И. Алатырев и др. (ред.), Вопросы финно-угроведения. Выпуск 4. Ижевск. 247–259.

— 1968: Paired Verbs in Some East Uralic and Other Oriental Languages. In: Советское финно-угроведение 4: 285–297.

— 1978: Weitere Beiträge zu den paarigen Verben in den ural-altaischen und einigen weiteren Sprachen. In: Ural-Altaische Jahrbücher 50: 36–41.

Donner–Joki 1944: Kai Donner–Aulis J. Joki, Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und der Hauptzügen der Grammatik. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VIII. Helsinki.

De Groot 1995: Casper De Groot, The Hungarian converbs or verbal adverbial in *-va/-ve*. In: Haspelmath, Martin–König, Ekkehard (eds), Converbs in cross-linguistic perspective. Structure and meaning of adverbial verb forms – Adverbial participles, gerunds. Berlin–New York. 283–311.

Erelt 2003: Mati Erelt (ed.), Estonian language. Linguistica Uralica. Supplementary Series. Volume 1. Tallinn.

Hajdú 1968: Hajdú Péter, Chrestomathia Samoiedica. Budapest.

Hakulinen 2000: Lauri Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys. 5., muuttamaton painos. Helsinki.

Hakulinen–Karlsson 1979: Auli Hakulinen–Fred Karlsson, Nykysuomen lauseoppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 350. Helsinki.

Helimski 1997: Eugen Helimski, Die matorische Sprache. Studia Uralo-Altaica 41. Szeged.

Honti–H. Varga 2005: Honti László–H. Varga Márta, *Meg van írva!* (A határozói igenév és a létige alkotta szerkezet funkciójáról és hátteréről). In: Mártonfi Attila–Papp Kornélia–Slíz Mariann (szerk.), Tanulmánykötet Pusztai Ferenc 65. születésnapja alkalmából. Budapest (s. a.).

Igušev–Ljašev 1975: Е. А. Игушев–В. А. Ляшев, Вопросы удмуртского языкознания. Выпуск III. Ижевск. In: Советское финно-угроведение 12: 314–316.

Isanbaev 1964: Н. И. Исанбаев, Новые исследования о марийских глаголах. In: Вопросы диалектологии и истории марийского языка. МНИИ языка, литературы и истории. Труды. Выпуск XVIII. Йошкар-Ола. 215–226.

Juhász 1927: Juhász Jenő, Mokschamordwinische Wortpaare. In: Festgabe Josef Szinnyei zum 70. Geburtstag. Ungarische Bibliothek. Erste Reihe 13. Berlin–Leipzig. 53–54.

Karakulova 1987: М. К. Каракулова, О некоторых особенностях удмуртских спаренных глаголов. In: Советское финно-угроведение 23: 179–185.

Keľmakov 1975: В. К. Кельмаков, Спаренные глаголы в удмуртском языке (на материале кукморского диалекта). In: Вопросы удмуртского языкознания. Выпуск III. Ижевск. 1975. 90–105.

Klumpp 2002: Gerson Klumpp, Konverbkonstruktionen im Kamassischen. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 58. Wiesbaden.

Kokkonen 2001: Paula Kokkonen, A comparison of Komi serial verbs with those in Udmurt and Volgaic. In: Seilenthal, Tõnu (red.), Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13. 8. 2000 Tartu. Pars V. Dissertationes sectionem: Linguistica II. Tartu. 113–120.

Koljadenkov 1959: М. Н. Коляденков, Структура простого предложения в мордовских языках. Предложение и его главные члены. Саранск.

Künnap 2003: Ago Künnap, Gerson Klumpp, Konverbkonstruktionen im Kamassischen. In: Linguistica Uralica 39: 152–153.

Mägiste 1970: Julius Mägiste, Zur Aktionsart in den finnisch-ugrischen Sprachen. Finnisch-ugrische Forschungen 38: 226–246.

Munkácsi 1883–1884: Munkácsi Bernát, Votják nyelvtanulmányok. In: Nyelvtudományi Közlemények 18: 428–447.

Nagy 1953: Nagy J. Béla, Nyelvhelyességi babonák. In: Lőrincze Lajos (szerk.), Nyelvművelésünk főbb kérdései. Tanulmánygyűjtemény. Budapest. 241–265.

Ojutkangas 1998: Krista Ojutkangas, Asyndeettisestä verbi-ilmaisuista suomalais-ugrilaisissa kielissä. In: Pajunen, Anneli (toim.), Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta. Suomi 185. Helsinki. 110–143.

Penttilä 2002: Aarni Penttilä, Suomen kielioppi. Kolmas, muuttamaton painos. Vantaa.

Pulkkinen 1966: Paavo Pulkkinen, Asyndeettinen rinnastus suomen kielessä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 281. Helsinki.
Pischlöger 2001: Christian Pischlöger, Hilfsverbverbindungen in einigen uralischen und nichturalischen Sprachen. In: Seilenthal, Tõnu (red.), Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13. 8. 2000 Tartu. Pars VI. Dissertationes sectionem: Linguistica III. Tartu. 45–52.
Rédei 1978: Rédei Károly, Chrestomathia Syrjaenica. Budapest.
Rytkönen 1937: Ahti Rytkönen, Koloratiivinen konstruktio. In: Virittäjä 1937: 95–100.
Szabolcsi 1980: Szabolcsi Anna, Az aktuális mondattagolás szemantikájához. In: Nyelvtudományi Közlemények 82: 59–82.
Tarakanov 1981: И. В. Тараканов, Удмуртско-татарские языковые контакты и некоторые явления интерференции. In: Ortutay Gyula (red.), Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus anno 1975. Pars III. Budapest. 444–449.
Tauli 1980: Valter Tauli, Eesti grammatik II. Lauseõpetus. Finsk-ugriska institutionen, Uppsala.
Tereščenko 1973: Н. М. Терещенко, Синтаксис самодийских языков. Простое предложение. Ленинград.
— 1981: Глаголы движения ненецкого языка и основные способы передачи в языке ненцев значений приставочных глаголов русского языка. In: З. М. Дубровина (отв. ред.), Вопросы финно-угорской филологии. Выпуск 4. Ленинград. 80–96.
Tkačenko 1979: О. В. Ткаченко, Сопостовительно-историческая фразеология славянских и финно-угорских языков. Киев.
Tragel 2003: Ilona Tragel, Eesti keele seriaalikonstruktsioonist. In: Keel ja Kirjandus 46: 919–934.
Valijärvi 2003–2004: Riitta-Liisa Valijärvi, Estonian converbs – with spatial emphasis on early 18th-century literary languages. In: Ural-Altaische Jahrbücher. Neue Folge 18: 24–66.
Wiedemann 1847: Ferdinand Johannes Wiedemann, Grammatik der tscheremissischen Sprache nach dem in der Evangelienübersetzung von 1821 gebrauchten Dialekte. Reval.
Ylikoski 2000: Jussi Ylikoski, Konverbeistä ja konverbirakenteista. In: Anneli Pajunen (toim.), Näkökulmia kielitypologiaan. Suomi 186. Helsinki. 214–245.
— 2001: Havaintoja komin konverbeistä. In: Journal de la Société Finno-ougrienne 89: 199–226.

„Paarige Verben” im Uralischen

Es handelt sich um verbale Zusammensetzungen, die sowohl morphologisch wie auch funktionell sehr schwer auf einen gemeinsamen Nenner zu bringen sind. Die im Titel genannte Kategorie solche Konstruktionen darstellt, deren wenigstens ein Element in der Funktion des Prädikats als finites Verb auftritt, das andere ist dagegen ein deverbales Derivat, meistens ein Gerund. In der Uralistik hat das Tscheremissische die Aufmerksamkeit auf diese Konstruktionen gelenkt, wo sie in der Regel tatsächlich aus einem Gerund und aus einem finiten Verb, das seine lexikalische Bedeutung mehr oder weniger verloren hat, bestehen. Das Gerund ist der Träger der lexikalischen Bedeutung, die Aufgabe des finiten Verbs ist auf das Subjekt hinzuweisen (d. h. die Numerus- und Personskongruenz) sowie die temporalen, modalen, aspektuellen Beziehungen und die Aktionsart zu bezeichnen. Die Konstruktion ist semantisch nicht die einfache Summierung der Bedeutungen der zwei Komponente, sondern die Bedeutung des lexikalischen Verbs (d. h. des Gerunds) – während ihr dominanter Charakter bewahrt wird – wird mehr oder weniger modifiziert, und zwar in der Maße, daß solche Kontruktionen manchmal sogar als Ergebnisse von Wortbildung betrachtet werden können. Von mehreren Uralisten werden die paarigen Verben in denjenigen uralischen Sprachen, die in der Nachbarschaft von Turksprachen gesprochen werden, dem Türkischen zugeschrieben; der Verfasser des gegenwärtigen Aufsatzes versucht gegen diese Annahme zu argumentieren.

LÁSZLÓ HONTI

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2005

Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations*

László KERESZTES

1. Introduction. The majority of the Finno-Ugric (Uralic) languages don't have archaic linguistic records that could help the linguists to outline the distant past of these languages by internal reconstruction. The literacy of all our related languages, with the exceptions of Finnish, Komi and Hungarian, is only a few centuries old, and on the basis of it, we can get to know only their recent past.

In this respect, those word lists and short texts are precious, which, in the overwhelming majority from the second half of the 18th century, prove that in some Orthodox monastic centres (in the east from Moscow, in the Volga region: Nizhniy Novgorod, then Kazan; in Siberia: Tyumen; in the west from Moscow: Tver, later in the north, in Karelia: Petrozavodsk) attempts at the translation of the New Testament into different minority languages of Russia were made in the form of a certain team-work. The youth of the Finno-Ugric peoples studying there at the time, the majority of whom were trained to do missionary work, must have taken an active part in this. The fact that the translations of the texts were done comparatively fast in the beginning of the 19th century supports the existence of this preparatory work. The translations were also published in print as early as the 1820s, mainly parts of, or the whole New Testament (the Gospels, the Acts of the Apostles, and the epistles written to various Christian communities). Catechisms were made to clarify the practical questions of religious life. We have only secondary evidences for the existence of parts of earlier translations.

The Cyrillic script is difficult to use for the transcription of smaller Finno-Ugric languages, but lettered monks could lean on it only, since there weren't any other means. (It was not different with respect to Latin in the cases of the

* This is the written version of the lecture held during the CIFU-X in Joshkar-Ola.

Hungarian, Finnish and Estonian literary languages written today in Roman letters.) Some monks travelled as far as the Western European universities (e.g. Damaskin, alias Semenov, spent six years in Göttingen, where he got in touch with Schlözer, as well). The work of translation was led by such erudite bishops. The source was the canonical Slavic translation, later a modernised version of it, of course, but a few accomplished clerics must have used the Greek original, and they must have acquired some Latin and German publications during their travels in the West. There were attempts to write also in Roman letters only in the cases of certain Karelian dialects.

With the inhabitants being illiterate, these publications could not reach the wider population, and the afterlife of the present translations is also questionable. The translations of the 19th century overtly served missionary purposes. The present publications also want to provide help for the resurgent religious life, but we cannot expect that, as an effect of theirs, the number of services (sluzhba) in the mother tongue would soar, or that the education of churchmen in the mother tongue would start to blossom. The question arises: what do we need these translations for? In my opinion it would be useful, if these publications were used as (obligatory) readings at school, at least.

2. The latest publications. In the spring of 2004 we thoroughly dealt with the Bible translations published in Finno-Ugric languages in the framework of the linguistic PhD training of the University of Debrecen. Most of the Bible translations in the 1990s were published by the Institute for Bible Translation (Helsinki and Stockholm). We owe our thanks to the Institute for Bible Translation [Suomen Pipliaseura] of Helsinki, which gave us a free run of its latest sources (cf. Csepregi 2005: 23–27), and we acquired the earlier translations also, from the Research Institute for the Languages of Finland [Kotimaisten kielten tutkimuskeskus]. The lecturers and students of the PhD programme each made a preliminary study about the questions related to the translations. Each of them studied the translations according to their own fields of interest from different points of view: an etymological study about word strata classified according to various categories, an analysis of a phraseological group, some contrastive studies on the basis of the different languages, and a historical linguistic overview on the basis of the comparison of the earlier and later translations were written. Translations of a broader biblical word set were studied in certain languages. Concerning the languages studied, the spectrum is broad: we examined the Northern and Eastern Saami, the Northern Karelian and the Southwestern Olonec among the Karelian dialects, the Erzya- and Moksha-Mordvin languages, the Northern Mansi and the North-

ern Khanty, but since the translations were made with the help of intermediary languages, we often mentioned the Russian and Finnish equivalents, and, of course, we included the Hungarian translation in each case. Unfortunately, the Mari and Permic corpuses are missing from the list. We are hoping for an external help in the cases of these languages. The preliminary results of the research were published in the eleventh volume of *Folia Uralica Debreceniensia* in Hungarian accompanied by English or German summaries.

3. A short comparative analysis of 'sin'. Raija Bartens's excellent study sets an example, in which the author analyses the Finno-Ugric expressions of the word *sin* in detail. We can see, as a result of the examination, that when translating the Christian ethicoreligious concepts completely alien to the Finno-Ugric peoples originally, the translators often used those original words which were adaptable from the customs and beliefs of the people concerned. The ancient and the foreign terminologies co-exist (cf. Bartens 1999: 15–28). A remark here: the Mordvin corpus necessitates the word family MdE *čumo,* MdM *šumə* 'sin, vice' of unknown origin.

Bartens calls our attention to the fact that it would be worth to examine the terminology related to the word *pardon* apart from that of the word *sin.* "Anteeksiantamisen käsitteelle ei löytynyt omasta maailmankuvasta analogiaakaan, mutta anteeksiannon ilmaisemisen selvittely onkin jo toinen juttu." [We have no analogy for the concept of forgiveness from their ideology, but the examination of the expression of pardon is another matter.] (cf. Bartens 1999: 25). In my presentation I will give a few examples for the methods of solving the problems of the concepts mentioned in some Finno-Ugric languages. *Sin* occurs in the following relations in the Christian, or at least the Catholic, morality: *commit a sin – confess – repent – forgive.* I will give some examples from various Finno-Ugric languages in order to demonstrate the solutions to express the abstract notions of *repentance, pardon, conversion*. The cognitive points of view, which served to reproduce the Biblical ideas in the attempts of native translators, can be validated in the phraseological examinations. On the basis of the more detailed comparison it is easier to find the occurent borrowings, calques, and ways of word formation (cf. Keresztes 2002, 2004).

[I give the data in the headword samples on the basis of the most up-to-date sources. The structure of the headwords is the following: 'meaning' – examples (Finno-Ugric: Northern Karelian, Olonec, Erzya-Mordvin, Moksha-Mordvin, Mansi), Russian, Finnish, Hungarian, English translation [actually: literal interpretation] (source).]

3.1. 'forgive'

– Kar *prosti meilä miän riähät* | Rus прости нам наши грехи | Fin *anna meille syntimme anteeksi* | Hun *bocsásd meg a bűneinket* | Eng forgive us our sins [actually: forgive us our sins] (Luke 11,4)

– Kar *puitto ken voit piästyä riähät* | Rus кто может прощать грехи | Fin *kuka muu kuin Jumala voi antaa syntejään anteeksi* | Hun *ki más bocsáthatja meg a bűnöket* | Eng who can forgive sins [actually: who can let sins off?] (Luke 5,21; 7,49)

– Man *кант ат ёрувлыянын-ке, тӧнт Тӧрум Āсин нāн карекантӣн ос ат ёрувлиянэ* | MdE *а нолдындерясынк, менельсэ Тетянкак а нолдасынзе тынсэнк чумонк* | MdM *кда аф нолдасасть пиятнень пежетьснон, эста Менелень Алянтевок аф нолдасыне тинь пежетентень* | Rus если же не прощаете, то и Отец ваш Небесный не простит вам согрешений наших | Fin *jos te ette anna anteeksi, ei teidän taivaallinen Isännekään anna anteeksi teidän rikkomuksianne* | Hun *ha ti nem bocsáttok meg, mennyei atyátok sem bocsátja meg bűneiteket* | Eng if you do not forgive, neither will your Father who is in the heavens forgive your offenses [actually: forget/let off] (Mark 11,26)

– Man *нанӈ кареканын хот-ёрувлахтӭгыт* | MdE *нолдавить тонь пежеть* | MdM *тонь пежеттне нолдавихть* | Rus прощаются тебе грехи твои | Fin *sinun syntisi annetaan anteeksi* | Hun *bocsánatot nyernek bűneid* | Eng your sins are forgiven [actually: are forgotten/let off] (Mark 2,5)

– Man *ӭлумхӧлас карекe хотютн хот-ёрувланкве вӭрмаве* | MdE *киненьгак лиянень пежеть нолдавить* | MdM *кинди нолдавихть пежеттне* | Rus кто может прощать грехи | Fin *kuka muu voi antaa syntejä anteeksi* | Hun ki bocsáthatja meg a bűnöket | Eng who can forgive sins? [actually: forget/let off] (Mark 2,7)

3.2. 'repent' (= 'be sorry, regret')

– Kar *hyö jo ammuin ois jätetty riähät ta kiännytty Jumalan puoleh* | Rus то давно бы они покаялись | Fin *olisivat jo aikoja sitten ... katuneet* | Hun *tartottak volna bűnbánatot* | Eng they would have repented [actually: they would have abandoned sins and would have turned to God a long time ago] (Luke 10,13)

– Kar *hyö jätettäis riähät* | Rus покаются | Fin *he kääntyisivät* | Hun *bűnbánatot tartanak* | Eng they will repent [actually: they abandon sins] (Luke 16,30)

– Olo *muutakkua mielet* | Rus покайтесь | Fin *katukaa siis syntejänne* | Hun *tartsatok bűnbánatot* | Eng repent [actually: change your thoughts, change your mind] (Acts 3,19)
– Man *карыканыл вуськасан ... мāхум Иоан Иордан -т витыл пӧрнал пинсанэ* | MdE *сон пежеттест витькстицятнень нававтсь Иордан лейсэ* | MdM *азондозь эсь пежетьснон, и сон ксиндазень Иордан ляйса* | Rus и крестились от него все в реке Иордане, исповедуя грехи свои | Fin *he tunnustivat syntinsä, ja Johannes kastoi heidät Jordanissa* | Hun *és bűneiket megvallva megkeresztelkedtek nála a Jordán folyóban* | Eng and they were baptized by him in the Jordan River, as they confessed their sins [actually: throwing away/telling about their sins] (Mark 1,5).

3.3. 'repent' (= 'return')
– Kar *jos että kiäntyne riähistänä Jumalah päin* | Rus если не покаетесь | Fin *ellette käänny* | Hun *ha nem tartotok bűnbánatot* | Eng unless you repent [actually: if you do not turn away from your sins and turn to God instead] (Luke 13,3)
– Olo *kiännükkiä (riähkispäi) Jumalan puoleh* | Rus покайтесь | Fin *kääntykää* | Hun *térjetek meg* | Eng repent [actually: turn away from your sins, and turn to God] (Acts 3,19)
– Man *нāн кареканын хультуптэн* | MdE *велявтодо пежетнеде* | MdM *шарфтода Шкайти* | Rus покайтесь | Fin *kääntykää* | Hun *térjetek meg* | Eng repent! [actually: abandon your sins/turn away from the sins/ turn to God] (Mark 1,15).

3.4. Conclusions. In the Bible the sinner is such a debtor, whose debt is written off by God: God does not see the sin any more, as if having left it behind, taken it away, been conciliated, and destroyed it. Christ used the same set of words. However, different words appear in the Apostolic writings (the Acts of the Apostles, the epistles written to various Christian communities): clear up, wash, etc. We come across the same images in the latest translations. (Cf. Biblikus teológiai szótár. Budapest 1972: 894–895.)

Thus pardon can be expressed by let off the sin (Kar, MdE, MdM), dismissing (Hun), forgetting (Man), giving as a present, or writing off, annulling (Fin) the sin, or by using the passive-reflexive forms of the above mentioned verbs. Telling, confessing, regretting the sin: the repentance can be telling about the sin (confession) (MdM), abandoning it (Kar), casting it off (Man, MdE), the reassessment and change of the earlier opinion (Olo), or

etymologically considering it as ills (Hun). – Conversion can be expressed by turning away from the sin (Kar, Olo, MdE, MdM, Fin), by abandoning it (Man), or by returning to the right way, or to God (Hun). Interestingly, the expressions converging in the Russian (покаяться) and English translations (to repent) were perceived by the translators of various Finno-Ugric languages in different ways, so in these languages we can find different translations. Maybe, partly due to this, the borrowings of verbs of Russian origin are present in lower proportions than the paraphrases in their own words; this is also partly due to the fact that the translators consciously strived towards neologisms instead of servile borrowing. This tendency can be observed when comparing the modern translations with the earlier ones.

The solutions can be explained by the different cultural and linguistic influences these languages were and are exposed to. We can see, for example, that the Karelian is closer to the Finnish, and the Olonec reveals a more intensive Russian influence (cf. Peneva 2004: 109). We can discern this difference even among the Saami dialects: the eastern dialects (those of Russia) show similarities with the Russian, the other dialects with the Finnish (cf. Armutlieva 2004: 23–24). Many expressions got into the Mansi from or via the Komi, even when the Mansi language had its own word for the concept (vö. Keresztes 2004: 78). The same can be experienced in the case of the Khanty (cf. Widmer 2004: 130). The other smaller Finno-Ugric languages examined show a preference for neologisms. Apart from this, we can find specific expressions of the process in the phraseology: sin as a negative thing is left out, or as dirt, it is wiped or washed away, or cast off, that is, they get rid of it, return from the sin, that is, they return to the right way. The Finnish shows more western, while the Hungarian shows mixed influences.

4. A short comparative analysis of 'baptism'. I will give some examples from various Finno-Ugric languages in order to demonstrate the solutions to express the concrete notions of *baptism*. Usually only one of the two elements of the procedure of *baptism* is highlighted: on one hand, the immersion into water, or the sprinkling with water, on the other hand, the symbolic or real placement of the cross onto the person to be baptized.

4.1. 'baptize'

– Kar *mie kassan teitä vejellä ... hiän kastau teitä pühällä Henkellä ta tulella* | Rus я крешу вас водою ... он будет крестить вас Духом Святым и огнем | Fin *minä kastan teidät vedellä ... hän kastaa teidät Pyhällä Hengellä ja tulella* | Hun *én csak vízzel keresztellek benneteket...*

[ő] majd Szentlélekben és tűzben fog benneteket megkeresztelni | Eng I baptize you in water ... he Himself will baptize you in the Holy Spirit and fire [actually: I immerse you ... he will immerse you] (Luke 3,16)
– Olo *anna ristie iччiedäs* | Rus крестись | Fin *anna kastaa itsesi* | Hun *vedd fel a keresztséget* | Eng be baptized [actually: let baptize yourself] (Acts 22,16)
– Olo *annakkua ristie iччie* | Rus крестится | Fin *ottakaa itse kaste* | Hun *keresztelkedjék meg* | Eng be baptized [actually: let baptize yourselves] (Acts 2,38)
– Olo *hyö ristittihes Ižändän Iisusan nimeh* | Rus они крестились во имя Господа Иисуса | Fin *he ottivat kasteen Herran Jeesuksen nimeen* | Hun *megkeresztelkedtek Jézus nevére* | Eng they were baptized into the name of the Lord Jesus [actually: they were baptized] (Acts 19,5)
– Man *ам нāнан витыл пēрнал пинасум, Тав нāнан Ялпын Лылыл пинияны [-ны-]* | MdE *мон тынк нававтынь ведьсэ, сон карми тынк нававтомо Иневанькс Оймеялтсо* | MdM *мон ксиндадязь ведьса, а сон кармай кстиндамонт Иняру Ваймопожфса (-кожфса?)* | Rus я крестил вас водою, а Он будет крестить вас Духом Святым | Fin *minä olen kastanut teidät vedellä, mutta hän kastaa teidät Pyhällä Hengellä* | Hun *Én vízzel keresztellek titeket, ő azonban Szentlélekkel fog megkeresztelni* | Eng I have baptized you in water, but He Himself will baptize you in the Holy Spirit [actually: do with water, with a cross/ immerse] (Mark 1,8).

4.2. 'baptism' (= 'immersion', a Christening ceremony)
– Kar *ta ottua kassanta* | or. проповедуя крещение покаяния | Fin *ja ottamaan kasteen* | Hun *hirdette a bűnbánat keresztségét* | Eng proclaiming a baptism of repentance [actually: take baptizme] (Luke 3,3)
– Olo *ristindä* | Rus крещение | Fin [*kastoi parannukseen*] | Hun *keresztség* | Eng baptism (Acts 19,4). This Olonets word is not recorded in the dictionary of the Karelian dialects [Karjalan kielen sanakirja], instead *ristieset [-sť-]* can be found which is perhaps a loanword from Fin *ristiäiset* 'christening'. In Finnish there is no such a word **ristintä* which could be a full counterpart of the Karelian derivation (cf. Peneva 2004: 109). In Finnish *kaste* 'baptism' is used instead.
– Man *ос ам пēрна пиннэм сирыл пēрна пинункве вēрмēгын* | MdE *ды нававтомомс се пиштемань нававтомасонть, конаньсэ мон нававтоман* | MdM *дяряй кстиндафтада ризфонь ся кстиндамаса, кодамса мон кстиндафтфт* | Rus и креститься крещением, которым Я

крещусь | Fin *voitteko te ottaa sen kasteen, jolla minut kastetaan* | Hun *hogy megkeresztelkedjetek azzal a keresztséggel, amellyel én megkeresztelkedem* | Eng or to be baptized with the baptism with which I am baptized? [actually: doing with a cross/immersion] (Mark 10,38).

4.3. Conclusions. Usually only one of the two elements of the procedure of baptism is highlighted: on one hand, the immersion into water, or the sprinkling with water, on the other hand, the symbolic or real placement of the cross onto the person to be baptized. The first goes back to the Greek terminology, which refers to the procedure of immersion (Eng, Fin, Kar, MdE). In the Finnish, the verb 'dip, immerse' and their derivatives are used; there is a derivative from the word cross, which is of Russian origin eventually: but 'baptism' means a ceremony, a Christening ceremony (Peneva 2004: 107, 109). The North Karelian Gospel translation does not include any borrowings of Russian origin. The second is the Slavic terminology: baptize and baptism are the derivatives of the word cross, which fact refers to the symbolic or real placement of the cross (Rus, Hun, Olo, MdM, Man). 'Baptize' in the Moksha-Mordvin language must be an earlier Russian borrowing considering its phonetic form. The procedure had to be explained further in Mansi, because of this, the paraphrase includes both elements: the expression 'place, do with water, with a cross' refers to being immersed into water or being sprinkled with water, and to the cross being put onto the person to be baptized also/afterwards. There is a dichotomy in Saami, reflecting the two main cultural influences: baptism (ceremony) is a borrowing from Russian in the Eastern Saami dialects, and it comes from Finnish in the others (cf. Armutlieva 2004: 23).

5. The significance of the Bible translations. Each new version of the Bible translations reflects the tradition and the neological aspirations of the given language. The Bible translations had played a significant role in the birth of the Western European national languages, and they had made a certain neological activity necessary everywhere. The Bible translations have played an important role in the preservation of the national identity of the smaller peoples. It is especially true in the cases of the Finno-Ugric languages of Russia, which have been living in the grip of the dominance of the Russian language, and the speakers of these languages are in danger of being assimilated into the majority of the society. The newest Bible translations in smaller languages in the 1990s can be considered as landmarks in the preservation of the linguistic and national identities. The individual translators and

groups deserve the highest appraisal, since they had to cope with the specific and abstract concepts of a foreign culture complex.

[To make the enormous difficulties of this work comprehensible for everybody, I showed a part of the Gospel according to Mark (7, 21-22), which lists the sins according to the Judeo-Christian religious ethics (cf. Keresztes 2004: 81–83). It would be impossible to reconstruct the original Greek text on the basis of these translations!]

6. Things to do. It would be interesting to study the examined parts in the earlier translations too, and map the correspondences and innovations of the terminology. It is highly likely that the modern translators took into consideration the earlier translations at their disposal to a great extent, and they made few changes compared to these in the newer translations published by the Institut for Bible Translation.

We can draw important conclusions from a historical linguistic point of view with the comparative analysis of the parts of the Bible from the 19th century, and from the end of 20th century: to a lesser extent in the field of historical phonetics, but there is a possibility of argumentations in the field of morphological history, however, the development of the phraseology and the formation of neologisms can be followed up the most.

It would be worth to collect and organise the most important biblical words in a dictionary, as Anna Widmer did, for example (2004: 127–139). It would be sensible to create an international team of scientists. It would be important to carry out a thorough comparative examination, and lexiconize the neologisms, since the experience gained this way should serve the further refinement of the literary languages. It would be highly beneficial if the vocabulary of the newest translations became a common heritage of the younger generations of the speakers of smaller Finno-Ugric languages, because it would significantly foster the smaller children's linguistic development. Furthermore, the methods and the behaviour would contribute to the nationalization of the mother tongue (that is, to its differentiation from Russian) in the scientific and administrative fields, and later, in the legal field, too. Those young people, if still existing, who will start school, can get to know another culture complex apart from their own ancient culture. The linguistic mediation presents a great challenge for the translators. By all means, their efforts can mean significant steps in the creation and stabilization of a literary language, with which they will learn to appreciate the values of their own ancient culture more.

Literature

The Holy Bible or the New Testament

The Holy Bible. Authorized King James Version. Word Bible Publishers, Iowa Falls, Iowa 1987.

The New Testament. Recovery version. Text translasted by: The Editorial Section Living Stream Ministry. Outline, footnotes, charts, and references written by Witness Lee. Living Stream Ministry, Anaheim, California 1991.

Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. Szent István Társulat, Budapest 1979.

Pyhä Raamattu. 4. painos. Mikkeli, Suomen Pipliaseura, 2001.

Újszövetségi Szentírás. (Görög eredetiből fordította P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik). [New Testament Scripture (translated from the Greek original by P. Gellért Békés and P. Patrik Dalos)]. Budapest 1992.

Ođđa Testamenta. Norgga Biibbal searvi / Det Norske Bibelselskap ja Suoma Biibbalsearvi / Suomen Pipliaseura. Oslo 1998.

Новый завет. Printed by The Bible League. South Holland, in cooperation with Bethany Fellowship, Inc. Minneapolis [sine anno].

Детская Библия (Ред. Б. Арапович и В. Маттелмяки). Российское Библейское Общество, Москва 1997.

Библиянь ловномат [Детская Библия на мордовском-эрзя языке] (Перевод: Н. С. Адушкина, В. С. Щемерова, Д. Т. Надькин). Стокгольм–Хельсинки 1993.

Идень Библия [Детская Библия на мокша-мордовском языке] (Перевод: Валентина Мишанина). Хельсинки–Стокгольм 1999.

Gospels

Evaŋgelium Matteus mield. [The Gospel according to Matthew in Inari Lapp.] Translation by Marja-Liisa Olthuis. Suomâ Pipliaservi. Helsinki 1995.

Евангелие Марк ястăм щирăн. [The Gospel according to Mark in the Khanti language. Trial edition.] Translated by T. A. Prokina. Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.

Марк хум Ёмас Л-ххал. [The Gospel according to Mark in Mansi language. Trial edition.] Translated by V. S. Ivanova. Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 2000.

Марконь сёрмадовт Евангелия. [The Gospel of Mark in Erzya-Mordvinian language. Trial edition.] Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.

Марконь коряс Евангелия. [The Gospel of Mark in Moksha-Mordvinian language. Trial edition.] Institut for Bible Translation, Helsinki–Stockholm 1995.

Jevanheli Lukan kirjuttamana (varsinaiskarjalaksi). (Koittelupainos.) [Evankeliumi Luukkaan mukaan vienankarjalaksi. The Gospel according to Luke in the Northern Karelian dialect. Евангелие от Луки на севернокарельском диалекте.] Piiplienkiännösinstituutti Helsinki–Stokholmi 1999.

Apostoloin ruavot. (Koitepainos.) Apostoloin ruavot livvikse. [Apostolien teot livviksi. The Acts of the Apostles in the Karelian (Olonets) language. Деяния святых Апостолов на карельском (ливвиковском) языке.] Biblien kiänändüinstituuttu, Helsinki–Stokgol'm / Petroskoi 1999.

*

Armutlieva, Christina 2004: Az inari és a klidini lapp egyházi terminológia etimológiai elemzése néhány bibliafordítás alapján. In: FUD 11: 17–26.

Bartens, Raija 1999: *Synti* suomalais-ugrilaisissa kielissä. In: FUD 6: 15–28.

Csepregi Márta 2005: Bibliafordító Intézet Helsinkiben. In: Finnugor Világ (A Reguly Társaság Értesítője) X/1. Budapest, 23–27.

Dusnoki Gergely 2004: Az északi lapp bibliafordítások betegségneveinek etimológiai vizsgálata. In: FUD 11: 43–52.

Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. In: FUD 10: 91–102.

Fábián Orsolya 2004: A „kísértés" terminológiájának kérdései néhány finnugor nyelvben. In: FUD 11: 53–63.

Keresztes, László 2002: Efforts aiming at language reform in the new Mordvin Bible translations. In: R. Blokland, C. Hasselblatt (ed.), Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistic and Literary Contacts. Maastricht, Shaker Publishing BV. 192–196.

Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. In: Folia Uralica Debreceniensia 11: 73–86.

Peneva, Dennica 2004: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. In: FUD 11: 101–112.

Sulkala, Helena 2003: Itämerensuomalaiset vähemmistökielet kirjakieliksi. In: FUD 10: 177–193.

Widmer Anna 2004: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!" Az új suriskári osztják bibliafordításról. In: FUD 11: 127–129.

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2005.

Saami Speakers in Central Sweden*

Lars-Gunnar LARSSON

Introduction

The Saami people are certainly the most well-known of the minorities in Sweden. The reason for this is their way of life, which so clearly differs from that of the majority population. Whereas the Swedish speaking population were traditionally farmers, the Saami are generally regarded as reindeer breeders who use the mountain areas of northern Sweden for their livelihood. This picture of the Saami is, however, a simplification. Reindeer breeding is a specialized industry, one which has never occupied all of the Saami. Hunting and fishing have traditionally formed the broader basis of the life of the Saami (Kjellström 2000: 32).

Due to the general picture of the Saami as reindeer breeders living in mountains far away, the Saami in many ways have been regarded as ”the other people” in Sweden. Therefore their history and origin have been discussed for a long time. Up until the 19th century the general view was that the Saami represented the aboriginal population of Sweden, the Swedes, who spoke a Germanic language, representing a people that had come there later on (cf. Lundmark 2002: 18–20). In the 19th century, however, the views were changed: now the Saami were regarded as newcomers (e.g. von Düben 1873: 389 ff.). It was stated that only in the northernmost provinces of Sweden had there been Saamis in older times.

It should be noticed that the arguments for the Saami as newcomers were put forward during the 19th century, i.e., a period when nationalism grew strong all over Europe and colonialism in northern Sweden reached its peak. Here I focus on Sweden, but the situation in Norway was very much the same as in Sweden. In both countries the Saami were regarded as new-comers rather than as aborigines (e.g. Nielsen 1891). It is, of course, not very probable that a minority people would spread itself throughout a country at the cost of the majority population. Nevertheless, what is essential is the radical

* This is the written version of the lecture held during the CIFU-X in Joshkar-Ola.

change in view: until 1800 the Saami were regarded as the aboriginal people of Scandinavia; after 1800 they were seen as newcomers.

This question is perhaps more current and vividly discussed than has been the case for a long time. The start of this recent debate was an archaeological excavation in Vivallen in the 1980s, where the archaeologist Inger Zachrisson (e.g. 1985, 1987) investigated finds from graves dating from around 1100, stating these finds were Saami. Whereas older researchers maintained that no Saami had yet come to Jämtland in the 16th century (Wiklund 1928: 397), Zachrisson found Saami graves from around 1100 in an area *south* of Jämtland! I will not dwell further on the archaeological debate following Zachrisson's excavations, but I want to add some linguistic arguments. This is a report from a text edition that I have been working on for a long time, which will be completed this year.

Holmberger's word-list

Among the famous researchers of Uppsala university in the 18th century we find the botanist Carl von Linné and the linguist Johan Ihre, both of them outstanding scholars in their respective fields, whose influence was not only enormous in their own time but extended for a long time after their death. In 1911, the so-called Ihre collection of manuscripts was presented to the university library of Uppsala. Anders Grape, the librarian who arranged this huge manuscript collection and described it, found one list of words in Saami and one song from the Saami bear-ceremonies among the Ihre manuscripts. These Saami manuscripts were not signed, and it was consequently not known who had written them down and from which part of the country they derived. According to K. B. Wiklund (1912), to whom the manuscript was given for a judgement, the manuscripts represented the language of Saamis living as beggars in the province of Ångermanland, but the Saami language in the manuscripts seemed quite corrupt. So, according to Wiklund, these manuscripts were from a fairly northern part of Sweden, and the language presented there was not very interesting. A few years later, however, Anders Grape (1920: 123), when working with the Ihre collection of manuscripts, found another word-list, one that was obviously written by the same hand. It was a list of words from a Swedish dialect, and this time the author had also written his name in the word-list, Per Holmberger. In the department of manuscripts of the university library of Uppsala, a curriculum vitae by this person (UUB Westin 611) was also found. In this CV Holmberger confirmed that he did in fact write both of these word-lists.

Per Holmberger, who lived from 1745 till 1807, did not grow up in a wealthy family. His father was a soldier, and it was only thanks to the help of benevolent persons in his home parish that he received the possibility of studying, first with the sons of certain landed gentries, then with the sons of the parish priest. Thanks to the support of this priest, he even received the possibility of continuing his studies at the gymnasium of Linköping, the learned centre of his home province. In 1766 he finished his studies there. In other words, he was ready to continue at the university. Not until the following year could he go to the university of Uppsala, when he had been admitted a royal scholarship. As a student, Holmberger was obviously successful, and he came very close to being the best one in his group on the final exams. In 1777, Per Holmberger returned to his home-province Östergötland to work, first as a teacher and later on as a parish priest. During the ten years that Holmberger spent at the university of Uppsala, his most important teacher was Carl von Linné. Holmberger speaks very warmly about his teacher in letters that he wrote later on in life (e.g. UUB G2: 141), and even as a parish priest he showed an extraordinary interest in botany.

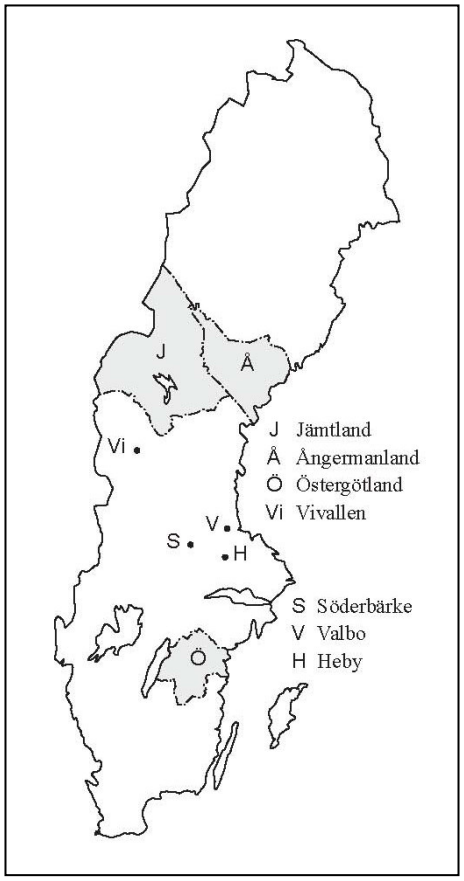

To earn his living during his student years, Holmberger worked as a private teacher in well-to-do families. In his CV he has written down the names of the families where he worked as a private teacher. There is, however, no exact notes which indicate the years he worked for the respective families during his ten years at the university of Uppsala. As Grape (1920: 124) pointed out, however, Per Holmberger probably collected his word-lists while working as a private teacher around the middle of the 1770s. There are six families mentioned in Holmberger's CV, that he worked in as a private teacher. Five of these families lived outside Uppsala. Out of these five families, only two lived north of

Uppsala. What is of utmost importance for the history of his Saami manuscripts is the fact that the northernmost places where Per Holmberger worked – according to what he says in his CV – were Tolvfors and Söderbärke (or possibly Heby). Both of these places, marked on map 1, are in central Sweden far away from Lappland. Consequently, in the 1770s Saami was spoken in central Sweden, some 100 kilometres north of Uppsala.

At first glance this seems quite surprising. One might expect, as Wiklund did, Holmberger's Saami speaking informants to live farther to the north. So let us look for other explanations! First of all, we have the mysterious year 1766–1767, i.e., the year after his gymnasium studies and before he left for Uppsala University. Could he not have gone to northern Sweden during that year? I do not think so, because at that time travelling in Lappland was no simple matter. When Carl von Linné set out for his famous Lapp journey in 1732, he had received money for the journey from the Royal Society of Sciences in Uppsala. As a matter of fact, this journey of Linné's was so expensive that it almost emptied the financial resources of the academy (Sydow 1975: 276). Who would have paid for a journey of an unknown, poor student from the gymnasium of Linköping? A hypothetical journey to Lapland during his student years in Uppsala would also have been something so extraordinary that Holmberger would certainly have mentioned it in his CV or in the wordlist itself. Linné's famous diary from the journey to Lappland is, after all, a book of considerable size. Why would not a young, poor student report in some way from such an exciting journey? Furthermore, Holmberger writes in his word-list that he has amused himself by writing down the language of the Lapps "in his spare moments". That is to say, Holmberger repeatedly visited his informants, so it is likely that he produced his Saami word-list alongside his regular work. As a teacher of the boys in a noble, wealthy family, he would certainly have had such breaks in his work, providing him a possibility to visit Saami speakers in the vicinity.

Contents of the word-list

Holmberger's word-list has the title *Vocabularium linguæ Lapponum mendicantium,* i.e. 'Vocabulary of the language of the begging Lapps'. *Lappones mendicantes*, 'begging Lapp', can be understood as a Latin translation of Swedish *tiggelapp* or *tiggarlapp,* the former word attested already in 1640, both denoting Saami who tried to keep alive by begging (SAOB T 1103). There were many persons strolling around begging in Sweden in the 17th and 18th centuries, and the Saami obviously did not make up the majority among them (cf. Levander 1934: 98 f.). North of Lake Mälaren, however,

there were at that time also Saami who had a specialized function in the farming society, namely as so-called parish Lapps (Svanberg 1999). A parish was an area whose inhabitants visited the same church, thus forming a basic social unity. In the Swedish farming society, some tasks were regarded as despicable, e.g., the slaughtering of horses. Therefore, the farmers north of Lake Mälaren had a parish Lapp to attend to such tasks. The old villages of the Swedish farmers were strictly ordered in a hierarchy, and the possession of land formed the basis of the social system. Only people possessing land lived in the villages, people who served the village in some way, such as craftsmen, soldiers and parish Lapps, but did not possess land lived outside the villages. There are many reasons for assuming that Holmberger's informants were, in fact, such parish Lapps.

Holmberger's word-list contains a little more than 1600 words, which are presented in a totally capricious order. Three words connected to bear hunting, e.g., are followed all of a sudden by the words for stepmother and stepfather. An extensive list of tailor's terminology is followed by the words for bird's nest, woman and cunning. The words have obviously been written down in the order they appeared during Holmberger's discussions with his informants. Nevertheless, taken together, the words do cover a considerable part of human activities. An analysis of the words from the viewpoint of dialect geography helps us get a picture of this Saami variety spoken in central Sweden around 1770 by comparing its phonology, morphology, syntax and – especially – lexicon to that of other Saami dialects. Most difficult to judge are the phonological differences, since Holmberger's way of taking down the Saami language is not that of a specialist. It should also be remembered that he has written down a language unknown to him. Nor is there any abundant morphological or syntactical material to consider, even if this material seems to give clear indications as to what Saami variety we are dealing with. The lexical material, on the other hand, is very rich and helps us position Holmberger's Saami in the Saami dialect chain.

It can be stated that the Saami dialect in Holmberger's list does not coincide with the southernmost Saami dialects. One phonological argument here is the form *bieiviäh* 'sun; day'; in South-Saami we have *-jj-*, *biejjie*. From Ume Saami and further to the north we meet the same consonantism as in Holmberger's word, *-jv-*. An important morphological argument is that Holmberger's dialect has the ending *-p* in the accusative singular, not *-m* as in the dialects in the far south. The lexical evidence is abundant. As is well known, there are some instances where the Saami language area is split into two, with basic concepts having one denotation in the south and another in

the north (Larsson 1985: 169–170). Such cases are the words for moon and snow. In South Saami we find *aske* and *lopme* respectively, in the northern and eastern dialects *mánnu* and *muohta* respectively. For 'snow' Holmberger gives both of these words, *moett* and *loppme,* for 'moon' he only gives the south Saami word, *ask*.

The analysis can be taken further. The terminology concerning shoemaking, e.g., is very enlightening. Holmberger has altogether thirteen words pertaining to shoemaking. From a social viewpoint this is important, since it seems to connect Holmberger's informants to craftsmen living outside the village. The parish Lapps, too, seem to have been engaged in serving the farmers with different tasks and handicraft. Among the thirteen words connected with shoemaking, there are words with etymological correspondences in other Saami dialects. Holmberger's *altz* 'vamp', i.e. the piece of leather on top of the front part of a shoe, is no doubt identical to south Saami *altese* with an identical meaning. This word exists in Saami dialects all the way up till Enontekis in northern Finland. And Holmberger's word *ruajes* 'back piece of a shoe' corresponds to south Saami *roejese* and Lule Saami *ruojas*. Along with these old Saami words, common to many Saami dialects, we also find words of another character. According to Holmberger, the word *Boäsk* means 'heel of a shoe' and it is certainly etymologically identical to, e.g., South Saami *båetskie*. But this South Saami word means 'heel of a sock or stocking', not 'heel of a shoe', because a traditional Saami shoe does not have a heel. Holmberger has also noted a word for the traditional sewing thread of the Saami, which is made from sinews, but he also gives the word for waxed ends, the thread that Swedish shoemakers used. This could be seen as an indication of Saami shoemakers making shoes according to the Swedish design. Furthermore, Holmberger gives an entire sentence from shoemaking, *månä dsabmam viäckerin* meaning 'I beat with the hammer'. Here it must be noted that no hammer is used in traditional Saami shoemaking; the shoes are sewn. The words pertaining to shoemaking seem to give a picture of traditional Saami shoemaking being adapted to Swedish shoemaking, and also of Saami working as craftsmen to serve Swedish customers. Such a hypothesis is supported by words from other areas of lexicon as well.

All in all, the words seem to indicate a mixed culture of these Saami speakers, a culture caught in the process of adjusting itself to that of the majority population. This interpretation of the language material in Holmberger's word-list is in harmony with the utterances of his own informants. According to Holmberger, his Lapps had told him that the young people did not care very much for their mother's tongue, but mixed it more and more with

Swedish. Obviously, we are dealing with a process of language and culture change among the Saami, who were parish Lapps in central Sweden around 1770–1775.

Black horehound

Can we then be absolutely sure that Holmberger's parish Lapps lived so far to the south of Sweden as in Söderbärke (Heby) or Tolvfors? Couldn't he have met his Saami informants and collected his material somewhere farther to the north, closer to the traditional Saami core areas? I think such a possibility can be rejected. As already mentioned, Per Holmberger studied for Carl von Linné, the famous botanist and professor of medicine. Also later in life he showed a keen interest in the botanical world, collecting and exchanging plants with his friends and colleagues. Among his written works, the clear majority deals with plants and only a couple of his writings deal with the Bible, in spite of the fact that he worked as a parish priest. Holmberger's familiarity with the botanical world is evident also in his word-list. He gives fifteen words for plants, and in some cases he gives their Latin name as a translation. But when Linné's pupil Holmberger collected these words, he certainly did not have any theoretical discussion about the botanical world with his Saami speaking informants. We can be quite sure that he simply pointed at some plant and asked for its name. In other words, he acted in the same way when collecting plant names as when collecting the rest of his material.

Among the Saami plant names we find loanwords from Swedish. The equivalent of the Swedish plant name *Båtsmansmössa* 'cornflower' (Rydén 2003: 46), e.g., is "Blau blomster", which is taken over directly from Swedish; *blå blomster* means 'blue flowers'. In other cases, he gives originally Saami words for plants and mushrooms. Among Holmberger's words for plants there is one which is of particular interest: *gosen milkie grasi*, translated by Holmberger into Latin, Ballota nigra. The English name of the plant is black horehound. This plant was established by Linné in 1753 (http://www.ars-grin.gov/cgi-bin/npgs/html/taxon.pl?104824) and it has kept its Latin name ever since. It is known to have been used in folk-medicine to treat all kinds of diseases in cattle (NE 3 s.v.; http://linnaeus.nrm.se/flora/di/lamia/ballo/ballnig.html). Therefore, its Saami name in Holmberger's word-list *gosen milkie grasi* probably means 'the cow's milk-grass'. These Saami words for cow, milk and grass are, of course, Scandinavian borrowings in Saami, having come into the Saami language long before Holmberger's time (Wiklund 1892; Sköld 1961: 183). Even if one would try to regard them as

separate Swedish loanwords in the language of the parish Lapps, which seems highly unlikely, the genitive-ending *-n* is, of course, Uralic in origin. We have here a Saami denotation for the plant Ballota nigra built up by three ancient Scandinavian loan-words and a Uralic genitive-ending. This plant must have existed in the place where Holmberger collected his word-list. As all plants, black horehound (Ballota nigra), too, has its geographical distribution and distributional borders. Its distribution in Sweden is predominantly south-eastern, especially south-east Sweden and the islands of Öland and Gotland. The further to the west and north we go, the more unusual is the appearance of this plant. The northern borderline of Ballota nigra runs through Västmanland and Gästrikland, i.e. the provinces where we find Heby and Tolvfors respectively. The plant black horehound is unknown in the areas of all other Saami dialects. In József Máté's unpublished dissertation from Debrecen University, not one single word for this plant can be found, yet he has collected his material very thoroughly. The reason is, of course, simple: black horehound does not grow where Saami is spoken today. So, *gosen milkie grasi* is the one and only example of a Saami word for Ballota nigra. This name for this particular plant is indisputable proof that Saami was in fact spoken in central Sweden in the 1770s.

Swedish ethnicity markers before 1809

Let us now return to the controversy about Saami as aborigines or newcomers in Sweden and see what Holmberger's material can tell us! It is hardly possible to regard the Saami speakers of Holmberger as late newcomers, who due to poverty had come to these southern areas shortly before the time of Holmberger's collection of material. As I have tried to show by means of the words for shoe-making, the wordlist rather bears witness of cultural adaptation. It should also be noticed that in spite of the many Swedish loanwords in the language of Holmberger's Saami informants, he still maintains that they could hardly communicate in Swedish. Only the younger generation had started switching over to Swedish. This indicates that we are dealing with two parallel cultures. Among the craftsmen outside the farmers' village there was obviously a Saami group still speaking Saami. But when did they get there? A wordlist from a period a couple of hundred years ago certainly says nothing about the distribution of languages in the dawn of history. The existence of Saami speakers in central Sweden in the 1770s tells nothing about the situation in the stone age (cf. Sköld 2004, esp. p. 38, who has totally misunderstood my theories). For how long time, then, had these Saami speakers lived in these areas? A cautious guess could be that they ar-

rived there before the end of the 17th century. To establish themselves in the farming society and adjust their language and culture to that of the majority population would probably take at least a century. It could have taken a longer time, but there is no way of ascertaining that with certainty.

This result of this study would probably have been more shocking in the 19th century than in the 18th century when Per Holmberger lived. When he died in 1807, Finland was still part of Sweden, as it had been for some 600 years. In the western part of the Swedish empire, the Swedish language dominated, while in the eastern part, the Finnish language dominated. In the 17th century, when Sweden was at its peak as a European power, many other languages were also spoken by Swedish subjects: Estonian, Saami, Carelian, Livonian, German, Russian and so forth. Consequently, language could not be used as a criterion for being Swedish. Instead it was religion, the Lutheran church, which was *the* criterion used. Even as late as 1845 a Swede who had converted to the Catholic faith was expatriated (Bexell 2003: 11). In 1809, Sweden lost its eastern, Finnish-speaking half and there was an increasingly liberal attitude to religion (Bexell 2003, Lenhammar 1987–89). This is when the Swedish language became the criterion for Swedishness, a change supported by the ideas of nationalism spreading over Europe. So, the 19th century theory of Saami as newcomers in Sweden seems to tell us more about the history of Swedish politics in the 19th and 20th centuries than about the history of the Saami people.

Literature

Bexell, Oloph 2003: När enhetskyrkan sprängdes. Internationella influenser i 1800-talets svenska kyrkoliv. In: Annales Academiæ Regiæ Scientiarum Upsaliensis 34/2001–2002. Uppsala. 9–25.

Grape, Anders 1920: Den Ihreska björnfest-uppteckningens proveniens. I: Le Monde Oriental 13. Uppsala. 122–125.

Kjellström, Rolf 2000: Samernas liv. 2:a utökade uppl. Stockholm.

Larsson, Lars-Gunnar 1985: Kriterien zur klassifizierung der lappischen Dialekte in Schweden. In: Dialectologia Uralica. Hrsg. W. Veenker. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 20.) Wiesbaden. 159–171.

Lenhammar, Harry 1987–89: Fredrik Olaus Nilsson. In: Svenskt biografiskt lexicon 26. Red. G. Nilzén. Stockholm. 693–695.

Levander, Lars 1934: Fattigt folk och tiggare. Stockholm.

Lundmark, Lennart 2002: ”Lappen är ombytlig, ostadig och obekväm”. Svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv. (Norrbottensakademiens skriftserie 3.) Umeå.

Máté, József 2003: A lapp növevénynevek etimológiai rétegei. Unpublished dissertation for the degree of Ph.D. of linguistics. Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék.

NE 3 = Nationalencyklopedin. Tredje bandet. 1990. Höganäs.

Nielsen, Yngvar 1891: Lappernes fremrykning mod syd i Throndhjems stift og Hedemarkens amt. In: Det Norske Geografiske Selskabs årbog II/1890–1891. Kristiania. 18–52.

Rydén, Mats 2003: Botaniska strövtåg. Svenska och engelska. (Acta Academiæ Regiæ Gustavi Dolphi 82.) Uppsala.

SAOB = Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien. Lund. 1893–.

Sköld, Tryggve 1961: Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen. I. Uppsala.

— 2004: ”Ömsesidig kolartro”. In: The Sámi and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact. Hrsg. J. Kusmenko. (Schriftenreihe Schriften zur Kulturwissenschaft. Band 55.) Hamburg. 35–39.

Svanberg, Ingvar 1999: Hästslaktare och korgmakare. Resursutnyttjande och livsstil bland sockenlappar. (Skrifter utg. av Johan Nordlander-sällskapet 21.) Umeå.

Sydow, Carl Otto von 1975: Efterskrift. In: Carl Linnæus Lapplands resa år 1732. Red. M. von Platen–C. O. von Sydow. Stockholm.

UUB G2: 141 = Letter from Holmberger to Adam Afzelius, October 29, 1779.

UUB Westin 611 = Per Holmberger’s Curriculum vitae.

Wiklund, K. B. 1892: Die nordischen Lehnwörter in den russisch-lappischen Dialekten. In: Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja 10. Helsingfors. 146–206.

— 1912: En nyfunnen skildring af lapparnas björnfest. In: Le Monde Oriental 6. Uppsala. 27–46.

— 1928: Huru länge har det funnits lappar i Jämtland och Härjedalen? In: Jämtländska studier. Festskrift till Erik Festin. Utg. G. Näsström. Östersund. 391–412.

Zachrisson, Inger, 1985: Saami or Nordic? A Model for Ethnic Determination of Northern Swedish Archaeological Material from the Viking Period and Early Middle Ages. In: Arcaeology and Environment 4. In honorem Evert Baudou. Umeå. 187–195.

— 1987: Samer i syd. In: Populär arkeologi 5: 1. Lärbro. 4–9.

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2005

A képzővé válás kora a mordvinban

MATICSÁK Sándor

A grammatikalizációs folyamat során egy adott lexéma státusa megváltozik, s önálló szóból valamilyen szuffixummá alakul át. A folyamat az adott nyelvi elem szemantikai erejének csökkenésével kezdődik. A deszemantizáció végső fázisában az adott szuffixum már teljesen kiüresedik, és semmiféle jelentéstani kapcsolatban nem áll az alapszavával: például a magyar *-ság/-ség* képzőben már nem érezzük az eredeti 'domb, erdős magaslat, erdő' jelentést, s ugyanígy nem találunk kapcsolatot a zürj. *ru* 'gőz, pára' (*šoṇid* 'meleg' > *šoṇidru* 'melegség'); és *tuj* 'út, ösvény, nyom' (*mort* 'ember' > *morttuj* 'képesség, adottság') esetében sem (megjegyzendő azonban, hogy a képzőagglutinációnak nem feltétele a teljes kiüresedés: a fi. *-tar/ -tär* „női foglalkozásképző" – ennek alapszava a *tytär* 'vkinek a lánya' – és a m. *-né* képző esetében világosan felismerhető a kiindulóponttal való kapcsolat). A folyamatot gyakran hang- és alaktani változások is kísérik: az adott lexéma önállóságának feladásával deformálódhat, megrövidülhet, illetőleg különféle kongruenciák (pl. palatoveláris illeszkedés) is hathatnak rá. A folyamat azonban nem csak „veszteségekkel" jár: a lexikai egység grammatikai elemmé válásával, az eredeti szemantikai hatóerő lecsökkenésével párhuzamosan megnő az új szuffixum absztrahációs ereje: a létrejövő új nyelvi elem kombinatív készsége felerősödik, s ragként, képzőként sokkal szabaddan kapcsolódhat más lexikai egységekhez, mint önálló szó „korában" (vö. Campbell 2001; Campbell–Janda 2001: 108–110; Hopper–Taugott 1993: 4–10, 38–50, 130–166).

Mindezekből következik, hogy a deszemantizációs folyamat előrehaladtával, a szuffixummá váló elem absztrahációs képességének erősödésével együtt jár az adott elem produktivitásának növekedése is. Dolgozatomban azt vizsgálom, lehet-e ezt az előfeltevést (az „idő/gyakoriság együtthatót") nyelvi adatokkal is igazolni.

A lexikai egységekből létrejövő képzők „kora" nyelvenként s képzőnként eltérő. A m. *-ság/-ség* és *-hat/-het* képzők már az ómagyar korban is léteztek (a nyelvemlékekben illeszkedés nélküli alakok nem fordulnak elő); a *-né*

képzőnk a XVII–XVIII. században alakulhatott ki; a *-beli* és *-kora* a közelmúlt terméke; a *-féle, -szerű, -nemű* pedig napjainkban alakul képzővé. Régi agglutináció eredménye a finn *-tar/-tär,* mára azonban (bizonyos társadalmi folyamatok – elsősorban a feminizmus – nyelvi vetületének hatására) elveszítette produktivitását.

Sajnos, a kisebb finnugor nyelvek agglutinálódott vagy agglutinálódó képzőinek korát, produktivitásának változását mérni nagyon nehéz, hiszen e nyelvek általában nem rendelkeznek régi szövegekkel. Az utóbbi évtizedekben fellendült bibliafordító-mozgalom révén azonban viszonylag jól nyomon lehet követni a régebbi, XIX. századi és az újabb fordítások közti különbségeket: ezek az újabb bibliafordítások arról tanúskodnak, hogy az önálló szavak képzővé agglutinálódása élő folyamat (ehhez vö. Keresztes 2004: 76; Widmer 2004: 132). Dolgozatomban egy mordvin képzőt, az agglutináció útján létrejött *-či* szuffixumot vizsgálom ebből a szempontból: a Lukács evangélium 1889-es és 1996-os fordítását vetettem össze. Annak indoklásául, miért a *-či* képzőt választottam, röviden összefoglalom az agglutináció útján keletkezett mordvin képzők kérdéskörét.

A mordvin nyelvészek közel húsz elemet sorolnak az önálló szóból agglutináció útján létrejött képzők közé. E feltevések nagy része nem azonban állja meg a helyét, a képzővé válás kritériumainak (deszemantizáció, az eredeti jelentés elvesztése; az absztrakció foka; a képző szabad kapcsolódása különféle szemantikai csoportokba tartozó alapszavakhoz; az alapalak megléte/kiveszése; hang- és alaktani változások; produktivitás) a vizsgált elemek közül csak nagyon kevés felel meg. A nyelvtörténeti tévedéseket *(-kaz, -tor)* figyelmen kívül hagyva öt csoportba sorolhatjuk a vizsgált elemeket: ezek között vannak képzők, de ezek nem önálló szóból alakultak *(-in, -maz);* vannak utótagok, amelyek még nem indultak meg a deszemantizáció útján (*al* 'alsó; alsó rész', *alks* 'vminek az alsó része'*, bije* 'nemzetség, törzs', *kirda* 'réteg, sor, íz' (> multiplicativus), *lango* 'felület, felszín, vminek a felületén lévő hely', *maŕ* 'alma; termés; bogyó', *nal* 'csoport, nyáj', *pulo* 'liget, erdőcske'); vannak utótagok, amelyekben megindult a deszemantizáció, de még csak a folyamat elején járnak (*pŕa* 'fej, vminek a felső része', *pe* 'vminek a vége'); vannak olyan elemek, már képzőknek tekinthetők, elvont viszonyok jelölésére képesek, ezeknek az alapszavával való kapcsolata még egyértelmű (*-ńi* asszonynévképző, *peľ* 'fél, oldal; vmilyen cselekvésre szolgáló eszköz', *peľks* 'rész; darab'), s végül van egy olyan elem, amely már teljes mértékben képzőnek tekinthető (a deszemantizáció végbement, alapszavával való kapcsolata teljesen megszakadt, absztrahációs foka erős, produktivitása nagy), ez pedig a *-či* képző. (A kérdéskörről bővebben Maticsák 2005.)

A *či* eredetileg egy ’nap (Tag, Sonne)’ jelentésű lexéma volt, ezt a jelentését a mai napig őrzi; összetételek előtagjaként a ’nap mint égitest (*čińžaramo* ’napraforgó’, *čivalgoma* ’napnyugta’), utótagjaként pedig a ’nap mint időegység’ (*ńeďďači* ’vasárnap’, *trudoči* ’munkanap’) jelentésben fordul elő. A *-či* nomenképzővé agglutinálódva ma az elvont főnevek egyik leggyakoribb képzője. Sirkka Saarinen vizsgálatai szerint a *-či* képzős főnevek alapszava leggyakrabban melléknév (*kaštanči* ’büszkeség’ < *kaštan* ’büszke’), ezt követik a főnévi eredetű alapszavak (*ojači* ’barátság’ < *oja* ’barát’). A többi szófaj lényegesen kisebb szerepet kap e képző alapszavaként: az alapszó ritkán lehet folyamatos melléknévi igenév (*eŕaviksči* ’szükségesség’ < *eŕaviks* ’szükséges’), határozószó, módosítószó (*araśči* ’nincstelenség’ < *araś* ’nem, nincs’), számnév (*vejkeksči* ’egység’ < *vejke* ’egy’), névmás (*tonači* ’túlvilág’ < *tona* ’az, amaz’) A vizsgált képző sokszor kapcsolódhat a *-ks* szuffixumhoz is (*jalgaksči* ’barátság’ < *jalga* ’barát’); Lazar szerint a *-ks* nomenképző, Bartens és Saarinen azonban ezt translativusi formának tartja. A *-či* termékeny képző, az ide tartozó szavak között számos orosz eredetű is adatolható, s új szavak létrehozásában is aktív (Bartens 1999: 107; Lazar 1975: 207–211; Mészáros 1997: 237–239; Saarinen 2004: 334–339).

A korábbiakban említettem, a grammatikalizációs folyamatok vizsgálatában miért játszanak kiemelkedően fontos szerepet a bibliafordítások. A mordvin nyelvű régi írásos emlékek száma csekély. A XVII. sz. végi expedíciók során gyűjtött anyagokat nem számolva a legkorábbi emlékeik a XVIII. század második felében születtek: a Damaszkin-szótár (1785) és Pallas latin–mordvin szójegyzéke (1768) mellett főként egyházi szövegek és földrajzi leírások alkotják a nyelvemléktárat. Minőségi változást jelentett, amikor – Nyikolaj Ilminszkij tevékenysége, az anyanyelven való oktatás fontosságának előtérbe helyezése révén – mordvin fordítói hivatal jött létre 1876-ban, itt evangéliumokat és más egyházi szövegeket fordítottak erzára és moksára (bővebben: Fábián 2003: 91–94).

Az Újszövetség első mordvin (erza és moksa) fordítása 1821 és 1827 között látott napvilágot. A következő fordítások a XIX. század végén–XX. század elején készültek, majd az oroszországi demokratizálódási folyamatok eredményeként a közelmúltban – finn és svéd tudósok részvételével, Helsinkiben és Stockholmban – több fordítás is megjelent. A különféle korokban keletkezett fordítások nyelvileg eltérő hatásokról tanúskodnak: a XIX–XX. sz. fordulóján készült alkotások jelentős orosz hatást mutatnak, míg a legrégebbi és a legújabb fordítások a mordvin nyelvű terminológia megalkotására, ill. megújítására fordítottak nagy figyelmet (részletesebben ld. Keresztes 2001).

A *-či* képző produktivitásának vizsgálatára az erza nyelvű Lukács evangélium két átültetését választottam ki: az 1889-es és az 1996-os fordítást. A fordításokból kikerestem azokat a szavakat, amelyek *-či* képzőt tartalmaznak. A párhuzamos szöveghelyek összevetése után az adatokat három csoportba soroltam: a) azok az adatok, amelyek csak az 1889-es fordításban szerepelnek; b) mindkét fordításban szereplő szavak; c) csak az újabb 1996-os fordításban előforduló adatok. A két fordításban összesen 185 adatot találtam, ezek közül az alábbiakban csak néhány – a jelenségeket, a fordítás különböző módozatait szemlélető – példát adok közre. (A példaanyag közlésénél megtartom a cirillbetűs írásmódot. A szócikkben először az 1889-es adatok állnak, ezt követi az 1996-os fordítás. Mindkét szöveghez magyar fordítást adtam – a mondatokat igyekeztem az érthetőség határain belül szó szerint fordítani, a lexikai és alaktani egyezőség/különbözőség bemutatása miatt –, majd megadom az evangélium vonatkozó magyar szövegét is, a Szent István Társulat fordításában. Az egyes idézetek nem idevágó részeit lehagytam, a központozást pedig egységesítettem.)

A) A *-či* csak az 1889-es fordításban szerepel

инязорксчи (инязорчи) ’fejedelemség, birodalom, ország’ (< *инязор* ’uralkodó, fejedelem, cár’ < *ине* ’nagy’, *азор* ’úr’)

(1) *Мейле амазысь кусьтизе Сонзэ покшъ пандо прясъ, невтинзе Тензэ весе инязороксъ читнень.* ’Utána a gonosz [nem szép] felvitte őt egy nagy hegy tetejére, megmutatott neki minden országot.’ // *Идемевсесь ветизе Исусонь сэрей таркас ды сельгень прамс невтинзе тензэ мода лангонь весе мастортнэнь.* ’A gonosz [kísértő] felvitte Jézust egy magas helyre és egy pillanat alatt megmutatta neki a földfelszín minden országát.’ // *Erre a sátán fölvezette egy magas hegyre, és egy szempillantás alatt megmutatta neki a földkerekség minden országát.* (Lk 4:5)

(2) *Инязороксъ чинь саймеде мейле сонъ мурдась мекевъ кудовъ...* ’A királyság megszerzése után visszatért haza...’ // *Ялатеке инязорокс сонзэ путызь, ды зярдо сон сась мекев...* ’Mégis fejedelemmé (őt) tették meg, és amikor visszatért...’ // *Mégis megszerezte a királyságot és visszatért.* (Lk 19:15)

(3) *Тонавтытся, мезе эряви теймексъ менелень инязороксъ чисъ совамонь кисэ.* ’Tanító, mit kell tenni a mennyei birodalomba bejutásért?’ // *Тонавтыця, мезе монень теемс пингеде пингень эрямос совамга?* ’Tanító, mit [kell] nekem tennem az örök életre jutásért?’ // Mester, mit tegyek, hogy eljussak az örök életre? (Lk 10:25)

кудочи ’birtok, gazdagság, vagyon’ (< ’ház melléképületekkel’) (< *кудо* ’ház’)

(4) *Эли чевте одюжасо оршазь ломанень? Чевте паро одюжасо оршазь ломатне эрить инязоронь кудо чисэ.* ’Vagy puha ruhába öltözött embert? A puha jó ruhába öltözött emberek élnek a cár birtokán.’ // *Паряк тынь арсиде неемс мазый оршамосо оршазь ломань? Сеть, конат оршазь питнейстэ ды эрить сюпавсто, сеть инязоронь кудоват.* ’Talán gondoltatok látni szép ruhába öltözött embert? ’Azok, akik drágán öltözöttek és gazdagon élnek, azok a cár háza szerintiek [= oda valók].’ // *Finom ruhába öltözött embert? Akik drága ruhában járnak és a kényelemnek élnek, a királyi palotákban találhatók.* (Lk 7:25)

парочи ’jóság; érték; gazdagság, vagyon; javak’ (< *паро* ’jó’)

(5) *Пекъ а паро ули тыненькъ сюпавтъ, тынь ужъ саинкъ паро чинкъ.* ’Nagyon nem lesz jó nektek, gazdagok, ti már megkaptátok a javaitokat.’ // *Тыненк жо, сюпавтненень, зыян, эдь тыненк максозель педе пес эсь уцясканк.* ’Nektek már, gazdagoknak, kár, hiszen nektek odaadták már [elejétől a végéig] a saját boldogságotokat.’ // *De jaj, nektek, gazdagok, mert már megkaptátok vigaszotokat.* (Lk 6:24)

покшчи ’nagyság; dicsőség’ (< *покш* ’nagy’)

(6) *Ки виздилгады деряй Моньдень, Монь валдонъ, седе Ломанень Тсёраякъ виздилгады, кода сы Сонъ эсь покшъ чисэнзэ, Тетянзо покшъ чи маро да святойть Ангелтнэнь покшъ чисть маро.* ’Aki ha szégyell Engem, az én szavamat, azt az Ember Fia is szégyelli, aki eljön a saját dicsőségével, az Atya dicsőségével és a szent angyalok dicsőségével.’ // *Бути визделгады кияк монь эйстэ ды монь валтнэде, сень эйстэ визделгады Ломантнень Цёраськак, зярдо сон сы эсь иневалдонь сияждомасо, эсь Тетянзо ды Пазонь армотнень иневалдосо.* ’Ha szégyell valaki engem és az én szavaimat, azt az Ember Fia is szégyelli, amikor ő eljön a maga dicsfényében ragyogva [nagy fénytől ezüstösen], maga, az Atya és az angyalok dicsőségében. // *Aki ugyanis szégyell engem és tanításomat, azt az Emberfia is szégyellni fogja, amikor majd eljön a maga és az Atya, meg a szent angyalok dicsőségében.* (Lk 9:26)

(7) *Весе дивасть Пазон покшъ чинзэ неезь.* ’Mindenki csodálkozott az Isten nagyságát látva.’ // *Весе ломантне абунгадокиность Пазонь истямо вийденть ды инелмадонть.* ’Minden ember meglepődött az Isten ilyen erejétől és naggyá válásától [felnagyulásától].’ // *Mindannyian igen elámultak az Isten nagyságán.* (Lk 9:43)

сыречи ’öregség’ (< *сыре* ’öreg’)

(8) *Вана тонть Елизавета раскеть васня а шачлиль, ней кототсе ковъ, кода сыре чисэнзэ пекіясь.* ’Lám, a te Erzsébet rokonod korábban nem szült, most a hatodik hónapja, amikor öregségében teherbe esett.’ // *Содак: тонь патят, Элисавета, кадык сыреяк, ялатеке пекиясь цёраso. Весе ловсть сонзэ а чачницякс, ней сон уш котоце ков пешксесэ.* ’Tudd, a te nénéd, E., noha öreg, mégis megfogant [méhében] egy fiúval. Mindenki tartotta őt meddőnek [nem szülőnek], most pedig már hatodik hónapja terhes.’ // *Íme, rokonod, Erzsébet is fogant öregségében, s már a hatodik hónapban van, noha meddőnek mondták.* (Lk 1:36)

сэтьмечи ’béke, békesség; nyugalom’ (< *сэтьме* ’csend; csendes, nyugodt’)

(9) *Сонъ вачтась* [!] *эсь ломанензэ сэтьме чинзэ лангсъ.* ’Ránézett a saját emberének jámborságára [nyugalmára].’ // *Эдь Пазось велявтызе вановтонзо монь лангс, асодавикс ды анеявикс урензэ лангс.* ’Az Isten fordította a tekintetét rám, tudatlan és észrevehetetlen szolgájára.’ // *Mert rátekintett szolgálója alázatosságára.* (Lk 1:48)

эрямочи ’élet’ (< *эрямо* ’élet’)

(10) *Идимадонокъ мейле таго, апакъ пельть нолдасамизь весе эрямо чинекъ перкъ* ’Megszabadításunk után megint, nem félve elbocsát minket egész életünkön át’. // *Сон олякстомты минек вардонок лепштямост эйстэ. Ней минь карматано апак пеле сонзэ мелензэ топавтомо.* ’Kiszabadítván minket az ellenség szorításából, most mi kezdjük félelem nélkül az ő kedvét teljesíteni.’ // *Hogy az ellenség kezéből kiszabadítva, félelmet nem ismerve szolgáljunk neki.* (Lk 1:74)

B) A *-či* 1889-es és az 1996-os fordításban is szerepel

инязорксчи ’birodalom, ország’ (< *инязор* ’uralkodó, fejedelem’)

(11) *Верблюднэнь салмоксонь варява лисьмексъ, сюпавъ ломаннень Пазонь инязороксъ чисъ совамодо шошдыне!* ’A tevének a tű lyukán kijönni a gazdag embernek Isten országába bemenésénél könnyebb.’ // *Верблюдонтень салмукс нилькска ютамс седе шождыне, кода сюпав ломанентень максомс прянзо Пазонь инязорксчинть алов.* ’A tevének a tű fokán átmenni könnyebb, mint a gazdag embernek adni magát Isten országa alá.’ // *Könnyebb a tevének átmenni a tű fokán, mint a gazdagnak bejutni az Isten országába.* (Lk 18:25)

ламочи ’sokaság, vminek a sok volta’ (< *ламо* ’sok’)

(12) *Сюпавтнэ путсть Пазнэнь казнеть, ламо чидестъ, а те дова авась араздензэ путынзе весе, месне тензэ эрямсъ ульнесь.* ’A gazdagok

raktak Istennek ajándékot a sokjukból, de ez az özvegyasszony a semmijéből rakott mindent [odaadta mindenét], ami neki élni volt.' // *Эдь весе сынь каясть ламочидест, довась вана каясь арасьчиденэ ды максызе весенть, мейсэ тензэ эрямаль.* 'Hiszen mindenki odadobott a sokjából, ám az özvegyasszony a szükségéből [semmijéből] dobott, és odaadott mindent, amiből neki élnie kellett.' // *Mert a többiek feleslegükből adták az adományt, ő azonban mind odaadta, ami szegénységétől telt: egész megélhetését.* (Lk 21:4)

сюпавчи 'gazdagság, bőség' (< *сюпав* 'gazdag')

(13) *Истя тынь аволь виде сюпавъ чисэ а кемматъ ульдядо деряй, ки тынкъ кемдядызь виде сюпавъ чисэнть?* 'Ha a nem igaz vagyonban nem voltatok hűek, rátok ki bízna valódi gazdagságot?' // *Ды бути эзить ульне кемевикс а виде сюпавчисэ, сестэ алкуксонь сюпавчинтькак кияк а макссы тонеть.* 'És ha nem voltál megbízható a nem igaz vagyonban, akkor valódi gazdagságot senki nem ad neked.' // *Ha tehát a hamis mammont nem kezeltétek hűen, ki bízza rátok az igazit?* (Lk 16:11)

тейтерьксчи 'lányság, hajadon állapot' (*тейтерь* < 'lánya vkinek')

(14) *Сесэ-жо ульнесь Анна пророчица Асиронь буень Фануилэнь тейтерь. Сонъ вельть сыре ульнесь, тейтерксъ чиденэ мейле мирде экшнэ сисемъ иеть ансякъ эрясь.* 'Volt ott egy Anna prófétanő, az Áser nemzetségbeli Fánuel lánya. Ő nagyon öreg volt, leánysága után hét évig élt a férjével.' // *Тоso те шкане ульнесь Анна пазмарицясь, Пенуилэнь тейтерезэ Ассирэнь буестэ. Сон пек сырель. Анна тейтерьксчисэ лиссь мирденень ды эрясь сисем иеть мирденэ марто.* 'Ebben az időben volt egy Anna prófétanő, Fánuel lánya az Áser nemzetségből. Ő nagyon öreg volt. Anna leányságában férjhez ment, és hét évig élt a férjével.' // *Volt egy Áser törzséből való, Anna nevű próféta-asszony, Fánuel leánya, aki már igen öreg volt. Hét évig élt férjével leánysága után.* (Lk 2:36)

C) A *-či* csak az 1996-os fordításban szerepel

авидечи 'vminek a nem igaz volta' (< *а* tagadószó, *виде* 'igaz, egyenes')

(15) *Тень кувалтъ Сынь тыненкъ судіяксъ улить.* 'Abban a tekintetben ők a ti bíráitokká lesznek.' // *Натой сынь сынсь кемекстыть тынк авидечинк!* 'Így ők maguk megerősítik a ti őszintétlenségeteket.' // *Ezért ők lesznek bíráitok.* (Lk 11:19)

азорксчи ’hatalom’ (< *азор* ’gazda, tulajdonos, úr’)

(16) *Іисусъ мерьсь тенстъ: Монъгакъ а ёвтанъ тенкъ, кинь кармавтовсо тень теянъ.* ’Jézus mondta nekik: Én sem mondom nektek, kinek a parancsára ezt teszem.’ // *Ды сестэ монгак а ёвтан тенк, кодамо азорксчисэ мон теян неть тевтнень, мерсь Исус.* ’És akkor én sem mondom nektek, milyen hatalommal teszem ezeket a dolgokat, mondta Jézus.’ // *Jézus erre így felelt nekik: Akkor én sem mondom meg nektek, hogy milyen hatalom birtokában teszem ezeket.* (Lk 20:8)

(17) *Сонъ эсь мельсэнзэ, вийсэнзэ мери деряй амазытненень лисьме, сынь лисить.* ’Ő a saját gondolatával, erejével ha mondaná a gonoszoknak kimenni, ők kimennek.’ // *Сон аванькс оймеялтнэненьгак кармавты эсь азорксчисэнзэ, вийсэнзэ, ды сынь лисить ломаньстэнть.* ’Ő a tisztátalan lelkeknek is parancsol a maga hatalmával, erejével, és azok kimennek az emberekből.’ // *Akkora hatalma és ereje van, hogy még a tisztátalan lelkeknek is tud parancsolni, úgyhogy kimennek a megszállottakból.* (Lk 4:36)

(18) *Віевтнень покшъ таркастостъ каинзе; сэтьметнень покшъ таркасъ кустинзе.* ’Az erőseket a nagy helyről ledobta, a szelídeket a nagy helyre felemelte.’ // *Правтни прявтнэнь азорксчинь таркастост, ды верев кепеди асодавикстнэнь ды анеявикстнэнь.* ’Letaszítja a vezetőket a hatalom helyéről, és felemeli az ismeretleneket és észrevehetetleneket.’ // *Letaszította trónjukról a hatalmasokat, az alázatosakat pedig fölemelte.* (Lk 1:52)

арасьчи ’nincstelenség, szükség, hiány’ (< *арась* ’nincs’)

(19) *Азё седе курокъ ошоньть ультсянь кувалтъ, пролутка юткова пурнакъ ништейть, ормань колавтъ, чамордытсятъ, сокортъ, да весе вети тезэ.* ’Rajta, gyorsan a város utcájára, a sikátorokból gyűjtsd össze a nincsteleneket, halálos betegeket, sántákat, vakokat, s mindet hozd ide.’ // *Азё седе куроксто, ютак весе ошонь кужотнень ды юткакштнень кувалт ды ветить тей арасьчисэ эрицятнень, кедтеметнень-пильгевтеметнень, сокортнэнь ды кичкере пильгетнень.* ’Rajta, gyorsabban, menj a város tereire és utcáira, és vezesd ide a nincstelenségben élőket, a kéz és láb nélkülieket, vakokat és kacskalábúakat.’ // *Fogd magad, és eredj ki a város tereire és utcáira, és hívd ide a szegényeket, bénákat, vakokat és sántákat.* (Lk 14:21)

Lásd még a 30. számú példát.

валдочи ’fényesség, világosság’ (< *валдо* ’fény, világos; fényes, világos’) és ***олячи*** ’szabadság’ (< *оля* ’szabadság’)

(20) *Пазонь Духсо Монь эйсэнь, сонъ Монь кочксимемъ ништёйнень паро кулянь ёвтлитсяксъ седейсэ сэредитсятнень пичкавтлитсяксъ, кучимемъ полонсъ понгозтненень мекевъ нолдамонь ёвтлеме, сокортнэнь сельместъ панжомо, ламо пиштевтитсятнень олясъ нолдамо.* ’Az Isten lelkével bennem, ő engem kiválasztott a szegényeknek a jó hírt hirdetni, a szívvel betegeskedők gyógyítójának, küldött engem a rabságba taszítottaknak a hazabocsátást hirdetni, a vakok szemét kinyitni, sok kisemmizettnek szabadságot hozni.’ // *Азоронь Оймеялтось моньсэнь, эдь сон вадимим-кочкимим монь. Сон кучимим монь яволявтомо кажовтненень кеняркcов куля, пачтямо пекстазтненень – олячиде, сокортнэнень – валдочиде; лепиштязтнень оляс нолдамо.* ’Az Úr lelke bennem, hiszen ő felkent-kiválasztott engem. Elküldött engem osztogatni a szerencsétleneknek az örömhírt, közölni a bebörtönzöttekkel a szabadságot, a vakokkal a világosságot, szabadon bocsátani az elnyomottakat.’ // *Az Úr lelke van rajtam, azért kent fel engem, hogy örömhírt vigyek a szegényeknek. Elküldött, hogy hirdessem a foglyoknak a szabadulást, a vakoknak a látást, hogy szabadon bocsássam az elnyomottakat.* (Lk 4:18)

вачочи ’éhség’ (< *вачо* ’éhes’)

(21) *Кода сонъ ютавтызе весе ули парозо, се масторсонть сась вачо іе, сонъ кармась пиштевтеме.* ’Amikor elköltötte minden vagyonát, az országban jött éhínség [éhes-év], ő kezdett nélkülözni.’ // *Ды зярдо сон весе ули-паронть ютавтызе, сась се масторонтень покш вачочи, ды цёраськак кармась пек пиштеме.* ’És amikor minden vagyonát elköltötte, jött az országra nagy éhezés, a fiú nagyon kezdett nélkülözni.’ // *Amikor már mindenét elpazarolta, az országban nagy éhínség támadt, s nélkülözni kezdett.* (Lk 15:14)

(22) *Иліянь пингстэ, кода колмо іеть да кото ковтъ менельстэ пиземе эзь ульнекъ, кода сестэ масторъ лангсонть весе вачомкшность, се шкане Израильсэ ламо доватъ ульнесть.* ’Illés korában, amikor három évig és hat hónapig a mennyből eső nem esett [nem volt], akkor a földön mindenki éhezett, ez idő tájt Izraelben sok özvegy volt.’ // *Илиянь шкатнестэ, зярдо колмо пель марто иеть арасель пиземе, ды весе масторсонть ульнесь покш, стака вачочи, Израильсэ ульнесть ламо довaт.* ’Illés idejében, amikor három és fél évig nem volt eső, és az egész földön volt nagy, súlyos éhínség, Izraelben sok özvegy

élt.' // *Sok özvegy élt Izraelben Illés idejében, amikor az ég három évre és hat hónapra bezárult, úgyhogy nagy éhínség támadt az egész földön.* (Lk 4:25)

Lásd még a 31. számú példát.

видечи 'becsületesség, egyenesség' (< *виде* 'igaz, őszinte, egyenes')

(23) *Ёвтась истяжо ёвксъ эсь прястъ праведнойксъ ловнытсятнэнень да лія ломанень сялдытсятнэнень.* 'Mondott egy történetet a magukat szentéletűeknek gondolóknak és más embereket elítélőknek.' // *Исус ёвтнесь истямо валвелявкс сетненень, конат ловсть эсь пряст видечисэ эрицякс ды конат лия ломантнень мезекскак эзть путне.* 'Jézus mondott olyan példabeszédet azoknak, akik gondolták magukat becsületben élőknek, és akik más embereket semmibe sem vettek.' // *Az elbizakodottaknak, akik meg voltak róla győződve, hogy igazak, s a többieket megvetették, ezt a példabeszédet mondta.* (Lk 18:9)

(24) *Тынь ломань икеле прянкъ паро ломаньксъ тейнитядо; Пазъ содасынзе кодатъ тынкъ седеенкъ.* 'Ti az ember előtt magatokat jó embernek teszitek, [de] az Isten tudja, milyen a ti szívetek.' // *Тынь содатадо, кода ломантнень икеле ливтемс видечис эсь прянк, ансяк Пазось содасынзе тынк седейтнень.* 'Tudjátok, amint az emberek előtt mutatjátok magatokat igaznak [teszitek igazságosságba magatokat], csak az Isten ismeri a ti szíveteket.' // *Ti igaznak mondjátok magatokat az emberek előtt, az Isten azonban belelát szívetekbe.* (Lk 16:15)

(25) *Тынь кементсе часть макстадо метасто, рутасто да эрьва мень пире эмежде, а Пазонь вечкеманть, Пазонь судсть вакска кадносынкъ.* 'Tizedrészt adtok a mentából, a rutából és minden kerti veteményből, de az Isten szeretetét, Isten ítéletét elhagytátok.' // *Тынь пандтадо Пазонтень кеменце пелькс натой питнёк ды рута тикшестэ ды пирень лия эмежстэяк. Ансяк тынь стувтынк вечкемс Пазонть ды эрямс видечисэ!* 'Adtok az Istennek tizedrészt a mentából és a rutafűből, és a kert más veteményeiből. De elfelejtitek szeretni az Istent és (elfelejtetek) élni becsületben.' // *Tizedet adtok a mentából, rutából és az összes kerti veteményből, de semmibe veszitek az igazságot és az Isten szeretetét.* (Lk 11:42)

(26) *Видьстэ кортанъ тенкъ: конатъ-конатъ тесэ аштитсятнень ютксо куломодостъ икеле Пазонь инязороксъ чизэ нейсызь.* 'Bizony [egyenesen] mondom nektek: némelyek az itt állók közül a haláluk előtt Isten országát meglátják.' // *Видечи ёвтан тенк: конат-конат тесэ*

аштицятнень эйстэ а кулыть, зярс а несызь Пазонь инязоркснинь самонть. 'Igazat mondok nektek: némelyek az itt állók közül nem halnak meg, amíg nem látták az Isten országának eljövetelét.' // *Igazán mondom nektek, hogy azok közül, akik itt állnak, némelyek nem halnak meg, míg meg nem látják az Isten országát.* (Lk 9:27)

иневанькснчи 'szentség' (< *иневанькс* 'szent' < *ине* 'nagy', *ванькс* 'tiszta')

(27) *Менельсэ тетянокъ! Тонть леметь валдомозо. Тонть Инязороксъ чить сазо.* 'Miatyánk a mennyben. A te neved világosodjon meg. A te országod jöjjön el.' // *Тетяй, панжовозо тонь лементь иневанькснчизэ. Сазо тонь инязоркснчись.* 'Atya, táruljon ki nevednek a szentsége. Jöjjön el a te birodalmad.' // *Atyánk! Szenteltessék meg a neved. Jöjjön el az országod.* (Lk 11:2)

кудот-чить 'birtok, gazdagság, vagyon' (< *кудо* 'ház')

(28) *Тетяй, туикъ монень мезе тень саты дольпай. Тетязо явизе тенстъ весе ули паразо.* 'Apám, hozd nekem, ami a nekem járó [elegendő] rész. Az apja szétosztotta köztük minden vagyonát.' // *Тетяй, максык монень кудонь-чинь пельксэм. Тетясь явизе кавтост ютковa кудонь-чинь ули-паронть.* 'Apám, add nekem a vagyonrészem. Az apa kettéosztotta köztük a birtok javait.' // *Apám, add ki nekem az örökség rám eső részét! Erre szétosztotta köztük vagyonát.* (Lk 15:12)

летькечи 'nedvesség, nyirkosság' (*летьке* 'nedves, nedvesség')

(29) *Кона-кона прась кевъ лангсъ, лисьть, да летькевтеме коськсть.* 'Egyesek leestek a kőre, kikeltek és nedvesség nélkül kiszáradtak.' // *Лиятне прасть кевев модас, куроксто лиссть ды куроксто коськстькак: эзь сато летькечись.* 'Mások leestek a köves földre, gyorsan kikeltek és gyorsan el is száradtak: nem volt elég nedvesség.' // *Más szemek köves talajra hullottak. Kikeltek, de aztán elszáradtak, mert nem kaptak elég nedvességet.* (Lk 8:6)

парочи 'jóság; gazdagság, vagyon' (< *парo* 'jó')

(30) *Вачотнень пародо пештинзе, сюпавтнэнь истякъ панинзе.* 'Az éheseket jóval töltötte el, a gazdagokat (csak) úgy elűzte.' // *Сон пешти парочисэ арасьчисэ эрицятнень; сюпавтнень пани чавонь кедть.* 'Megtölti javakkal a nincstelenségben élőket, a gazdagokat elűzi üres kézzel.' // *Az éhezőket javakkal töltötte el, de a gazdagokat üres kézzel küldte el.* (Lk 1:53)

пешксечи ’vminek a tele jellege; jóllakottság’ (< *пешксе* ’tele, teli’)

(31) *А паро тыненькъкакъ ней пешкедезьть, мейле тынь вачомдадо.* ’Nem jó nektek sem, most jóllakottak, később éhezni fogtok.’ // *Зыян тыненк, течи пешксечисэ эрицятненень, эдь тынь карматадо эрямо вачочисэ.* ’Jaj nektek, ma jóllakottságban élőknek, hiszen ti fogtok élni éhségben.’ // *Jaj nektek, akik most jóllaktok, mert éhezni fogtok!* (Lk 6:25)

питнейчи ’dicsőség, dicsőítés; jutalom’ (< *питней* ’drága, értékes’)

(32) *Вечкиньдерятадо ансякъ тынсинкъ вечкитсятнень, мезень кисъ сестэ шнамстадо?* ’Ha csak a titeket szeretőket szeretitek, miért akkor a dicsőítésetek?’ // *Бути тынь вечксынк ансяк сетнень, конат вечктядызь тынк, сестэ мейсэ тынк питнейчись?* ’Ha ti csak azokat szeretitek, akik szeretnek titeket, ezért miben [van] nektek a dicsőítés? // *Mert ha csak azokat szeretitek, akik benneteket is szeretnek, milyen hálát várhattok érte?* (Lk 6:32)

превейчи ’okosság, bölcsesség’ (< *превей* ’okos, bölcs’)

(33) *Тень кувалтъ Пазонь Премудростезэ истя мерьсь...* ’Emiatt Isten nagy bölcsessége így mondta...’ // *Секскак Пазонь Превейчись кортыт...* ’Azért Isten bölcsessége mondja...’ // *Azért mondja az Isten bölcsessége...* (Lk 11:49)

(34) *Сонъ масторонь ве пестэ сакшнось Соломононь превензэ кулсономо.* ’A föld egyik végéből jött Salamon bölcsességét meghallgatni.’ // *Эдь сон сась мастор маштомасто кунсоломо Соломононь превейчинть.* ’Jött a föld végéből meghallgatni Salamon bölcsességét.’ // *Mert eljött a föld széléről, hogy meghallgassa Salamon bölcsességét.* (Lk 11:31)

салавачи ’titok, rejtély’ (< *салава* ’titkos’)

(35) *Мезеякъ истя кекшезь а эри коната-бу аволь муевть; арась истяжо кодамоякъ салава тевъ, коната-бу аволь содавтъ.* ’Semmi olyan elbújva nem él, amit ne lehetne megtalálni, nincs semmi olyan titkos dolog, ami ne tudódna ki.’ // *Арась истямо салавачи, конась аволь лисе лангс, ды арась истямо сёпома, конась а теевель содавиксэкс.* ’Nincs olyan titok, ami ne jönne a felszínre, és nincs olyan titok, ami ne válna ismertté.’ // *Nincs semmi elrejtve, ami nyilvánosságra ne kerülne, s titok, ami ki ne tudódna.* (Lk 12:2)

содамочи ’tudás, ismeret’ (< *содамо* ’tudás, ismeret’)

(36) *Тынь закононь содамонь панжуманть саинкъ...* ’A törvények tudásának a kulcsát elvettétek...’ // *Тынь салынк содамочис панжоманть...* ’Ti elloptátok a tudáshoz [való] kulcsot...’ // *Elvettétek a tudás kulcsát...* (Lk 11:52)

стакачи ’nehézség, súlyosság’ (< *стака* ’nehéz, súlyos’)

(37) *Тынь Монь апаро шкастонъ Монь маро ульниде.* ’Ti az én rossz időmben velem voltatok.’ // *Ансяк тынь цидярдыде мартон ютамо весе монь стакачитнень пачк.* ’Csak ti bírtátok ki velem haladni minden nehézségemen keresztül.’ // *Ti kitartottatok velem megpróbáltatásaimban.* (Lk 22:28)

сэтьмечи ’béke; csend, szelídség’ (< *сэтьме* ’csend; csendes, nyugodt’)

(38) *Тынь арситядо Монъ сынь масторъ лангсъ масторонь оймавтомо? Мерянъ теньк – аволь сексъ – явшеменэ Монъ сынь.* ’Gondoljátok, én jöttem a földre a földet megbékéltetni? Mondom nektek, nem azért, megosztani jöttem.’ // *Тынь, паряк, арсетядо, мон сынь сэтьмечинь кандомо мода лангс? Арась! Аволь сэтьмечи – явома.* ’Ti, talán, gondoljátok, jöttem békességet hozni a földre? Nem! Nem békességet, megosztást.’ // *Azt hiszitek, azért jöttem, hogy békét hozzak a földre? Nem azt, hanem – mondom nektek – meghasonlást.* (Lk 12:51)

сюпавчи ’gazdagság, bőség, vminek a gazdag volta’ (< *сюпав* ’gazdag’)

(39) *Вана кодамо стака сюпавнэнь Пазонь инязороксъ чисъ совамсъ.* ’Lám, milyen nehéz a gazdagnak Isten országába bejutni.’ // *Кодамо стака сюпавчинь кирдицятненень максомс прянть Пазонь инязорксчинть алов!* ’Milyen nehéz a gazdagságot bírónak adni magát Isten országa alá.’ // *Milyen nehéz bejutni a gazdagnak az Isten országába!* (Lk 18:24)

(40) *Лія ломанень ули паросо видеть эзьде ульнекъ деряй, ки тенкъ макссазо тынсинкъ ули паронкъ?* ’Ha más ember vagyonával igazak nem voltatok, ki[tek] adja nektek a vagyonotokat?’ // *Ды бути эзить уле кемевикс лиянь сюпавчисэ, сестэ эсетентькак кияк а макссы тонеть.* ’És ha nem voltál megbízható más vagyonával, akkor a sajátodat senki nem adja neked.’ // *És ha a másében nem voltatok hűek, ki adja oda nektek a tiéteket?* (Lk 16:12)

(41) *Истя эри, коната эсь кисэнзэ сюпалгали, аволь Пазонь кисэ.* ’Így él, akik magáért gazdagszik, nem Istenért.’ // *Истя эрси эрьвантъ марто, кие ансяк эстензэ ташты сюпавчить ды конась теке марто Пазонть сельме икеле а ули сюпавкс.* ’Így szokott lenni mindenkivel, akik csak magának halmoz fel gazdagságot és aki ezáltal Isten szeme előtt nem lesz gazdaggá.’ // *Így jár az, aki vagyont halmoz fel magának ahelyett, hogy az Istenben gazdagodnék.* (Lk 12:21)

тоначи ’túlvilág’ (< *тона* ’az, amaz’)

(42) *Сюпавсь адсо пиштевтемстэ кепединзе сельмензэ веревъ да васолдо неизе Авраамонь, неизе сонзэ кедь лангсто Лазэреньгакъ.* ’A gazdag [ember] a pokolban nélkülözvén felemelte a szemét és messziről látta Ábrahámot, s látta az ő kezében Lázárt is.’ // *Тоначисэ, косо пиштсь сюпавось, варштась сон верев ды неизе васолдо Аврахам покштянь, кона элесэнзэ кирдсь Лазарень.* ’A túlvilágon, ahol nélkülözött a gazdag [ember], felnézett és látta messziről Ábrahám ősatyát, aki ölében tartotta Lázárt.’ // *Amikor a pokolban kínjai közt feltekintett, meglátta messziről Ábrahámot és kebelén Lázárt.* (Lk 16:23)

(43) *Пеледе сетнеде, конататненень маштомадонкъ мейле каявдадо амадится толсъ.* ’Azoktól féljetek, akik által a megsemmisítés után vettettek a ki nem hunyó tűzbe.’ // *Пеледе седе, конань ули виезэ рунгонь маштомскак ды тоначинь толс ёртомскак.* ’Attól féljetek, akinek van ereje a testet megsemmisíteni és a túlvilág tűzébe dobni.’ // *Attól féljetek, akinek, miután megölt, ahhoz is van hatalma, hogy a kárhozatba taszítson benneteket.* (Lk 12:5)

чевтеседейчи ’irgalom, irgalmasság; kegyelem [szó szerint: lágyszívűség]’ (< *чевте* ’lágy, puha’, *седей* ’szív’)

(44) *Монъ кучозянъ Пазонь паро шкань самодо ёвтлеме.* ’Vagyok küldve az Úr jó idejének eljövetelét hirdetni.’ // *[Сон кучимим монь] ... Азоронь чевтеседейчинь шкань самодонть ёвтамо.* ’[Ő küldött engem] ... az Úr kegyelme idejének eljövetelelét mondani.’ // *[Elküldött, hogy] ... hirdessem az Úr kegyelmének esztendejét.* (Lk 4:19)

чоподачи ’sötétség’ (< *чопода* ’sötét, sötétség’)

(45) *Весе рунготъ улинь деряй валдо, а улинь деряй эснэнзэ ве таркаякъ чопуда...* ’Ha az egész tested világos lenne, és nem lenne benne egy hely sem sötét...’ // *Ды вана улиндеряй тонь рунгось пештязь валдосо ды а улиндеряй тоньсэть кодамояк чоподачи...* ’És ha a te tested világossággal lenne megtöltve és ha nem lenne benned semmiféle sötétség...’ // *Ha tested csupa világosság és nincs benne semmi sötétség...* (Lk 11:36)

шумбрачи ’egészség’ (< *шумбра* ’egészséges’)

(46) *Сонъ сынстъ приминзе да менелень Инязороксъ чиде кортась тенстъ. Сэредитсятнень, конань мелестъ ульнесь віеммексъ, сетнень пичкавтынзе.* ’Fogadta őket és a mennyei Birodalomról beszélt nekik. A betegeket, akik szerettek volna [kedvük volt] erősebbé válni,

azokat meggyógyította.' // *Исус седейшкава вастынзе сынст, кортнесь мартост Пазонь инязорксчидентъ ды шумбралгавтынзе сетнень, конат вешсть шумбрачи.* 'Jézus szívesen fogadta őket, beszélgetett velük Isten országáról és meggyógyította azokat, akik egészségért könyörögtek.' // *Szívesen fogadta őket, és beszélt nekik az Isten országáról, akik pedig gyógyulást kerestek, azokat meggyógyította.* (Lk 9:11)

эрявиксчи 'vminek a szükséges volta' (< *эрявикс* 'kellő, szükséges, fontos')

(47) *Сестэ жо ёвтась теньстъ ёвксъ кода эрьва шкасто апакъ мелявтъ озномсъ эряви.* 'Akkor mondott nekik példabeszédet, hogy minden időben szüntelenül imádkozni kell.' // *Исус невтизе тонавтницятнень туртов свал озномантъ ды кемезь учомантъ эрявиксчист.* 'Jézus megmutatta a tanítványoknak az állandó imádkozásnak és bízva várakozásnak a szükségességét.' // *Egyszer arról mondott nekik példabeszédet, hogy szüntelen kell imádkozni, és nem szabad belefáradni.* (Lk 18:1)

ялгаксчи 'barátság' (< *jalga* 'barát')

(48) *Мерянъ тенкъ, стязь а максы деряй тензэ ялгань кисэ...* 'Mondom nektek, felkelve nem adna neki, mert barátja...' // *Кортан тенк: бути сон натой ялгаксчинь кисэ а сти ды а максы кши...* 'Mondom nektek: ha ő még a barátságért sem kel fel és nem ad kenyeret...' // *Mondom nektek: Ha azért, mert barátja, nem kel fel, hogy adjon neki...* (Lk 11:8)

(49) *Сонъ пежетевъ маро содавтли да ярсы мартостъ.* 'Ő a bűnösökkel megismerkedik és eszik velük.' // *Те ломанесь теи ялгаксчи ды ярсниякъ пежетевтнень марто.* 'Ez az ember barátságot tesz, és eszik is a bűnösökkel.' // *Ez bűnösökkel áll szóba, sőt eszik is velük.* (Lk 15:2)

*

A párhuzamos szöveghelyek vizsgálata során az alábbi következtetésekre juthatunk:

a) Az 1889-es fordításban szereplő *-či* képzős szavakat tartalmazó szövegek egy része az újabb fordításban képző nélküli. Ilyenkor többféle megoldással találkozunk:
   – az 1996-os evangéliumban a párhuzamos szöveghelyen más szó (de szinonima) szerepel, pl. *инязороксчи* 'birodalom, ország' ~ *мастор* 'föld, ország' (1); *парочи* 'jóság' ~ ~ *уцяска* 'boldogság' (5); *покшъчи* 'nagyság' ~ *иневалдо* 'dicsőség, fényesség' (6), *вий* 'erő' (7);
   – az újabb fordításban képző nélküli szóalak szerepel hasonló fogalmi körben: *сыречи* 'öregség' ~ *сыре* 'öreg' (8);

– az újabb fordításban a képző (és rag) nélküli (alap)alak szerepel, de ennek a jelentése más: *инязороксчи* 'birodalom, ország' ~ *инязор* 'fejedelem' (2), *кудочи* 'birtok' ~ *кудо* 'ház' (4);
– a fordítás teljesen más szerkezetű: (9) és (10) példa.

b) Az 1889-es és az 1996-os fordításban egyaránt *-či* képzőt tartalmazó szavak (*инязорксчи* 'birodalom, ország', *ламочи* 'sokaság', *сюпавчи* 'gazdagság', *тейтерьксчи* 'lányság') produktivitása kapcsán egy megjegyzést kell tennem: a korpusz leggyakrabban előforduló eleme az *инязорксчи,* ez a régi fordításban összesen 47-szer fordul elő (ebből 41-szer képzős az új verzióban is), tehát úgy tűnik, a képző agglutinációja e szóban már a XIX. század végére végbement.

c) A *-či* képzőt csak az új fordításban tartalmazó szavak vizsgálata során a következő alcsoportokat különíthetjük el:
– ugyanaz a szó, régen képző nélkül, ma képzővel: *летке* ~ *летькечи* 'nedvesség' (29); *паро* 'jó' ~ *парочи* 'gazdagság; javak' (30); *прев* 'ész, értelem' ~ *превейчи* 'okosság, bölcsesség' (34); *содамо* ~ *содамочи* 'tudás' (36); *чопода* 'sötét' ~ *чоподачи* 'sötétség' (45); *ялга* 'barát' ~ *ялгаксчи* 'barátság' (48);
– régen egy szó, ma körülírás: *ништёй* 'szegény, koldus' ~ *арасьчисэ эриця* 'nincstelenségben élő' (19); *пешкедезь* 'jóllakott' ~ *пешксечисэ эриця* 'jóllakottságban élő' (31); *сюпав* 'gazdag' ~ *сюпавчинь кирдиця* 'a gazdagságot fenntartó' (39);
– régen ige, ma képzős főnév: *вачомкшномс* 'éhezik' ~ *вачочи* 'éhség' (22); *сюпалгадомс* 'meggazdagszik' ~ *сюпавчи* 'gazdagság' (41); *эряви* 'kell' ~ *эрявиксчи* 'szükségesség, vminek a szükséges volta' (47);
– régen határozószó, ma képzős főnév: *видьстэ кортанъ* 'egyenesen (meg)mondom' ~ *видечи ёвтан* 'igazat/igazságot mondok' (26);
– a két fordításban különböző lexémák (de alapvetően szinonimák) szerepelnek: *ад* 'pokol' ~ *тоначи* 'túlvilág' (42); *апаро шка* 'rossz idő(szak)' ~ *стакачи* 'nehézség' (37); *мель* 'gondolat' ~ *азорксчи* 'hatalom' (17); *оймавтомо* [Inf-Nom. < *оймавтомс* 'békéltet'] ~ *сэтьмечи* 'béke' (38); *парошка* 'jó idő(szak)' ~ *чевтеседейчинь шка* 'kegyelem ideje' (44); *покшъ тарка* 'nagy hely' ~ *азорксчинь тарка* 'a hatalom helye' (18); *праведнойксъ ловнытся* 'szentéletűnek gondoló' ~ *видечисэ эриця* 'becsületben élő' (23); *премудрость* ~ *превейчи* 'okosság, bölcsesség' (33); *ули-паро* 'vagyon' ~ *сюпавчи* 'gazdagság' (40);
– teljesen más szerkezetű a két fordítás: (15), (20), (24), (25), (27), (35), (43), (46), (49).

Végezetül álljon itt az összegző statisztika: a két fordítás *teljes* szövegében előforduló *-či* képzős alakok megoszlása a fentebb bemutatott csoportosítás szerint a következő képet mutatja:

a) 1889 +či, 1996 –či: инязороксчи (6), покшчи (4), сыречи (2), кудочи, парочи, сэтьмечи, эрямочи (1-1);
b) 1889 +či, 1996 +či: инязорксчи (41), сюпавчи (6), ламочи, тейтерксчи (1-1);
b) 1889 –či, 1996 +či: азорксчи (12), видечи (12), сюпавчи (7), арасьчи (5), тоначи (4), вачочи, кудо-чи, питнейчи, превейчи, чоподачи (3-3), салавачи, ялгаксчи (2-2), авидечи, валдочи, иневаньксчи, летькечи, олячи, парочи, пешксечи, содамочи, стакачи, сэтьмечи, чевтеседейчи, шумбрачи, эрявиксчи (1-1).

Összességében: az 1889-es fordításban **10** szó, **65** előfordulással, az 1996-os fordításban **28** szó, **121** előfordulással. Mindezek az adatok tehát igazolni látszanak azt az előfeltevést, miszerint a képzővé válás során a szemantikai kiüresedéssel párhuzamosan zajló absztrakció az adott képző produktivitásának megnövekedéséhez vezet.

Irodalom

Bartens, Raija 1999: Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. MSFOu 232. Helsinki.
Campbell, Lyle 2001: What's wrong with grammaticalization? In: Language Sciences 23/2–3: 113–161.
Campbell, Lyle–Janda, Richard 2001: Introduction: conceptions of grammaticalization and their problems. In: Language Sciences 23/2–3: 93–112.
Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. In: FUD 10: 91–102.
Hopper, Paul J.–Traugott, Elisabeth Closs 1993: Grammaticalization. Cambridge University Press, Cambridge.
Keresztes László 2001: Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokban. In: Mikola emlékkönyv. Néprajz és nyelvtudomány 41: 129–132.
Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. In: FUD 11: 73–86.
Lazar, Oscar 1975: The Formation of Abstract Nouns in the Uralic Languages. Acta Universitatis Upsaliensis 10. Uppsala.
Maticsák Sándor 2005: Az agglutinációval keletkezett mordvin képzőkről. In: Nyelvtudományi Közlemények 102. (s.a.)

Mészáros Edit 1997: Az erza-mordvin *-či* képzős absztrakt főnevek. In: Néprajz és nyelvtudomány 38: 229–241.
Saarinen, Sirkka 2004: Mordvalainen abstraktisubstantiivien johdin. In: Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. Szerk. Csepregi Márta–Várady Eszter. Urálisztikai tanulmányok 14: 334–341.
Widmer Anna 2004: Az új suriskári osztják bibliafordításról. In: FUD 11: 127–140.

*

Biblia Téka CD-ROM, Arcanum, Budapest. – Biblia. Ószövetségi és újszövetségi szentírás. Szent István Társulat, Budapest 1979.
Лукань коряс евангелия ды апостолтнень тевест, Библиянь ютавтомань институтось. Стокгольма–Хельсинки, 1996.
Святое Евангеліе Господа нашего Іисуса Христа отъ Луки. На Эрзянскомъ наречіи Мордовскаго языка. Изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества. Казань, 1889.

*

A képzővé válás kora a mordvinban

Dolgozatomban az agglutináció útján, önálló szóból létrejött mordvin *-či* képző produktivitását vizsgálom. A kisebb finnugor nyelvek agglutinálódott képzőinek korát, produktivitásának változását mérni nagyon nehéz, hiszen e nyelvek általában nem rendelkeznek régi szövegekkel. Az utóbbi évtizedekben fellendült bibliafordító-mozgalom révén azonban viszonylag jól nyomon lehet követni a régebbi és az újabb fordítások közti különbségeket. A *-či* képző produktivitásának vizsgálatára az erza nyelvű Lukács evangélium 1889-es és 1996-os fordítását vetettem össze. A párhuzamos szöveghelyek vizsgálata során megállapítottam, hogy az 1889-es fordításban 10 szó fordul elő, 65 adattal, az 1996-os fordításban viszont 28 szó, 121 adattal. Mindezek tehát igazolni látszanak azt az előfeltevést, miszerint a képzővé válás során a szemantikai kiüresedéssel párhuzamosan zajló absztrakció az adott képző produktivitásának megnövekedéséhez vezet.

A mai fordításban szereplő *-či* képző helyén az 1889-es átültetésben a legtöbbször előforduló elemek: a) ugyanaz a szó, régen képző nélkül, ma képzővel: *летке ~ летькечи* ’nedvesség’; b) régen egy szó, ma körülírás: *ништёй* ’szegény’ ~ *арасьчисэ эриця* ’nincstelenségben élő’; c) régen ige, ma képzős főnév: *вачомкшномс* ’éhezik’ ~ *вачочи* ’éhség’; d) szinonimák: *ад* ’pokol’ ~ *тоначи* ’túlvilág’.

SÁNDOR MATICSÁK

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2005

Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban I. (Attributív szerkezetek)

Dennica PENEVA

0. Bevezetés

Az egyeztetés, kongruencia (fr. *accord,* ang. *concord, agreement,* ném. *Kongruenz,* finn *kongruenssi*) általános nyelvtipológiai jelenség, amely a világ nyelveinek 75%-ban megtalálható (Karlsson 1994: 149). Az egyeztetés a mondat két tagja között fennálló szerkezeti vagy legalábbis értelmi összefüggést mindkét tagon megjelöli, mégpedig azonos vagy rokon jelentésű morfémákkal. A beszéd folyamán így megteremtett alaki egyöntetűség, illetve összhang felhívja a hallgató figyelmét az említett összefüggésre, s ezáltal megkönnyíti a mondatszerkezet áttekintését, a mondat megértését (Rácz 1991). Az egyeztetéses szerkezetben megkülönböztetünk irányító és egyeztetett tagot. Az alaki (morfológiai) egyeztetésen kívül az értelmi egyeztetést *(constructio ad intellectum)* is már régóta figyelembe veszik. Ilyenkor az egyeztetett tag az irányított tagnak nem az alakjához, hanem a jelentéséhez igazodik. A tulajdonképpeni értelmi egyeztetés elsősorban a számbeliséget érinti, s ez pedig alaki inkongruenciának számít. Az alaki egyeztetés hagyományos szabály, míg az értelmi egyeztetés bizonyos esetekben a gondolkodás és a nyelv fejlődésének új mozzanatait adhatja vissza.

Az uráli nyelvekben a minőségjelző és a jelzett szó között nem volt egyeztetés, így a jelző jelöletlenül jelent meg a jelzett szó előtt, s az uralkodó vélemények szerint ez ősi sajátosság. E tekintetben csak a balti finn nyelvek képeznek kivételt, amelyekben kifejlődött a jelző és a jelzett szó teljes egyeztetése számban és esetben. Számos kutató foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy vajon miért és hogyan jött létre a kongruencia a finnben és a legközelebbi rokon nyelvekben. Teljes egyeztetés alakult ki a finnben, részleges az észtben és a lappban, míg ritkábban a mordvinban és a jurákban (Hajdú 1981: 167).

Egyezés (kongruencia) vagy nem-egyezés (inkongruencia) állhat fenn a jelző és a jelzett szó, az alany és az állítmány, valamint a tárgy és az állítmány között. Az irányító és az egyeztetett tag sorrendje az egyes típusokban más és más. A típusok vázlatosan a következőképpen ábrázolhatók:

szerkezet		**irány**		**példa**		**fajta**
attributív	jelző	←	jelzett szó	*isossa*	*autossa*	regresszív
kijelölő		←		*abban*	*az autóban*	regresszív
mennyiség		←		*kahdessa*	*autossa*	regresszív
birtokos		→		*a tanár*	*autója*	progresszív
értelmező		→		*a buszban,*	*a pirosban*	progresszív
predikatív	alany	→	igei állítm.	*a buszok*	*robognak*	progresszív
				az Egyesült Államok	*nyert*	progresszív logikai
			állítmányi névszó	*tuoli*	*on vahva*	progresszív szemantikai
				kahvi	*on vahvaa*	
objektális	tárgy	→	állítmány	*egy buszt*	*várok*	progresszív tárgyas
				a buszt	*várom*	

Egyezés állhat fenn tehát a minőségjelző és a jelzett szó (←), a birtokos jelző és a birtokszó (→), az alany és az állítmány (→), valamint a tárgy és az állítmány (→) között. Jelen dolgozatban csak a minőség, kijelölő és számjelző egyeztetési kérdéseivel kívánok foglalkozni a magyarban és kontrasztív aspektusból két balti finn nyelvben (finn és észt), valamint a lappban. A jelzett szó ilyenkor főnév. Az értelmező, a birtokos jelző, a predikatív szerkezet, valamint a tárgyas szerkezet egyezését később foglalom össze.

A cikk megírásához nem csak a feltüntetett szakirodalmat használtam, hanem köszönettel tartozom Sanna Lähde finn lektornak és Kirli Ausmees észt lektornak, akik bizonyos szerkezetek kiegészítéséhez, fordításához és értelmezéséhez fontos szóbeli segítséget nyújtottak.

1. Minőségjelzős szerkezetek. A minőségjelző az alaptagban megnevezett dolog tulajdonságát, illetőleg tulajdonságszerű sajátságait, körülményeit jelöli meg.

1.1. Magyar. A magyarban, akárcsak a legtöbb finnugor nyelvben – a finnségi nyelvek és a lapp nyelv kivételével – az elöl álló minőségjelző (és mennyiségjelző) nem egyezik a jelzett szóval, nem veszi fel annak ragjait és jeleit. Elsősorban azért nincs szükség itt az egyeztetésre, mert a jelző és a jelzett szó viszonyát e nélkül is szorosra fűzi a kötött szórend.

Az értelmező ellenben – a fordított szórend és az önálló hangsúly következtében – elveszíti szoros kapcsolatát az értelmezett szóval, s ez a körülmény is indokolttá teszi a szám- és esetbeli egyeztetését. Az elöl álló jelző ritkán egyezhet a jelzett szóval, mégpedig az *ezek az emberek, ezt az embert* típusú kijelölő jelzős szerkezetben, amely a szó jelentéskörét csupán egyetlen egyedre korlátozza: pl.: *az a lány, ugyanez a fiú.* A minőségjelző lehet melléknév *(fiatal lánynak)* vagy melléknévi igenév *(fáradt emberrel)*, főnév *(aranygyűrűk)* vagy névmás *(olyan feladatok, ennyi pénzt)*.

A magyarban tehát csak a mutató névmások egyeznek a jelzett szóval; ilyenkor a jelző és a jelzett szó között találjuk a határozott névelőt:

ez	*a ház*	*az*	*a lány*
ezt	*a házat*	*azt*	*a lányt*
ennek	*a háznak*	*annak*	*a lánynak*
ezzel	*a házzal*	*azzal*	*a lánnyal*

A névutók – a ragokhoz hasonlóan – ugyancsak ismétlődnek:

ez előtt	*a ház előtt*	*az előtt*	*a lány előtt*
a mögött	*a ház mögött*	*a mögött*	*a lány mögött*

A mutató névmások rövidebb alakjai *(e, a)* általában csak a névutós szerkezetben egyeznek a jelzett szóval: *a mellett a két ház mellett.* Ezek a rövid alakok következetesen csak mássalhangzós kezdetű névutók előtt állhatnak. Az irodalmi nyelvben ragos formák előtt is előfordulnak a rövid, közelre mutató névmások, e rövid névmások azonban a jelzős szerkezetben ragozatlanok: *e házban*. A távolra mutató névmás rövidebb alakja ilyen helyzetben nem fordulhat elő: **a házban* pro *abban a házban,* mivel a rövid változat megegyezik a határozott névelővel: *a házban.* Megjegyzendő, hogy a mutató névmás hangsúlyos, a határozott névelő viszont hangsúlytalan (vö. pl. Keresztes 1992: 134–135).

A mutató névmás kongruenciája kötelező érvényű akkor is, ha számjelző áll közötte és a jelzett szó között, pl. *ez a két ház, ebben a két házban, az előtt a két ház előtt.*

1.2. Finn. A finn nyelvben a mutató névmás ugyanazokat a ragokat kapja, mint a főnévi alaptag, tehát egyeztet számban és esetben a jelzett szóval: *tämä suomalainen mies* 'ez a finn férfi', *nämä suomalaiset miehet* 'ezek a finn férfiak' stb.

A minőség és kijelölő jelzős szerkezet egyaránt egyezik, a kongruencia teljes:

	Sg. ’ez az idős férfi’	Pl. ’ezek az idős férfiak’
Nom	*tämä vanha mies*	*nämä vanhat miehet*
Acc	*tämän vanhan miehen*	*nämä vanhat miehet*
Gen	*tämän vanhan miehen*	*näiden vanhojen miesten*
Part	*tätä vanhaa miestä*	*näitä vanhoja miehiä*
Iness	*tässä vanhassa miehessä*	*näissä vanhoissa miehissä*
Adess	*tällä vanhalla miehellä*	*näillä vanhoilla miehillä*

A melléknévi és a kijelölő jelzőhöz viszont nem járulhat névutó *(*tämän takana miehen takana);* a névutók jelentős része a genitivusi formákhoz járul *(tämän miehen takana* ’e mögött a férfi mögött’). A melléknévi jelzőhöz birtokos személyrag sem kapcsolódhat *(*nuoresi vaimosi),* csak a szerkezet alaptagjához járulhat *(nuori vaimosi* ’fiatal feleséged’).

A finnben csak néhány melléknév nem kongruál: *koko* ’egész’, *pikku* ’kis’, *ensi* ’jövő’, *viime* ’múlt’, *eri* ’különböző, más’ stb. (vö. Hakulinen et al. 2004: 577): *koko päivän* ’egész nap’, *ensi viikolla* ’jövő héten’, *viime päivinä* ’az utóbbi napokban’, *eri paikassa* ’más helyen’.

1.3. Észt. Az észt nyelvben – a finnhez hasonlóan – a minőségjelzőt és a jelzett szót egyeztetik számban és a legtöbb esetben, pl. *heast raamatust* ’jó könyvből’, *häist raamatuist* ’jó könyvekből’.

	Sg. ’szép ház’	Pl. ’szép házak’
Nom	*ilus maja*	*ilusad majad*
Acc	*ilusa maja*	*ilusad majad*
Gen	*ilusa maja*	*ilusate majade*
Part	*ilusat maja*	*ilusaid maju*
Ill	*ilusasse majja*	*ilusatesse majadesse*
Iness	*ilusas majas*	*ilusates majades*

A kijelölő jelző ugyanígy egyezik alaptagjával:

	Sg. ’ez a ház’	Pl. ’ezek a házak’
Nom	*see maja*	*need majad*
Acc	*selle maja*	*need majad*
Gen	*selle maja*	*nende majade*
Part	*seda maja*	*neid maju*
Ill	*sellesse majja*	*nendesse majadesse*
Iness	*selles majas*	*nendes majades*

Nincs eset szerinti egyeztetés a terminativusban, az essivusban, az abessivusban és a comitativusban. Az észtben ezért csak félkongruenciáról (szemikongruencia) beszélhetünk, akárcsak a lapp nyelvben (ld. alább). Ha a jelzett szó terminativusban, essivusban, abessivusban vagy comitativusban áll, a minőségjelző genitivusban áll és csak számban egyezik a jelzett szóval:

	Sg.	Pl.
Term	*ilusa majani*	*ilusate majadeni*
Ess	*ilusa majana*	*ilusate majadena*
Abess	*ilusa majata*	*ilusate majadeta*
Com	*ilusa majaga*	*ilusate majadega*

Term	*selle majani*	*nende majadeni*
Ess	*selle majana*	*nende majadena*
Abess	*selle majata*	*nende majadeta*
Com	*selle majaga*	*nende majadega*

A minőségjelzőt nem egyeztetjük a jelzett szóval a következő esetekben sem: a) ha a jelző *-nud* vagy *-tud* participium: *väsinud laps* 'fáradt gyermek', *väsinud lapse, väsinud last;* b) földrajzi és népnevekből alkotott jelző esetén: *eesti keel* 'észt nyelv'*, eesti keele, eesti keelt* (vö. Kippasto–Nagy 1995: 235; Erelt 2003: 113).

1.4. Lapp. A lappban a jelző általában nem egyezik a jelzett szóval, noha a legtöbb melléknévnek – szabályba nem foglalható – attributív és predikatív alakja is van. A melléknév jelzői formája változatlan, pl. *viššalis bárdni* 'szorgalmas fiatalember', *viššalis bártnit* 'szorgalmas fiatalemberek'. A legtöbb esetben a melléknév jelzői képzője az *-s* (amely eredetileg illativusrag volt), pl. *jođán > jođánis* 'gyors', *viššal > viššalis nieida* 'ügyes lány', *čeahppi > čeahpes duodjár* 'ügyes kézműves'; vagy *-a,* pl. *unni > unna gápmagat* 'kis cipő(k)'. De sok melléknév van, amelyeknek nincs külön melléknévi képzős alakja: *válmmas = válmmas gáffe* 'kész kávé', *nuorra = nuorra olmmai* 'fiatal ember', *boaris = boares dállu* 'régi ház', vagy éppenséggel fordított a helyzet és a predikatív formában található az *-s* képző: *galmmas > galbma beaivi* 'hideg nap', *ođas > ođđa gahpir* 'új sapka', *stuoris > stuorra olmmái* 'nagy férfi' (Lakó 1986: 125; Bartens 1989: 372–373; Sammallahti 1998: 71–73).

Hasonló jelenséget tapasztalunk a magyarban is. A választékos irodalmi nyelvben ugyanis fellelhetők még a következő típusok is: *e ~ ezen házban, e ~ ezen házakat* stb. Itt a superessivus-modalis rag értékelődött át nominativusszá.

A lapp nyelvben a mutató névmás, a kérdő és a vonatkozó névmás kijelölő jelzőként egyes számban félkongruenciában (szemikongruencia) van a jelzett szóval. Ezekben az esetekben a jelző genitivusban, accusativusban, illativusban és locativusban egybeesik (vö. Lakó 1986: 126; Sammallahti 1998: 101). A az egyes számban csak a comitativus és essivus kongruál. Az egész többes számú paradigmákban – a finnhez hasonlóan – teljes az egyezés!

	mutató nm. Sg. 'ez a ház'		mutató nm. Pl. 'ezek a házak'	
Nom	*dát*	*dállu*	*dát*	*dálut*
Acc	*dán*	*dálu*	*dáid*	*dáluid*
Gen	*dán*	*dálu*	*dáid*	*dáluid*
Ill	*dán*	*dállui*	*dáidda*	*dáluide*
Loc	*dán*	*dálus*	*dáin*	*dáluin*
Com	*dáinna*	*dáluin*	*dáiguin*	*dáluiguin*
Ess	*dánin*	*dállun*	=	

	kérdő és vonatkozó nm. Sg. 'melyik ház'		kérdő és vonatkozó Pl. 'melyik házak'	
Nom	*mii*	*dáluid !*	*mat*	*dáluid !*
Acc	*man*	*dálu*	*maid*	*dáluid*
Gen	*man*	*dálu*	*maid*	*dáluid*
Ill	*man*	*dállui*	*maidda*	*dáluide*
Loc	*man*	*dálus*	*main*	*dáluin*
Com	*mainna*	*dáluin*	*maiguin*	*dáluiguin*
Ess	*manin*	*dállun*	=	

Ezekben a lapp jelzős szerkezetekben az accusativus és a genitivus egybeesik, mint a finnben. Figyelmet érdemelnek a kérdő névmási jelzővel alkotott szerkezetek. Itt inkongruencia mutatkozik: *mii dáluid* 'melyik ház, tkp. a házaknak melyike'; *mat dáluid* 'mely házak'. Ugyanígy: *gi báhppaid* 'melyik pap, tkp. ki a papokból', *geat báhppaid* 'mely papok, tkp. kik a papok közül' (Lakó 1986: 126–127). Úgy tűnik, hogy a többes genitívusznak partitívuszi jelentése van: 'melyik a házakból', ez pedig kétségkívül nagyon hasonlít a finn többes partitivushoz. Nem zárható ki a finn nyelv hatása ennek a szerkezetnek a kialakulásában. A félkongruencia csak a kijelölő jelzős szerkezetben fordul elő, a mutató és kérdő névmásoknak határozói jelentésben van kü-

lön illativusi (*dása* 'ide', *masa* 'mibe', *geasa* 'kibe') és locativusi formája (*dás* 'itt', *mas* 'miben', *geas* 'kiben' stb.) (Sammallahti 1998: 75).

Külön figyelmet érdemel a *buorre* 'jó' melléknév, amelynek nincs sajátos melléknévi jelzői képzője és félkongruenciában áll a jelzett szóval, mint a mutató névmás és a számnév:

	Sg. 'jó csónak'		Pl. 'jó kések'	
Nom	*buorre*	*fanas*	*buorit*	*niibbit*
Acc	*buori*	*fatnasa*	*buoriid*	*niibbiid*
Gen	*buori*	*fatnasa*	*buoriid*	*niibbiid*
Ill	*buori*	*fatnasii*	*buriid(e)*	*niibbiide*
Loc	*buori*	*fatnasis*	*buriin*	*niibbiin*
Com	*buriin*	*fatnasiin*	*buriid ~ buriiguin*	*niibbiiguin*
Ess	*buorren*	*fatnasin*	=	

A *bahá* 'rossz' melléknév csak olyan kifejezésekben ragozódik, amelyekben az ellentétes jelentésű *buorre* 'jó' is előfordul, pl. *buriid ja baháid beivviid siste* 'jó és rossz napokon' (Lakó 1986: 125).

2. Mennyiségjelzős szerkezetek

Mennyiségjelzőként előfordulnak tőszámok, sor- és törtszámnevek, valamint határozatlan mennyiséget és mértéket kifejező határozatlan számnevek is.

2.1. Magyar. A magyar nyelv ősi sajátossága, hogy a többséget kifejező mennyiségjelző után egyes számban hagyja a jelzett szót *(három ember, sok ember)*. Ezáltal gazdaságosabban fejezi ki magát, mint azok a nyelvek, amelyekben ilyenkor többes számba kerül a jelzett szó. Károly Sándor (idézi: Rácz 1991: 46) így nyilatkozik erről a jelenségről: „A nyelv, mint a nyelvtudomány vizsgálati tárgya és a logika vizsgálatában el szoktak feledkezni arról, hogy a nyelvben nem csak a tárgyi összefüggések logikáját kell keresni, hanem a kommunikáció logikáját is. A magyarban a számnév után a főnévi jelzett szó egyes számban áll, a németben többes számban. A német logika ez esetben a tárgyi összefüggések logikája... A magyarban a kommunikáció logikája érvényesül; ha már egyszer jelöltem a többes számot a számnévvel, felesleges még egyszer jelölnöm". A magyar nyelvben a mennyiségjelző – akárcsak a minőségjelző – nem egyezik a jelzett szóval. A jelzett szó a mennyiségjelző után egyes számban áll. A ragokat csak a főnévi alaptag kapja meg: *három embert, sok embert, a harmadik embernek, a sokadik embernek* stb.

2.2. Finn. A finn nyelvben a tőszámnevek után (az *egy* kivételével) alanyi és tárgyi szerepben a főnév egyes partitívuszban áll. (A számjelző egyeztetésére vö. pl. Keresztes 1985: 119.)

	Sg. 'egy ország'	Pl. 'egy nadrág'
Nom	*yksi maa*	*yhdet housut*
Acc	*yhden maan*	*yhdet housut*
Gen	*yhden maan*	*yksien housujen*
Part	*yhtä maata*	*yksiä housuja*
Iness	*yhdessä maassa*	*yksissä housuissa*
Adess	*yhdellä maalla*	*yksillä housuilla*

	Sg. 'öt ország'	Pl. 'öt sportverseny'
Nom	*viisi maata*	*viidet kisat*
Acc	*viisi maata*	*viidet kisat*
Gen	*viiden maan*	*viisien kisojen*
Part	*viittä maata*	*viisiä kisoja*
Iness	*viidessä maassa*	*viisissä kisoissa*
Adess	*viidellä maalla*	*viisillä kisoilla*

Az *egy* számnévnél az Acc és a Gen, a többiben a Nom és az Acc esik egybe. A további esetekben a tőszámnevet teljesen egyeztetik a főnévi alaptaggal, sőt az összetett számnevek komponensei is ragozódnak (a *-toista* utótag kivételével).

Nom	*kaksikymmentäyksi maata*	*kaksitoista maata*
Acc-Gen	*kahdenkymmenenyhden maan*	*kahdentoista maan*

A finn nyelvben a sorszámnevek jelzőként a melléknévi jelzőhöz hasonlóan teljesen egyeznek a jelzett szóval.

	'második'	'huszonhatodika'
Nom	*toinen päivä*	*kahdeskymmeneskuudes päivä*
Acc	*toisen päivän*	*kahdennenkymmenennenkuudennen päivän*
Gen	*toisen päivän*	*kahdennenkymmenennenkuudennen päivän*
Part	*toista päivää*	*kahdettakymmenettäkuudetta päivää*
Ess	*toisena päivänä*	*kahdentenakymmenententenäkuudentena päivänä*

Az összetett sorszámnevek minden olyan tagja külön ragozódik, amelyekben előfordul az *-s* sorszámnévképző.

2.3. Észt

Számjelzős szerkezet egyeztetési szabályai azonosak a finnel (Kippasto–Nagy 1995: 182–183). Az egynél nagyobb tőszámnevek után a főnévi alaptag egyes partitivusban áll; ez a szerkezet egyúttal Nom és Acc, míg a többi esetben teljes a kongruencia a számjelző és az alaptag között. A sorszámnevek a melléknévi jelzőhöz hasonlóan teljes kongruenciát mutatnak. Félkongruencia van mindazokban az esetekben, amelyek a minőségjelzős szerkezetekben is így viselkedtek (Term, Ess, Abess, Com) (ld. fent).

	Sg. 'egy könyv'	Pl. 'egy nadrág'
Nom	*üks raamat*	*ühed püksid*
Acc	*ühe raamatu*	*ühed püksid*
Gen	*ühe raamatu*	*ühtede pükste*
Part	*üht(e) raamatut*	*ühtesid pükse*
Iness	*ühes raamatus*	*ühtedes pükstes*
Adess	*ühel raamatul*	*ühtedel pükstel*

	Sg. 'öt könyv'	Pl. 'három olló'
Nom	*viis raamatut*	*kolmed käärid*
Acc	*viis raamatut*	*kolmed käärid*
Gen	*viie raamatu*	*kolmede kääride*
Part	*viit raamatut*	*kolmesid kääre*
Iness	*viies raamatus*	*kolmedes käärides*
Adess	*viiel raamatul*	*kolmedel kääridel*

	Sg. 'második év'	Sg. 'hatodik év'
Nom	*teine aasta*	*kuues aasta*
Acc	*teise aasta*	*kuuenda aasta*
Gen	*teise aasta*	*kuuenda aasta*
Part	*teist aastat*	*kuuendat aastat*
Iness	*teises aastas*	*kuuendas aastas*
Adess	*teisel aastal*	*kuuendal aastal*

2.4. Lapp. A lappban a jelzőként álló tőszámnevek ragozása a következő sajátosságokat mutatja. Az *okta* 'egy' számnévi jelző a genitivusban, accusativusban, illativusban és locativusban egybeesik; mind a négy esetben *ovtta.* Az *okta* számnévnél az accusativus és a genitivus egybeesik, mint a finn nyelvben.

	’egy lány’	
Nom	*okta*	*nieida*
Acc	*ovtta*	*nieidda*
Gen	*ovtta*	*nieidda*
Ill	*ovtta*	*niidii*
Loc	*ovtta*	*nieiddas*
Com	*ovttain*	*nieiddain*
Ess	*oktan*	*nieidan*

A kettő és ennél nagyobb számnévi jelző után a jelzett szó egyes számban használatos. A számjelző genitivusban, illativusban és locativusban egybeesik: genitivusban áll. A nominativusban, genitivusban és az accusativusban a jelzett szó genitivus alakú (Bartens 1989: 374–375).

	’három ház’		’öt rén’	
Nom	*golbma*	*dálu*	*vihtta*	*bohcco*
Acc	*golbma*	*dálu*	*vihtta*	*bohcco*
Gen	*golmma*	*dálu*	*viđa*	*bohcco*
Ill	*golmma*	*dállui*	*viđa*	*bohccui*
Loc	*golmma*	*dálus*	*viđa*	*bohccos*
Com	*golmmain*	*dáluin*	*viđain*	*bohccuin*
Ess	*golbman*	*dálun*	*vihttan*	*boazun*

A kijelölő jelzős szerkezettől ez a szerkesztésmód tehát abban különbözik, hogy az accusativusban a számnév nominativusi és nem genitivusi alakú.

A lappban a sorszámnevek közül a *nubbe* ’második’ jelzőként úgy ragozódik, mint a jelzői funkciójú *okta* ’egy’ tőszámnév. A többi sorszámnév változatlan marad (Lakó 1986: 80).

A finnhez hasonlóan a lappban is vannak többes számban használatos főnevek (plurale tantum). Egy példa ’három (pár) cipő’ (Bartens 1989: 375):

Nom	*golmmat*	*gápmagat*
Acc	*golmmaid*	*gápmagiid*
Gen	*golmmaid*	*gápmagiid*
Ill	*golmmaid(e)*	*gápmagiidda*
Loc	*golmmain*	*gápmagiin*
Com	*golmmaiguin ~ golmmaid*	*gápmagiiguin*

Szembetűnő az összes számjelzős szerkezet hasonlósága a finnhez. A különbség abban áll, hogy a finn partitivus helyett genitivus található.

3. Kombinált szerkezetek (kijelölő + mennyiség-, kijelölő + számjelző)

Érdekesek azok a jelzős szerkezetek, amelyek egyaránt tartalmaznak kijelölő és számjelzőt. Ebben a kongruenciatípusban érvényesülnek leginkább a logikai szempontok.

3.1. Magyar

A magyar konstrukció következetes abban, hogy a tőszámnevek mellett a jelzős szerkezet minden eleme egyes számban áll. A mutató névmási jelző itt is egyezik a főnévi alaptaggal, a számjelző és a minőségjelző pedig ragozatlan.

Nom	*ez a három szép asszony*	*az első két sor*
Acc	*ezt a három szép asszonyt*	*az első két sort*
Gen	*ennek a három szép asszonynak*	*az első két sornak*
Iness	*ebben a három szép asszonyban*	*az első két sorban*
Adess	*ennél a három szép asszonynál*	*az első két sornál*

3.2. Finn

A számjelzős szerkezetek előtt álló egyedítő, kijelölő jelzők állhatnak többes számban (logikai egyezés) (Hakulinen et al. 2004: 609):

	’ez a három szép asszony’
Nom	*nämä kolme kaunista naista*
Acc	*nämä kolme kaunista naista*
Gen	*näiden kolmen kauniin naisen*
Part	*näitä kolmea kaunista naista*
Iness	*näissä kolmessa kauniissa naisessa*
Adess	*näillä kolmella kauniilla naisella*

A következő esetekben alternatív megoldások vannak:

	ritkább a logikai egyeztetés (Pl + Sg + Sg):	inkább szabályos jelzős szerkezetek (Sg + Sg + Sg):
Nom	*ensimmäiset kaksi riviä ~*	*kaksi ensimmäistä riviä*
Acc	*ensimmäiset kaksi riviä ~*	*kaksi ensimmäistä riviä*
Gen	*ensimmäisten kahden rivin ~*	*kahden ensimmäisen rivin*
Part	*ensimmäistä kahta riviä ~*	*kahta ensimmäistä riviä*
Iness	*ensimmäisessä kahdessa rivissä ~*	*kahdessa ensimmäisessä rivissä*
Adess	*ensimmäisellä kahdella rivillä ~*	*kahdella ensimmäisellä rivillä*

Összefoglalva:

Nom	Pl + Sg + Sg *nämä kaksi riviä* 'ez a két sor'	Pl + Sg + Sg *ensimmäiset kaksi riviä** 'az első két sor'
Elat	*näistä kahdesta rivistä* 'ebből a két sorból' Pl + Sg + Sg	*ensimmäisestä kahdesta rivistä* 'az első két sorból' Sg + Sg + Sg

*A Pl + Sg + Sg alakzat még a genitivusban van meg (*ensimmäisten kahden rivin* 'az első két sornak a...'), a függő esetekben tehát mind a három tag egyes számban áll. Ehhez hasonló konstrukciók a következő határozó értékű jelzős szerkezetek: Nom-Acc *vajaat* [Pl] *kolme tuntia* 'nem egészen három órá(t)', de: Gen *vajaan* [Sg] *kolmen tunnin kuluttua* 'nem egészen három óra múlva', Iness *vajaassa* [Sg] *kolmessa tunnissa* 'nem egészen három óra alatt' stb. (Hakulinen et al. 2004: 609–611).

3.3. Észt – a finnhez hasonlít:

	'az az öt szép könyv'
Nom	*need viis ilusat raamatut*
Acc	*need viis ilusat raamatut*
Gen	*nende viie ilusa raamatu*
Part	*neid viit ilusa raamatut*
Iness	*nendes viies ilusas raamatus*
Adess	*nendel viiel ilusal raamatul*

	normál	ritkább logikai
Nom	*kaks esimest rida ~*	*esimesed kaks rida*
Acc	*kaks esimest rida ~*	*esimesed kaks rida*
Gen	*kahe esimese rea ~*	*esimese kahe rea*
Part	*kahte esimest rida ~*	*esimest kahte rida*
Iness	*kahes esimeses reas ~*	*esimeses kahes reas*
Adess	*kahel esimesel real ~*	*esimesel kahel real*

3.4. Lapp

Ha a jelzett szónak mennyiség- és minőségjelzője van, a mutató névmás és a számnév ugyanabban az esetben van (Lakó 1986: 125; Bartens 1989: 375):

	’az a	két	sátor’	’ez a	három	gyerek’
Nom	*duot*	*guokte*	*goađi*	*dát*	*golbma*	*máná*
Acc	*duon*	*guovtte*	*goađi*	*dán*	*golmma*	*máná*
Gen	*duon*	*guovtte*	*goađi*	*dán*	*golmma*	*máná*
Ill	*duon*	*guovtte*	*goahtai*	*dán*	*golmma*	*mánnái*
Loc	*duon*	*guovtte*	*goađis*	*dán*	*golmma*	*mánás*
Com	*duoinna*	*guvtiin*	*gođiin*	*dáinna*	*golmmain*	*mánáin*

A kombinált szerkezetben a mutató névmásnak csak a nominativusa fogható föl többes számúnak, mert az egyes és többes szám ebben az esetben azonos. A kérdő névmási kijelölő jelző mutatja, hogy a névmás többes számú: *mat golbma* ’melyik három’ (Bartens 1989: 375). A függő esetek azonban kétség kívül singularisi alakok, így véleményem szerint a konstrukció inkább hasonlít a megfelelő magyar kijelölő jelzős szerkezetekhez *(az a két ház, ez a három gyerek).*

4. Konklúzió

Az egyezéseknek a következő típusait különböztethetjük meg: 1. a minőség-, kijelölő és számjelző és a jelzett szó (←); 2. a birtokos jelző és a birtokszó (→); 3. az alany és az állítmány (→); 4. a tárgy és az állítmány (→). Jelen dolgozatban csak a minőség, kijelölő és számjelző egyeztetési kérdéseivel foglalkoztam a magyarban és kontrasztív aspektusból két balti finn nyelvben (finn és észt), valamint a lappban. A jelző leggyakrabban a) melléknév, melléknévi igenév, b) mutató, kérdő, ill. vonatkozó névmás vagy c) számnév, a jelzett szó pedig csaknem kizárólag főnév. A jelzőfajták egymással kombinálódhatnak. A vizsgált esetekben leíró szempontból az alaptag az előtte álló jelző alakját regresszív irányban morfológiailag meghatározza.

A minőség- és számjelzős szerkezetek a vizsgált rokon nyelvekben nagy különbségeket mutatnak.

a) Ragozatlan melléknevek vannak mindenütt: a magyarban általános, a finnben és észtben ritka, a lapp viszont „középutat” jelent a magyar és a balti finn között, itt ugyanis a legtöbb melléknév változatlan alakban szerepel a jelzős szerkezetben.

b) A mutató névmási jelző – a lappban a kérdő/vonatkozó névmási jelző is – teljes (magyar, balti finn) vagy félkongruenciában (lapp) van alaptagjával.

c) A számnévi jelző mutatja talán a legnagyobb változatosságot a vizsgált nyelvekben: a magyarban ragozatlan, a finnben és az észtben a nominativus és accusativus egybeesik, a partitivus és a genitivus viszont különbözik a másik két grammatikai esettől. A lapp eljárás hasonlít a (balti) finnre; a lappban

viszont nincs partitivus, de a számnévi jelzős szerkezetben használatos genitivus nagyon emlékeztet a finnségi partitivus használatára. Véleményem szerint e tekintetben areális jelenségről van szó. Ezt erősíti meg a kérdő névmási jelzőnek és alaptagjának viszonya is.

A legrégebbi – és minden rokon nyelvben fellelhető – típus a jelöletlen jelző; ez ui. mindenütt megvan. A névmási – mutató, kérdő/vonatkozó és személyes névmási jelző kongruenciája – a különbségek ellenére is – arra vall, hogy ez a fajta egyezés ugyancsak ősi eredetű.

5. Teendők

A birtokos jelzős szintagmában a jelző és alaptag viszonya fordított: a birtokos jelző ui. progresszíve hat a jelzett szó morfológiájára. Az összes jelzőfajta (minőségi, kijelölő, szám-, ill. birtokos jelző) az alaptag (jelzett szó) mögé vetve ugyancsak progresszíve van alárendelve az előtte álló jelzett szó morfológiai struktúrájának. A birtokos és az értelmező jelző kongruenciájával később foglalkozom, a predikatív szerkezet, valamint a tárgyas szerkezet egyezésének kérdéseit is később foglalom össze. Az utóbbi típusokban a grammatikai szempontok mellett fokozottabban érvényesülnek a logikai és a szemantikai szempontok. Ezek alapos, kontrasztív vizsgálata és összefoglalása a további kutatásaim feladata lesz.

Irodalom

Bartens, Hans-Hermann 1989: Lehrbuch der saamischen (lappischen) Sprache. Helmut Buske Verlag, Hamburg.

Bencédy et al. 1991: Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné, A mai magyar nyelv. Tankönyvkiadó, Budapest.

Erelt, Mati (ed.) 2003: Estonian Language. Linguistica Uralica, Supplementary Series, Vol. 1. Estonian Academy Publishers, Tallinn.

Hajdú Péter 1981: Az uráli nyelvészet alapkérdései. Tankönyvkiadó, Budapest.

Hakulinen, Auli et al. 2004: Iso suomen kielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. = ISOSK

Hakulinen, Auli–Karlsson, Fred 1979: Nykysuomen lauseoppia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Jyväskylä.

Karanko, Outi–Keresztes László–Kniivilä, Irmeli 1985: Finn nyelvkönyv I. Tankönyvkiadó, Budapest.

Keresztes László 1995: Gyakorlati magyar nyelvtan. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.

Keresztes, László 1992: A Practical Hungarian Grammar. Debreceni Nyári Egyetem, Debrecen.
Kippasto, Anu–Nagy Judit 1995: Észt nyelvkönyv. Bíbor Kiadó, Miskolc.
Korhonen Mikko 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó, Budapest.
Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk. Universitetsforlaget, Oslo.
Nurk, Anu–Pusztay János 1993: Észt–magyar kisszótár. Savaria University Press, Szombathely.
Pusztay János 1994: Könyv az észt nyelvről. Folia Estonica Tomus III. Szombathely.
Quirk Randolph–Greenbaum Sidney 1993: A University Grammar of English, Longman, Hongkong.
Rácz Endre 1977: Az egyeztetés főbb kérdései a magyar nyelvben. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
Rácz Endre 1991: Az egyeztetés a magyar nyelvben. Akadémiai Kiadó.
Sammallahti, Pekka 1972: Saamen kielen oppikirja. Helsinki.
Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction, Davvi Girji OS, Kárášjohka.
Sammallahti, Pekka 1998: Saamic. In: Daniel Abondolo (ed.): The Uralic Languages. Routledge, London–New York. 43–95.
Tompa József (szerk.) 1962: A mai magyar nyelv rendszere. Budapest.
White, Leila 2001: Suomen kielioppia ulkomaalaisille. Finn Lectura, Helsinki.

*

Types of Agreement in the Hungarian, Finnish, Estonian and Lapp (Saami) Languages I. (Attributive Constructions)

We can distinguish the following types of agreements: 1. the qualifier, the determiner, the numerical attribute and the qualified word (←), 2. the posessive attribute and the possession (→), 3. the subject and the predicate (→), and 4. the object and the predicate (→). In my paper I only deal with issues relating to the agreement of the qualifier, the determiner, and the numerical attribute in the Hungarian language, and, from a contrastive point of view, in two Baltic Finnish languages (Finnish and Estonian), as well as in Lapp. The attribute is most often a) an adjective, a participle, b) a demonstrative, interrogative, or relative pronoun, or c) a numeral; the qualified word is almost always a noun. The types of attributes can be combined. From a descriptive point of

view, in the cases under examination the basic member morphologically determines the form of the attribute placed before it in a regressive direction.

The constructions of qualifiers and numerical attributes show significant differences in the related languages under examination.

a) There are uninflected adjectives in all these languages: it is general in Hungarian, rare in Finnish and Estonian, while in Saami can be seen as a ”in-between” Hungarian and Baltic Finnish, because most of the adjectives appear unchanged in attributive constructions.

b) There is full congruence (Hungarian, Baltic Finnish), or a semi-congruence (Lapp) between the demonstrative pronominal attribute (also the interrogative pronominal and relative pronominal attributes in Lapp) and its basic member.

c) The numeral attribute shows probably the greatest diversity in the languages being examined: it is uninflected in Hungarian, the nominative and the accusative cases correspond in Finnish and Estonian, while the partitive and the genitive are different from the former two grammatical cases. The Lapp language is similar to (Baltic) Finnish; Lapp has no partitive, while the genitive used in numeral attributive constructions bears great resemblance to the partitive in Finnish. In my opinion, this is an areal phenomenon. This supposition is also supported by the relation between the interrogative pronominal attribute and its basic member.

The most archaic type, prevalent in all these languages, is the unmarked attribute characteristic of all related languages. The congruence of the pronominal attribute, found in cases of demonstrative, interrogative/relative, and personal pronominal attributes, proves that this type of agreement is also ancient in origin.

The relation between the attribute and the basic member is reversed in the syntagm of a possessive attribute: i.e., the possessive attribute influences the morphology of the qualified word progressively. All types of attributes (qualifiers, determiners, numerical and possessive attributes) are subjected to the morphological structure of the basic member placed before them (the qualified word) progressively. I will deal with congruence of the possessive attribute and the appositive complement later on, and I will summarise the questions of the congruence of predicative and transitive constructions at a later stage, too. In the latter types, the logical and semantic points of view are more effective than the grammatical ones. A thorough and contrastive examination of these questions will be the subject matter of further research.

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2005.

Demographic and Linguistic Dynamics of the Mari People

Edit Rózsavölgyi

1. Introduction

For small nations living in a multinational country, under the conditions of unification of the way of life, of general globalization and inflation of ethnic-cultural values, there is a real threat of losing their native language, their culture and being assimilated at the end and of difficulty to survive as nation and preserve their originality and values.

Although Mari people are not directly threatened by assimilation into the prevailing Russian culture and language to the extent that as distinct nation may disappear leaving behind only a few survivors as it is the case for some other Uralic peoples (Livonians, Votes, Ingrians or Izhorians, Enets or Yenisey Samoyeds and Ter Saamis of Lapps), their national survival is in danger. In this review we are trying to analyse the most important demographic and linguistic dynamics of these people that have an impact on their condition of being in danger.

2. Demographic factors

The Maris are small in number, although they are the only Finno-Ugric nation in Russia whose population has increased steadily (1897 – 375 439; 1926 – 428 188; 1939 – 481 600; 1959 – 504 205; 1979 – 621 961; 1989 – 670 868). More than this, the problem is their dispersion: a notable percentage of them, 52%, that is to say more than half of the nation live outside their national administrative unit (in Tatarstan, Bashkortostan and in the provinces of Kirov and Yekaterinburg) and the majority are not willing to resettle in their Republic. These separate ethnic parts are practically deprived of opportunities for national development and regular contact with their national culture and mother tongue and this fact dooms them to assimilation with the surrounding population (Russian first of all). So the Maris are a minority in the Mari Republic (they constitute about 43% of the whole population) and have a wide geographic distribution: their administrative territory does not correspond to their actual territory of habitation. It creates an unfavourable demo-

graph situation although the percentage of Maris living in the administrative unit that bears the name of the people has remained relatively unchanged (1959 – 43,1%; 1979 – 49,3%; 1989 – 43,3%).

The percentage of the Maris in the town population has slowly increased: 1959 – 11,3%; 1970 – 15,6%; 1979 – 21,7%; 1989 – 26,1%). In our case it is a negative factor: as a rule, urbanisation brings about assimilation because the Mari language and culture are mainly upheld by the rural population.

Mari El is one of the poorest regions in Russia: the standard of living here, taking into consideration the parameters of social and economic development, is much lower than in large industrial centres. It is why authorities cannot afford substantial financial means for the realisation of the program of national development.

The current ethnic development is greatly influenced by history. At the final stage of ethnogenesis and the end of the primitive communal system, having had no time to form their own states, the ancient Finno-Ugrians found themselves within the orbit of the geopolitical interests of their more powerful and aggressive neighbours. In spite of wide areas of Uralic settlements, most of Uralic peoples, among them also the Maris, have not had the opportunity to organise their lives in harmony with their ethnic and cultural heritage. They always lived and are still living in a state of continuous opposition, of ceaseless active or passive struggle. They have lived under the subjection of foreign powers ever since the 6th century (551 – Ostrogoths, 7th century – Bolgars, 1236 – Mongol-Tatars, 1552 – Russian). In the second half of the 16th century a series of uprisings, known as ”Cheremiss wars” (1552–57, 1572–74, 1581–84) took place which ended by the annexation of the Mari territories to the Russian State at the end of the 16th century which also brought along extensive conversion to Orthodoxy with pressure exercised by Russians. In these turbulent years in the Middle Volga region, under the pressure for the colonisation and then the forced Christianisation campaign many Mari felt compelled to migrate to the east, especially to the lands of the Bashkirs. This migration resulted in the formation of the Eastern Mari ethno-areal group and came to an end by the middle of the 18th century. A succession of Tsarist administration divided the areas of Mari settlements between a number of separate administrative districts: the Mari national territory was divided among the provinces of Kazan, Vyatka and Nizhni Novgorod. It is only from the early period of Soviet power that one can speak of the ”collecting” of the Mari lands into a single unit, as the new government created autonomous ethnic administrative territories. In 1920 the Mari Autonomous Province (Rus. *область*) was created (which is legally all but

equal with a province). In 1936 this was elevated in status to the Mari Autonomous Soviet Socialist Republic (ASSR). In post-Soviet era, the ASSR was renamed the Republic of Mari El in 1992. During the Moscow conquest the Russian invaders exterminated a considerable part (not less than half) of the aboriginal population. In the 1930s mass repression annihilated the brightest people of the not yet ethnically strong nation, the young national intelligentsia.

The development of this or that nationality is greatly influenced by its political status, by the presence or absence of some form of state system or autonomy. Maris (along with Komis, Udmurts and Mordvins of the Uralic peoples of the Russia) have the administrative unit of the highest rank in the Russian Federation – republic. But the number of representatives of the indigenous people in the elective bodies is mere, even less than their proportion in the population of the republic. Thus, social and political self-determination will largely remain an empty declaration for them. In present-day conditions there are no open legal restrictions of human rights on the basis of nationality in the Russian Federation. But in real life it is not so simple. Members of small nations and ethnic minorities constantly experience factual restrictions regarding the opportunities for self-realisation and infringement of their dignity (cf. Sanukov, without date).

The revival and development of national self-consciousness is a real life problem for the peoples living in Russia. The state of national humiliation and national inferiority complex, which were introduced after the mass repressions of the 1930s, are very typical of the Mari, too. The existing low level of national self-awareness cannot be explained by the pressure of external factors only. It is caused to a great extent by inner psychological difficulties which are the result of a continuous moral-psychological terror. The level of their ethnic identity is very low. The aspiration towards a revival and determination to assert their rights has only been embraced by a narrow stratum of the intelligentsia, who are the most active members of the national-democratic movement *Mari Ushem* (Mari Union) which was (re-)established in 1989, after the disintegration of the Soviet Union.

Young people show little interest in the activities of national organisations. The stereotype in the consciousness of the younger generation is as follows: the transition to the Russian cultural and linguistic environment helps towards a more successful career and less moral and psychological discomfort; adherence to the language and ethnic cultural traditions of their parents plays no positive role in everyday life. The intelligentsia alone can be a decisive force in the national rebirth. But Maris as other Finno-Ugrian peoples of

Russia have not succeeded in creating a hereditary national intelligentsia; it has become russified already in the 2nd generation and lost its roots. Mari scholars, writers, actors are first-generation intellectuals or semi-intelligentsia. And their children have grown up in towns in an atmosphere, which is harmful for them morally and psychologically. They belong to their parents' nationality only according to their passports, but not in spirit, world-outlook or interest in ethnic-cultural values.

The situation of the rights of indigenous non-Russian peoples and ethnic minorities in Russia is very complex and disturbing. The causes of this situation can be divided into two groups. One derives from history: as a result of the centuries-old colonial regime (both Tsarist and Soviet), with the exception of the 1920s, when quite positive results were achieved which were destroyed later on. Secondly the causes can be traced back to the behaviour of the contemporary government of Russia. In the Russian Federation there is a weak attention to the securing of the rights of small indigenous peoples of republics and regions (Rus. *округ*). The tendency towards unitarianism and reduction of the republics in the Russian Federation to mere administrative-territorial units is confirmed in the Russian Federation's new Constitution. All the decisions concerning small nations of Russia have proved to be merely declarative. There is a very need for a Russian law on the protection of the indigenous peoples, the working out of which has been delayed.

3. The process of language development

The last decade of the 20th century is marked for the Mari people by national and cultural self-identification, a so-called ethnic renaissance which is manifested, first of all, in an attention to the key issue of the language. According to a sociological research carried out in Mari El in 1999 by the Mari Research Institute the language is the thing that connects 75,80% of all the Mari with the people of their nationality. The language is a cementing source where the nation bases and culture develops.

In spite of the slight decrease in the use of their native language (1959 – 95,1%; 1979 – 86,7%; 1989 – 80,9%) the Mari people have retained their language better than any other Finno-Ugric nation. Although the Mari face serious problems regarding the possibility of the Mari language expansion and the rise of its social status there is no threat of its dying out.

In the Republic of Mari El two official languages are Russian and Mari: the law on their equal rights was adopted in 1995. But their actual usage on equal basis is difficult to obtain. Russian is the language of government, official business, education and information. It has even penetrated into the family

and home sphere (in 1979 13,4% of families spoke Russian at home; in 1985 33,4%) and even becomes the mother tongue (for 11,4% of Maris, 23,3% of urban Maris). Research has shown that russification has had an especially strong impact among youth and urban communities.

The appearance of the Mari written language traces back to 1775 when the first book in Mari, a grammar of Mari language, saw light, prepared by the archbishop of Kazan', Veniamin Putsek-Grigorovitch. Between 1775 and the beginning of the 20th century more than 200 books, mainly of religious and educational character, were published. At the beginning of the 20th century also Mari folk tales, songs, poems and legends were written down.

"Till 1928 there was no publishing house in the Mari land, so all the books were published in many Russian towns and Finno-Ugrian scientific centres all over the world. It is why many Mari books, including unique ones, and much of material written in Mari are absent from the Mari national library. For example, the only exemplar of the second book in the history of the Mari written language entitled *Short Catechism with addition of some prayers, a symbol of faith and 10 commands in the Russian and Mari languages* can be found in the Bonaparte historical foundation of Newberry library of Chicago (USA). Only in 1994 a copy was sent to the Mari El. Some Mari written material published until 1920 are apparently lost forever." (Yanalov 2003).

In the late 19th and early 20th centuries a national democratic intelligentsia arose and undertook the task of national revival. By the end of the 1920s the Mari literary language was formed. The first Mari novels are: Nickon Ignatiev's *Savik,* Sergei Chavain's *Elnet,* Shabdar Osyp's *Woman's Fate,* Yanysh Yalkain's *A Ring;* dramas written by Yakov Shketan, *Oh, Parents,* Sergei Chavain's *Akpatyr* and *Living Water.* In this period Mari became also the language of education and official affairs. Mari language dictionaries, school textbooks were compiled, collections of folklore works were published. The idea of transition from Cyril letters to the Latin alphabet was popular among the Mari intelligentsia. Social functions of the language broadened. The best Mari writers and journalists translated into the native language works of Russian and foreign classic literature. Poems of ancient literature, tragedies of Shakespeare, Dante, novels of Balzac, Tolstoi, Pushkin, works of Chekhov, Petőfi, Byron were published in Mari.

After the October revolution of 1917 for one and a half decade the Soviet State continued this positive changes, but then it took a great backward step. In the 1960s school education was transferred to the Russian language starting from the first grades. The native language ceased to function in social life

and the intellectual sphere and it was limited to everyday life keeping it in the background. It was taught as a separate subject at school. The great cultural and educational work carried out in the 1920s was regarded as ”nationalism”, a term wich had a very negative meaning in Soviet practice. The nationally thinking intelligentsia was subjected to repression. After Stalinist repressions in 1937–38 the pick of Mari intelligentsia was destroyed. Books by repressed writers were withdrawn from libraries and burned up. Publication of Mari ethnic prayers, a precious language material, was prohibited. National aspirations came to light only in the period of ”perestroika”.

Nowadays in the Mari speaking community there are two groups of researchers, educators, journalists, public figures, who see the Mari language functioning quite differently in the 21st century. Vasilii Yanalov (2003), a Mari journalist explains the situation as follows: ”The first conservative group of Mari intelligentsia includes mainly elderly scientific and technical personnel and managerial cadres. They think impossible the transition of education into Mari. In their opinion, it will lead to a sharp decline of the quality of education... Their arguments are the following: absence of recently published school textbooks and other didactic materials and of qualified teachers in the Mari language. These people are against the working out of Mari dictionaries of thematic terminologies without which the language building policy is impossible. At present due to specific conditions of a polyethnic region, the Mari language is characterised by a great amount of lexical borrowings from Tatar and especially Russian often without any changes…

The other group of Mari intellectual elite is for the development of the fruitful tendencies and directions of the language building policy of the 1920–30s. Activists of the group are young researchers who got their education and had professional stays in Moscow, Tallinn, Tartu and other big scientific and cultural centres of Russia and Finland. They are for a gradual broadening of the Mari language functions in all spheres of social and cultural life. They offer to regulate orthography with a systematic overcoming of the language division into dialects. This is a very important problem as for a variety of reasons some spelling rules on how to write compound words have not been agreed upon.

The Mari literary language as a standard is not available to many dialect speakers who live in isolated areas, far from Mari El. For example, the inhabitants of Nizhni Novgorod and Kirov regions, speaking one of the Northern dialects cannot study their mother tongue being practically out of the sphere of the Mari literary language influence. Such »deaf zones«, where the

fourth part of the whole Mari population lives, isolated from the main territory, are more than enough.

So the supporters of the second group insist on the gradual transition to the school education into Mari. At present only village children get their secondary education in Mari language and literature in their mother tongue. Several enthusiasts have already compiled some dictionaries of thematic terminologies, foreign textbooks in Mari. But opponents to this idea are school children's parents who have got their education in Russian. It is difficult for them to get accustomed to the idea of studying school subjects like chemistry, physics, but also history in Mari.

At the same time vocabulary and terminological potential of the Mari language, as home and foreign researchers think (Ivan Ivanov, Yuri Anduganov, János Pusztay, Sirkka Saarinen, Paul Kokla), are enough rich and high. Prof. S. Saarinen from the University of Turku (Finland) analysed the problem of borrowings in the Mari language. She established an interesting picture. In a Mari literary and socio-political magazine *Ончыко* 'Ahead' in the Mari text there are 14,2% of Russian borrowings in 4000 words. In analogous texts in the Erzian language there are 18,6%, in Komi-Zyrian – 23,4% and Udmurt – 11,7% of borrowings. A serious problem is represented by spoken language, where carelessness in language is combined with totally unjustified and immoderate use of Russian words with Mari suffixes and endings."

Another peculiarity which influences the process of Mari language development and the ethnical union of the people is the existence of two literary norms of the Mari language: those of Hill Mari and Meadow Mari. This fact leads to an artificial division of a single Mari literary language. There are only some differences in the conjugation of verbs. This situation has formed historically, the main reasons being political. It is unconditional that an All-Mari literary language must be formed on the basis of the Meadow literary norm as soon as possible. After the statistics 90% of the people are Meadow Mari.

Among the Mari 85% consider the Mari language their mother tongue, even fewer know its literary standard. Above 10% of the Mari, both female and male, are married with people of other nationality, first of all Russians. Research shows that children in such families, especially in town, don't grow Mari neither actually nor formally.

Nearly 90% of information, necessary to get education, acquire a speciality, make a professional, scientific career are received by the Mari in Russian. Only 5 books in Mari per a hundred persons of the Mari speaking community are published. TV broadcasting in Mari is not more than 2–2,5 hours

a day due to the lack of money. In the Mari El Republic print news media predominate. There are no independent television companies. There is no independent regional or district press. There are 38 active state and private printing houses, though only two of them, ”The Mari El Periodicals” and the ”Mari El polygraph printing complex”, are engaged in printing newspapers. Both are of state property and try to oust independent editions. The Mari El newspapers face serious economic-financial difficulties. In the republic there are two Mari language newspapers covering issues of public and political interest: the independent *Kudo Kodu* supported by the Institute ”Open Society” (The Soros Foundation) and the state *Kugarnya* wich is distributed also in the Baltic States and Finland besides the Mari El Republic. Both newspapers publish both in Russian and Mari. Circulation of the weekly editions are similar in number and make about three and a half thousand copies apiece. According to the editors it is insufficient: the newspapers are in quite high demand.

”The only way to solve numerous problems that the Mari El news media encounter is joint efforts by representatives of news media and executive authorities… Development of the national-language press constitutes one of fundamental tasks of the administration of the republic set forth in the Constitution of the republic. To make for solution of the problem, the State TV and Radio Company should provide airwaves for programs broadcast in the Mari language; allocations to the *Kugarnya* newspaper should be increased, and the independent newspaper *Kudo Kodu* should enlist financial support. Neglect of the national-language press problem today can adversely affect the political field, and relationships among Finno-Ugric peoples …” (The Glasnost’ Defense Foundation 2003).

Unfortunately Mari language is not used in the official and social life. ”Not so long ago a scholar from Turkey visited Yoshkar-Ola to consolidate his knowledge of Mari. He naively thought, that knowledge of Mari is enough to live in the capital of the Mari republic. But he could not solve any of his problems in the hotel or post-office using Mari; when he addressed somebody in this language he was looked at as if he was lunatic” (Sanukov, without date). It is necessary for the Mari language to broaden its functioning and to do so an effective political mechanism is needed.

Qualified experts have worked out the project of a state complex program which should be carried out in order that the Mari language equally function with Russian in the society. The crucial point in the program is the introduction of school education in Mari. There are enough problems with the teaching of Mari language as a mother tongue at Russian schools. ”What refers to

the educational policy of the government of Mari El, we must say that the Parliament of Mari El adopted the Law ”On Regulation of the relations in the sphere of education in the territory of Mari El” where the article 5 says: ”The citizens of the republic of Mari El have the right for the education in the native language and also for the choice of the language in the framework of the possibilities that is granted by the educational system”. Namely this clause – *the choice of the language in the framework of the possibilities that is granted by the educational system* – evokes among some directors of comprehensive schools both unjustified inspiration in favour of non-obligatory teaching of the Mari language and non-compulsory learning of that language. The reasons are told in this respect that the schools are not supplied to the normal extent with manuals, teaching aids and besides there is a low qualification of the teachers in the Mari language.” (Shkalina 2003).

There is an overcoming psychological barrier in teachers', parents' and children's mentality. Recent sociological investigations have shown that only 25% of the Mari want their children to get their education in their mother tongue. Nevertheless in 2005 the Government of Mari El is planning to introduce teaching school subjects in Mari in the 5th form.

4. Conclusion

The Mari intellectual elite should convincingly prove the following thought: without a knowledge of the mother tongue this people will not be Mari and will never be Russians. A historic chance, given by democratic changes in Russia, might be the last possibility for a renewal and flourishing of the Mari language in the 21st century.

Literature

Lallukka–Fryer (without date): Seppo Lallukka–Paul Fryer, The Mari, www.rusin.fi/eastmari/eng/overvm.htm, p. 2.

Maris or Cheremisses (without date), www.suri.ee/eup/maris.html, p. 3.

Nanovfszky 2000: Nanovfszky, György (ed.), Nyelvrokonaink. Budapest, Teleki László Alapítvány.

Popov 2002: Н. Попов, Родной язык и судьба народа, www.finugor.komi inform.ru/info/vestnik/24.html, p. 8–10.

Sanukov 1992: Ксенофонт Сануков, Марийцы: прошлое, настоящее, будущее, www.mari.ee/rus/statja/polit/sanukov.htm, p. 14.

Sanukov (without date): Xenophont Sanukov, Human Rights problems in Russia: the Situation of Non-Russian Peoples, http://www.suri.ee/kongress/sanukov.html, p. 11.

Shabikov 2003: В. И. Шабыков, ”Марий калык: кузе илет, мом шонет?” О некоторых итогах социологического исследования. Manuscript, 7.

Shkalina 2003. G. Shkalina, The Modern Mari Language: Problems and Possibilities, www.finugor.komiinform.ru/info/vestnik/23_e.html, p. 4–7.

Taagepera 2000: Rein Taagepera, A finnugor népek az orosz államban, Budapest, Osiris Kiadó (translation from the original: The Finnougric Republics and the Russian State, London, Hurst & Company, 1999).

The Glasnost' Defense Foundation 2003: The situation with news media in the Mari-El Republic. Report of participants of the Glasnost' Defense Foundation's mission that worked in Yoshkar-Ola city in December 9–11 of 2002, www.gdf.ru, p. 7.

Yanalov 2003: Vasilii Yanalov, Will the Dreams on the Mari Language Flourishing in the XXI Century Come True? Manuscript, p. 5.

Марийцы (without date): www.finugor.komiinform.ru/info/narod/mari. html, p. 6.

Марийцы. Этноисторическая справка (without date): www.mari.ee/statistika/marmir /etnoist_spravka.htm, p. 2

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2005

A kettős funkciójú *-t, -tt* formáns

H. VARGA Márta

0. Általánosan ismert tény, hogy a *-t, -tt* befejezett melléknévi igenévképző, a múlt idő *-t, -tt* jele, valamint a *-t, -At* deverbális névszóképző közös eredetűek. A nyelvtörténeti adatok tanúsága szerint először a főnévi és az igei-igenévi kategória különült el egymástól. A participium és a múlt idejű igék szétválása később következett be a *-t* képzős befejezett melléknévi igenév verbum finitumként való használatának következményeként: „A *várt, kért* alak előbb a cselekvés befejezettségét jelölő igenév volt, s csak aztán szívta magába a ragos igealak értelmét, illetőleg funkcióját" (Tompa 1953: 137, vö. még A. Jászó 1991: 332–339, 1992: 429–437).

A vizsgálódások azt mutatják, hogy a befejezett melléknévi igenév és a múlt idejű ige kategóriája ma sem határolható el élesen egymástól. Dolgozatomban arra a kérdésre próbálok választ találni, a kettős funkciójú *-t, -tt* formáns által létrehozott azonos (vagy hasonló) alakú szavak vajon milyen kritériumok alapján tartoznak egyszer igei, máskor igenévi kategóriába. Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy azonos alakúságon ez esetben nem homonímiát értek, hiszen – ahogyan fentebb már említettem – az általam vizsgált igei és igenévi alakulatok etimológiailag összetartoznak. A *-t, -tt* formánsos alakulatok szófaji jellegének a meghatározásához **1.** alaktani, **2.** jelentéstani és **3.** mondattani kritériumokat veszek alapul.

1. Alaktani kritériumok

1.1. A *-t, -tt* képzős igei és igenévi kategória szoros kapcsolatát legszembetűnőbben alaki hasonlóságuk jelzi: például az igés és igeneves paradigma az egyes számú 3. személyben alakilag teljesen azonos. A szakirodalomban találkozunk azzal az értelmezéssel is, miszerint a múlt idejű igealakok tulajdonképpen személyragos igenevek, s nominális állítmányként való használatuk folytán jutottak igei funkcióhoz (vö. Szinnyei 1893: 460; B. Lőrinczy 1953: 104, 127). Leíró szempontból ez annyiban igaz, amennyiben a múlt idejű igeragozási paradigmára (is) a személyragokkal való személyjelölés

jellemző (*adt-am, adt-ál, adott-Ø*), míg az igenév személyrag nélküli. Ámde ha az egyes igealakokat külön-külön vizsgáljuk, kiderül, hogy az egyes számú 3. személyű alanyi ragozású igealak ragtalan (*adott-Ø*), ami azért természetes, mert alanyi ragozásban ez az alak rendszerint a puszta tővel azonos, tehát az igés és az igeneves paradigma ebben a személyben egybeesik, ugyanakkor az igenév – alkalmi főnévként – kaphat személyragot: *az én választottam, a te alkalmazottad, az összecsapás sebesültjei* stb. Az *adott* igealak és a *választottam* igenév csak mondatban vagy szerkezetben tekinthető igealaknak vagy igenévnek, kontextuson kívül ezeknek a szóalakoknak a szófajisága ugyanis nem nyilvánvaló, hiszen az igetőhöz kapcsolódó *-t, -tt* formáns egyszer igenévképző, máskor időjel.

1.2. A nyelvtörténeti adatok tanúsága szerint a korai ómagyar adatokban az igenévképző és a múlt idő jele is még a teljes tőhöz járult, és rövid *-t* volt (vö. HB. *odut*), amely intervokalikus helyzetben megnyúlt (vö. HB. *odutta*), és innen vonódott át a magánhangzós szóvégekre (vö. *adott*). Feltehető, hogy a geminálódás előbb következett be, mintsem a kétnyíltszótagos tendencia értelmében a magánhangzó kieshetett volna. A kései ómagyar korban a *-t, -tt* már az ige csonka tövéhez kapcsolódik, az igenév azonban sok esetben megtartotta a tővéghangzót. Később mind az igei, mind az igenévi kategóriában túlsúlyba kerülnek a tővéghangzó nélküli alakok a tővéghangzósakkal szemben. Bizonyos esetekben azonban ugyanannak az igének a teljes és a csonka töve is felveheti a *-t, -tt* formánst. Erről a jelenségről Lehr Arany-kommentárjaiban is olvashatunk: „Oly igék, melyeknek töve *l, ly, j, n, ny, r* mássalhangzóval végződik, a »végzett jelen« vagy a »mult részesülő« *t*-képzőjét gyakran kétfélekép, ti. *vagy kötőhanggal, vagy a nélkül* veszik fel” (Lehr 1905: 14). A likvidákon és *-n*-re végződő igéken kívül olykor még a *-d*-re végződő igékkel kapcsolatban is előfordul, hogy az igenévképző mind a teljes, mind a csonka tőhöz kapcsolódik (vö. Károly 1956: 140, A. Jászó 1992: 430). Az így kialakult szópároknak gyakran mindkét tagja megmaradt, ám a nyelv gazdaságosságra törekvő természetének megfelelően egy idő után másmás jelentés, de legalábbis különböző hangulati, stilisztikai tartalom hordozóivá lettek.

1.2.1. A mai nyelvben a teljes és a csonka tő váltakozása megfigyelhető néhány múlt idejű igealakban; a jelentések között nincs különbség, a különböző alakváltozatok használata általában jobbára csak területi (nyelvjárási) elkülönülést jelez, pl. *állt ~ állott, eltört ~ eltörött, forrt ~ forrott, folyt ~ folyott, hullt ~ hullott, múlt ~ múlott, szólt ~ szólott, szállt ~ szállott, tojt ~ tojott* (vö. Szokolay 1896: 571). Ezek az igék múlt időben elvileg mindkét alakban használhatók, de mégsem lehet a kettőt minden esetben tetszés sze-

rint cserélgetni: „nevetségesen hatna, ha azt mondanánk, hogy… 1914-ben *kitörött* a világháború vagy hogy valakiben *felforrott* a méreg” (Lőrincze 1956: 184). Mindez a kérdés bonyolultságát jelzi.

1.2.2. Más esetekben az alakváltozatok különböző jelentések hordozói lettek. Az alábbi példákban a kötőhang nélküli formák múlt idejű igék, míg a kötőhanggal kapcsolódó *-tt*-formánsos alakulatok melléknévi igenevek (illetve melléknévvé vált igenevek), pl. *állt ~ állott, ért ~ érett, font ~ fonott, forrt ~ (ki)forrott, gyakorolt ~ gyakorlott, gyűrt ~ gyűrött, haladt ~ (előre-, meg-, túl-)haladott, hullt ~ hullott, írt ~ írott, maradt ~ (el-, vissza)maradott, nyírt ~ nyírott, örökölt ~ öröklött, sodort ~ sodrott, tört ~ törött, unt ~ unott, varrt ~ varrott.* A felsorolt párokban szereplő kötőhangzós melléknévi igeneveknek (mellékneveknek) (*-Vtt*) általában léteznek kötőhang nélküli variánsaik is (*-t*): *gyűrött ~ gyűrt, írott ~ (meg)írt, (el-, vissza)maradott ~ (meg)maradt, nyírott ~ nyírt, öröklött ~ örökölt, sodrott ~ sodort, törött ~ tört, unott ~ (meg)unt, varrot ~ (meg)varrt.* A jelentéstani vizsgálódások azt mutatják, hogy az alakváltozatok között vannak olyanok, amelyek

(a) egymás szinonimái vagy kváziszinonimái, pl. *nyírott ~ nyírt: ny. csikó* ’megnyírták a sörényét’; *öröklött ~ örökölt: ö. név, tulajdonság, vagyon*; *sodrott ~ sodort: s. tészta* ’burgonyás metélt, angyalbögyörő’; *törött ~ tört: t. kő, sisak, pajzs, márvány*; *t. bor* ’fényét vesztett, zavaros bor’; *t. bors, paprika; t. szív, szem, hang*; *unott ~ (meg)unt: u. ruha, cipő*;

(b) szinonimáknak tekinthetők ugyan, de alkalmazásbeli különbség van közöttük: a kötőhangzó nélküli változatok rendszerint határozói bővítménnyel együtt fordulnak elő, pl. *gyűrött zsebkendő ~ a zsebébe gyűrt zsebkendő; írott levél ~ géppel írt levél*; de: *nyírott haj, szakáll ~ rövidre nyírt haj, szakáll*;

(c) egyike valamely szakterület terminus technicusává vált jelentésspecializáció következtében, pl. *gyűrt hegység* ’a földkéreg gyűrődése révén keletkezett hegység’ (földr.); *írott jog / alkotmány* (jogtud.); *törtszám* (mat.) ’két olyan szám hányadosa, amelyek közül az osztandó kisebb az osztónál’;

(d) egyike régies használatú, pl. *írott kép / tojás* ’festett, rajzolt, rajzokkal díszített kép / tojás’;

(e) egyike átvitt értelemben használatos, pl. *elmaradott ember / nép / országok* ’olyan személy vagy összesség, aki / amely szellemi téren nem tart lépést a haladással, ismeretekben, tudásban stb. hátramaradt’; *gyűrött arc* ’fáradtságtól, álmatlanságtól redős, megviselt’; *tört szív / hang / szín* ’kimerültséget, összetörtséget tükröző szív / hang / szín’; *tört magyarság* ’hibás, nehézkes mondatfűzésű magyar nyelvhasználat’;

(f) előfordul, hogy az összetett szavak vagy jelzős szintagmák melléknévi igenévi előtagja jelentéstapadással önállósul, és alkalmilag (vagy végérvényesen) főnévvé válik; a főnevesülés általában a tővéghangzós igenevek körében figyelhető meg, pl. *elmaradott (~ elmaradt)*, *halott (~ (meg)halt)*, *megszállott (~ megszállt)*, *szülött (~ szült), vádlott (~ vádolt)*;

(g) a tiszta *-v* tövű igék között két olyant találtam, amelyek a vizsgált formánst a magánhangzós és a *-v*-s tőhöz is felveszik; a magánhangzós végű tőalakhoz felvett formáns időjelként, a *-v*-s tő után álló pedig igenévképzőként funkcionál, pl. *rótt ~ rovott (múltú)*, *szőtt ~ szövött (áruk)*. Az e csoportba tartozó többi ige esetében a múlt idejű igealakok és az igenevek alakilag egybeesnek, pl. *elnyűtt (cipő), főtt (hús), kinőtt (ruha), lőtt (lábú madár)*.

2. Jelentéstani kritériumok

A *-t, -tt* képzős igeneveknek egyaránt fontos mondattani funkciójuk a cselekvő és a szenvedő értelemben való használat. Az igei alapszó jelentésétől függ, milyen értelmű lesz az igenév.

2.1. A tárgyas igéből képzett igenevet állítmányi szerepben általában jól meg lehet különböztetni az igealaktól, az ugyanis többnyire passzív értelmű, szemben az aktív jelentésű igével, pl. *A ház elhagyott ~ Ő elhagyott engem* / *A lehetőség adott ~ Ő adott még egy lehetőséget*. Kivételt képeznek a *tanult, tapasztalt, olvasott (ember) / várt (lány)*-féle szerkezetek jelzői, mert nem felelnek meg a *-t, -tt* képzős igenevek alkotási szabályainak, amennyiben aktív tárgyas igékből aktív jelentésű igenevet hoznak létre. Rendszerint nem szokott tárgyi bővítménye lenni, s ilyenkor szenvedő értelmű (pl. *lelőtt madár, meggyalázott ember*). Ha ellenben tárgyi bővítménye is van az igenévnek, cselekvő értelmet kap, pl. *jogot végzett / hét országot bejárt / sokat látott, olvasott, tapasztalt / nyársat nyelt (ember)*. A hagyományos grammatikák is beleütköznek ebbe a problémába; néhány helyen kivételes szerkezettípusként említik, néhány szerző pedig azt a magyarázatot adja, hogy ezekben a szerkezetekben éppen a tárgyi bővítmény teszi aktívvá az igenév jelentését (Károly 1956: 137; Tompa 1961: 232; Rácz 1975: 4; A. Jászó 1992: 431). Laczkó ezzel szemben az igenevek ilyen használatát azzal magyarázza, hogy „a főnévi fej, amelyet az igenévi szerkezet módosít, és amelyet tipikusan az igenév experiens (átélő) szemantikai szerepű, alanyi grammatikai funkciójú argumentumával azonosítunk, olyan értelmezést kap, hogy az igenévi kifejezés által jelölt szituáció hatására (az átélés, érzékelés eredményeként) állapotváltozáson megy keresztül. Ehhez azonban az szükséges, hogy az ilyen igeneveknek olyan tárgyi argumentumuk legyen, amelynek jelentéséből ez az állapotváltozás valószínűsíthető, levezethető” (Laczkó 2000: 434).

2.2. A tárgyatlan jelentésű igékből képzett befejezett melléknévi igenevek cselekvő értelműek, pl. *beborult (ég), kicsírázott (mag), kiszőkült (haj)*. A történést jelentő tárgyatlan igékből képzett múlt idejű igék, illetve igenevek megkülönböztetése gyakran nehézséget jelent, ugyanis alaki és jelentésbeli hasonlóságuk miatt még kontextusban sem mindig tudjuk eldönteni, igei vagy igenévi alak-e az állítmány. A „Barátom eléggé *lesoványodott*" mondatokban például a *lesoványodott* értelmezhető igenévként ('le van soványodva'), de igeként is ('fogyáson ment keresztül'), ugyanígy „A gyerek *kimelegedett*", „A seb *begyógyult*" vagy „Ezek a szavak már nem használatosak, *kihaltak*" mondatok *-t, -tt* formánsos alakjai is. A mondatok jelentését a kétféle értelmezés egyébként alig befolyásolja. A különbség közöttük mindösszesze annyi, hogy az ige a múltban végbement változást (cselekvést, történést) fejezi ki, az igenév pedig a változás eredményeként bekövetkezett állapotot, amely a közlés idején is fennáll. Mindez azonban a mondatbeli használat, a mondat értelme szempontjából mindegy. Amíg tehát az ige idővonatkozása csak múlt, az igenév idővonatkozása múlt is, meg jelen is, előidejűséget és egyidejűséget is kifejez (vö. Tompa 1953: 138).

2.3. Fontos jelentéstani különbség a *-t, -tt* formánsos ige és igenév között még az is, hogy a múlt idejű ige eleve befejezett cselekvést fejez ki, az igenév azonban – jóllehet főként előidejű, befejezett cselekvést jelent – kifejezhet befejezetlen, a főcselekvéssel egyidejű cselekvést vagy állapotot, de csak szenvedő értelemben (tárgyas igékből képezve), pl. „*tisztelt* uram", „*szeretett* fiam" (ti. az, akit nemcsak most, hanem általában tisztelek, szeretek*)* vagy „Sokáig elnéztem az ölében *tartott* gyereket", „Érzed a János által *kavargatott* leves illatát?" (ez utóbbi Laczkó példája, ld. 2000: 412). Ezekben a mondatokban az igenevek a beszéd pillanatával és a ragozott ige idejével egyidejű cselekvést fejeznek ki.

3. Mondattani kritériumok

A befejezett melléknévi igenév többnyire melléknévre jellemző mondattani szerepet tölt be: elsősorban jelző, ritkán állítmány is lehet.

3.1. Jelzői szerepre azért különösen alkalmas, mert – igei természetéből adódóan – képes a cselekvésben megnyilatkozó tulajdonság megnevezésére, emellett befejezettséget kölcsönöz a kifejezésnek, pl. „*kihalt* vágy s *elpártolt* remény" (Vörösmarty).

3.2. A befejezett melléknévi igenév állítmányként azért fordul elő ritkán, mert a befejezett cselekvés, történés által létrehozott állapot jelzésére elsősorban a határozói igenév és a létige kapcsolata szolgál, pl. „A kapu *be van festve*". Állítmányként a 19. század óta használják gyakrabban, elsősorban a

kétirányú, helytelen nyelvszokás ellen küzdő korabeli nyelvművelés hatására: „Először is az ellen [küzdöttek], hogy a német *beendet*, *geschrieben* típusú igenevet *-t, -tt* képzős melléknévi igenévi alakkal fordítsák olyankor is, amikor felfogásunk szerint állapothatározói értelmű: »Ez a munka *befejezett*« (ehelyett: »Ez a munka *be van fejezve*«; »Az a levél jól *megírt«* (ehelyett: »Az a levél jól *van megírva«*). Másodszor az ellen, hogy németességnek tartva kerüljék az ilyen jó magyar szerkezeteket: »Az én jegyem már *kezelve van*«; »Az ügye már *el van intézve*«. Ezeket az állapothatározós szerkezeteket ugyanis valaha tévesen németesnek gondolta közönségünk, s ilyen – valóban erőltetett – módon javította ki: »Az én jegyem már *kezelt*«; »Az ő ügye már *elintézett*«" (Tompa 1953: 135). E melléknévi igenevek állítmányi alkalmazása hibásnak, idegenszerűnek minősül a normatív nyelvhasználatban, ezért a mai nyelvszokás ezek helyett határozói igenévi állítmányt vagy cselekvő igealakot használ.

Jónéhány befejezett történésű melléknévi igenév azonban megállja a helyét névszói állítmányként is, főleg (a) az átalakulást jelentő igékből képzettek, pl. „Ez a táj nagyon *elvadult*"; „Miért vagy olyan *elpuhult*?", illetve (b) azok az igenevek, amelyek nem konkrét cselekvést, történést fejeznek ki, hanem általános érvényűt, szokásosat. Az általános használatban az igenévi jelleg annyira elhalványodhat, hogy az igenévből könnyen akár igazi melléknév is válhat, különösen akkor, ha az igei alapszó elavul (pl. *tikkadt, töpörödött*), vagy ha a származék alaki vagy jelentéstani tekintetben eltávolodik tőle (pl. *őrült, rekedt, veszett*). Különösen a 'fizikai, pszichikai állapotváltoz(tat)ást' kifejező melléknévi igenevek melléknevesülése gyakori, pl. *áldott*, *bágyadt*, *derült*, *elégedett, fáradt, fásult, fegyelmezett, hervadt, higgadt, ijedt, izgatott, kopott, lankadt, megszállott, nyílt, nyugodt, őrült, rekedt, sápadt, sértődött, ütött-kopott, veszett, zavarodott* (még vö. Klemm 1928: 48, Lengyel 2000: 45). Ezek a melléknevesült participiumok már csak történeti alaktani szempontból igenevek, egyébként melléknevek. A melléknevesült egykori igenevek általában igekötő nélküli alakulatok, melyeknél – az elvont jelentésen kívül – a tulajdonságjelentés időbeli korlátainak megszűnése, azaz a melléknévi igenév időviszonyító képességének elvesztése teszi lehetővé a szófajváltást. Az igenévi szóalakok többé-kevésbé elvesztik előidejű jelentésüket, és állandó tulajdonság jelölőjévé válnak: ezáltal képesek a statikus jelentésű állítmányi szerep betöltésére. Relatív tulajdonság jelölőiként fokozásuk is természetes (pl. *fáradtabb, rekedtebb*). A példák között gyakran előfordulnak olyanok is, amelyek szófaji értéke erősen vitatható; ezeket legcélszerűbb átmeneti (melléknévi igenévi → melléknévi) vagy kettős (igenévi és melléknévi) szófajú alakulatoknak tekinteni.

Irodalom

A. Jászó Anna 1991: Az igenevek. In: Benkő Loránd (szerk.), A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 319–352.

A. Jászó Anna 1992: Az igenevek. In: Benkő Loránd (szerk.), A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. 411–454.

Károly Sándor 1956: Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában. Nyelvtudományi Értekezések 10.

Klemm Antal 1928: Történeti mondattan. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

Laczkó Tibor 2000: A melléknévi és a határozói igenévképzők. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 409–452.

Lehr Albert 1905: Arany „Toldy Estéjé”-nek legújabb kiadása. In: Magyar Nyelv 1: 10–20.

Lengyel Klára 2000: Az igenevek helye a szófaji rendszerben. In: Nyelvtudományi Értekezések 146.

Lőrincze Lajos 1956: Össze ne tévessze! In: Lőrincze Lajos (szerk.), Nyelvművelő. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest. 181–186.

B. Lőrinczy Éva 1953: A Königsbergi Töredék és Szalagjai mint nyelvi emlék. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Rácz Endre 1975: Tranzitív igék befejezett melléknévi igenevének jelzői használata. In: Magyar Nyelvőr 99: 3–11.

Szinnyei József 1893: Az ugor idő- és módalakok. In: Nyelvtudományi Közlemények 23: 452–465.

Szokolay Hermin 1896: Válaszok a szerkesztőség kérdéseire. In: Magyar Nyelvőr 25: 571.

Tompa József 1953: Melléknévi igeneveink állítmányi használatáról. In: Magyar Nyelv 49: 128–140.

Tompa József (szerk.) 1961: A mai magyar nyelv rendszere. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

The Hungarian *-t,-tt* suffix with two functions

It is evidence in the Hungarian linguistics, that the suffix of the past participle *(-t, -tt),* the suffix of the past tense *(-t, -tt)* and the deverbal nominal suffix *(-t, -At)* etymologically have the same origin.

According to the data of the Hungarian language history the nouns were separated from the verbal and participial categories first. The separation of the participles from the verbs took place a bit later as a result of the usage of past participle as a verbum finitum.

The investigation in connection with the verbs of past tense and the past participles shows that the two categories can not be separeted sharply neither these days. The author of this paper tries to find the answer, according to which criteria could belong the formally similar or quasi-similar words with *-t,-tt* once to the verbal, another time to the participial categories.

In order to classify the parts of speech of the above mentioned word-forms the author takes into consideration 1. morphological, 2. semantical and 3. syntactical criteria.

MÁRTA H. VARGA

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2005

Volgai finnugor kor?

ZAICZ Gábor

1. Noha E. N. Setälä már 1926-ban tagadta egy feltételezett volgai nyelvi egység meglétét, a legutóbbi évtizedekig szokás volt a finn-volgai kort felváltó volgai finnugor korról is beszélni.

Itkonen *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta* című könyvében ezt írja: „Vaiheesta, jolloin esi-isiemme kieliyhteys permiläiselle taholle jo oli päättynyt, mutta itämerensuomalaiset, lappalaiset, mordvalaiset ja tšeremissit vielä muodostivat kielellisen kokonaisuuden, käytetään nimitystä suomalais-volgalainen aika." (Itkonen 1966: 37.)

Az *Основы финно-угорского языкознания* című kézikönyv szerint „мордовскую и марийскую ветви обычно объединяют в волжскую группу" (OFUJa 18). Ez a mű 1. és 2. táblázatban különíti el egymástól a „volgai nyelveket", a cseremiszt és a mordvint (OFUJa 38–39).

Hajdú kézikönyvében jelzi a problémát, és összefoglalja az ezzel kapcsolatos tételeket (Hajdú–Domokos 1978: 90). Korábban ugyanő még amellett foglalt állást, hogy a Kr. e. I. évezredig fennállt finn-volgai alapnyelv két ága: a közfinn alapnyelv, valamint a volgai nyelvek (Hajdú 1966: 14). Később viszont elismeri: „A két idetartozó nyelvnek oly kevés jelensége van, amely csak kettejükben közös, hogy az utóbbi időkben a kialakulásukat közvetlen megelőző volgai alapnyelvben való hit teljesen megingott. Amit az ún. volgai alapnyelvből származó vonásokként szoktak emlegetni, azok rendszerint az uráli nyelvcsalád más ágazataiban is megvannak." (Hajdú 1981: 47.) Ezt a tényt szögezi le legújabban Daniel Abondolo, az ismert angol nyelvű finnugrisztikai kézikönyv szerkesztője is: „the idea, once widely-held, that there was a common Mordva-Mari protolanguage (so-called 'proto-Volgaic') is now out of favour" (Abondolo 1998: 4).

Danilo Gheno írt egy cikket a mordvin és a cseremisz grammatikai egyezéseiről. Véleménye szerint „az alaktan (és a mondattan), valamint a szókincs indokolttá teszik annak az elméletnek az elfogadását, amely szerint a mordvin és a cseremisz nem egy közös »volgai finn« alapnyelvből származ-

nak, e két nép ősei soha nem alkottak egymással önálló közösséget.” (Gheno 1981: 121.)

Bereczki a cseremisz és a mordvin fonológia és morfológia területén nem talált egyetlen speciálisan – azaz kizárólag e nyelvekből kimutatható – közös jegyet sem a két nyelv tüzetes egybevetésekor (Bereczki 1974, 1994, 1992; vö. ismertetésemet: Zaicz 1996).*

B. A. Szerebrennyikov posztumusz munkája a szerkesztésében megjelent *Финно-волжская языковая общность* (1989). E mű szerzői, Szerebrennyikov, G. I. Jermuskin és K. Je. Majtyinszkaja sokoldalúan bemutatják ezt a finnugor kort. Az olvasó mégis csalódottan teszi le a könyvet, amennyiben a mordvin és cseremisz nyelv egymás közötti tényleges kapcsolatokról akar valamit megtudni. Elsősorban Décsy és Gheno nyomán megismerkedik ugyan a cseremisz–mordvin izoglosszákkal (17–20), de a finn-volgai kor szétválásáról sem állítás, sem akár hipotézis a műben nem olvasható. Szerebrennyikov csak a következőket szögezi le a maga fejezetében: „1. Языки саамский, прибалтийско-финские, мордовские и марийский связывает целый пучок специфических общих изоглосс, что свидетельствует о том, что они некогда входили в одну языковую общность. 2. Наличие так называемых островных изоглосс служит доказательством того, что после распада финно-волжской языковой общности образовывались более мелкие языковые общности. 3. Языки, входившие в финно-волжскую общность, не имели значительного территоиального разобщения. Территория, занимаемая финно-волжскими языками, была вытянута в форме полудуги в горизонтальном направлении.” (Szerebrennyikov 1989: 27.)

Szerebrennyikov vélhetően volgai finnugor egységet feltételez, noha mindezt nem láttam tőle leírva. A múlt évtizedben azonban megjelent egy dolgozat a Szemerényi-emlékkönyvben e kor lexikai innovációiról. A cikk szerzője az a Décsy Gyula, aki egyéb könyveiben és publikációiban is a volgai kor meglétét támogatja. Ezúttal kereken ötven szót sorol fel, melyeknek véleménye szerint csak mordvin és cseremisz megfelelői biztosak. Az etimológiai jegyzékében megadott szópárok közül negyvennek az eredetét erre, az általa támogatott volgai korra teszi (Décsy 1992).

2. Mostani értekezésem tárgya Décsy szófejtéseinek részletes vizsgálata (előzetes bírálat az idei joskar-olai kongresszuson hangzott el *Существова-*

* A mássalhangzó-rendszer tekintetében ld. Keresztes László: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I. Studia uralo-altaica 27. Szeged, 1987. 184–191. *[A szerk.]*

ла ли волжская языковая общность? címmel). Décsy Bereczki folyóiratbeli cikkeit is feldolgozta, de – a már említett – 1992-ben, majd 1994-ben megjelent cseremisz nyelvtörténetére természetesen nem támaszkodhatott. Meglepetésemre forrásai között nem szerepelt az uráli etimológiai szótár.

Leggyakrabban a mordvin és cseremisz szófejtés legfontosabb szótárait vettem kézbe: az uráli, a finn és a mordvin etimológiai szótáron kívül Keresztes László és Bereczki Gábor hangtani vizsgálódásokhoz készített szójegyzékét. A jelenleg Valerij Versinyin részéről folyó mordvin etimológiai kutatások megjelent füzetei alapján néhol felhívom e szerző egy-egy feltűnő, ill. meggondolkodtató magyarázatára a figyelmet. Nem utalok sem a mordvin, sem a cseremisz nyelvjárásokra (megjegyzem: az összeállításban a mordvin szavak többnyire erzák).

Anyagomat a Décsy által kikövetkeztetett, feltett volgai alakok betűrendjében közlöm. A félkövér, csillagos forma után szögletes zárójelben megadom a művében található – előbb a cseremisz, majd (pontosvesszővel elválasztva) a mordvin szóra megadott –, rendszerint angol jelentést. (Forrásrövidítéseim feloldásait ld. az irodalomjegyzékben. Az egyes finnugor korokra az U, FU, FP, FV rövidítést alkalmazom.)

(1) ***aša*** [white] – FV, ?FU **ačka* 'weiß': md. *ašo, akša* 'weiß' ~ cser. *oš* 'ua.', ?fi. *ahka* 'Eidergans', ?osztj. (UEW 3; vö. BG 47, KL 36; vö. még: md. < török: EV 16, ehhez l. UEW 3); – a fi. *haahka, aahka, ahka* 'pehelyréce' idetartozása bizonytalan (SSA 1: 124).

(2) ***ava*** [mother] – md. *ava* 'Frau, Mutter', cser. *awa* 'Mutter' < török – a szófejtés Gorgyejev alapján (EV 8); vö. cser. *awa* 'anya' < bolgár (őscsuv.) *apa (aba)* 'anya; a férj nővére; nagynéni' (vö. Gorgyejev 1979: 1: 35; vö. még: Jegorov 1964: 29, 30); – aligha hihető a md. szó gyermeknyelvi magyarázata (VV 5).

(3) ***čompa / šompa*** [Störstange, Trampe; Stiel beim Butterfaß] – de valójában kétféle magyarázat: [a] [FV] **čomba:* cser. *šomba* 'Störstange' (< őscser. **šomba*) ~ md. *čombo* 'Stößel' (BG 65, vö. UEW 764); [b] ?FP **sompa* 'Stock, Stab': ?[fi. *sompa* 'Skistock', lp.] ~ ?cser. *šomba* 'Störstange', ??zr. (UEW 764 – a md. szót nem ide veszi, vö. KL 159, EV 215, továbbá SSA 3: 198).

(4) ***čona / šoŋga*** [foam] – [FV] **čoŋe / *šoŋe:* md. *čov* 'Scham' (< előmd. **čoŋə / *šoŋə*) ~ cser. *šoŋ* 'ua.' (KL 160, vö. UEW 621, BG 65, EV 214).

(5) ***čonča*** [flee] – FU **ćonča* ~ **ćoča:*, md. *čičav* 'Floh' ~ cser. *šuršo* 'ua.', fi. *sonsar* 'ua.', osztj., vog. – hangutánzó (UEW 39, vö. SSA 3: 199, KL 158, BG 70, EV 214).

(6) ***ćoŋga*** [hilltop; island] – de: kétféle magyarázat: [a] cser. *čoŋga* 'Bergspitze', md. *ćonga* 'Insel' < iráni, vö. oszét *ćong* 'Spitze' – a szófejtés Gorgyejev alapján (BG 91); [b] FV, ?FU **ćsŋka* 'Hügel': [md. *ćonga* ~ cser. *čoŋga*], ?vog., ?ómagyar *ság* 'Hügel, Berg' (UEW 47, vö. KL 146).

(7) ***äskä*** [wedge / nail] – [FV] **äške:* cser. *iške* 'Keil' (< őscser. **ićkə̑*) ~ md. *eške* 'Winkel' (BG 9, vö. KL 39, EV 224).

(8) ***jaksterä*** [red] – [FV]: md. *jakśťeŕe* 'rot' (<< előmd. *jakćarə*) ~ cser. *jakšaryə̑* 'ua.' (KL 42–43, vö. UEW 606, BG 12, EV 229).

(9) ***jembälä*** [Hobel; fuganok] – cser. *jempel* 'Hobel', md. *embeľ* < ismeretlen eredetű jövevényszó (BG 91–92; alighanem téves: **eľ-* '?' + *-peľ* képző, vö. EV 223).

(10) ***käkšä*** [pitch, Pech; earwax, tar] – két finn-volgai kori magyarázat: [a] FV **käkšä / *käkčä*: md. *kekše* 'Ohrenschmalz' (< előmd.**käkšä*) ~ cser. *kiš* 'Pech', ?lp. (KL 52, vö. BG 17, EV 65); [b] [FV]: md. *kekše* 'Harz' ~ cser. *kiš* 'ua.' (UEW 112).

(11) ***keldä-*** [to bind; to hitch up (horse in the carriage)] – FV **keltä-* 'spannen': md. *kiľďe-* 'vorspannen' ~ cser. *kelδä-* '(fest)binden', lp. (UEW 657, vö. KL 60, BG 15, EV 71).

(12) ***kočka-*** [to eat; to select] – 1) FV **kička-* ~ **kičke-* 'jäten': md. *kočka-* 'sammeln' ~ fi. *kitke-* 'jäten', lp. (UEW 662, vö. KL 67, EV 80); 2) FP **kačka-* 'beißen, nagen, kauen': cser. *kačka-, kočka-* 'essen' ~ lp., zr. (UEW 641, BG 17); – vö. fi. *kitkeä* FV ~ 1) md. *kotškoms,* 2) md. *kotškams*, lp. (SSA 1: 375).

(13) ***kušta-*** [to dance] – **kište-:* md. *kišťe-* 'tanzen' (vö. KL 63), cser. *kušta-* 'ua.' < hangutánzó (vö. SSA 1: 356: *kihistä*, EV 74, md.-cser.: VV 150).

(14) ***kuta- / kuca-*** [to climb, klettern] – FV, ?FP **kućз-:* md. *kuźe-* 'klettern' ~ cser. *kuzem, küzem* 'hinaufklettern', ?zr. (KL 73, vö. TESz. 2: 684, BG 28, EV 82–83, VV 177–178).

(15) ***lagha [laγa]*** [bran] – cser. *lə̑γe, liγe* 'Schuppen der Kopfhaut', md. *lav* 'Schuppen' < ismeretlen eredetű jövevényszó (BG 92, vö. FV kori: KL 76, EV 88, a md.-cser. szó kapcsolata nem világos: VV 192).

(16) ***lemä*** [name] – U **nime* 'Name': md. *ľem* ~ cser. *ləm, lüm,* fi., lp., vtj., zr., osztj., vog., m. *név*, szam. (UEW 305, vö. KL 77, BG 35, SSA 2: 222, EV 93) – a md. és cser. szó eleji msh. disszimiláció eredménye (UEW 305), vö. előmd. **limə* (KL 77), őscser. **lüm* (BG 35).

(17) ***levtäksä*** [ta calve, to litter; young (animal)] – nem jó Décsy kikövetkeztetett alakja! – FU **le-* 'sein, werden, leben': md. *ľevks* 'Junges (v. Tieren); Kind' ?~ cser. *liä-, lia-* 'kalben', fi. *lie-* 'dürfen', lp., vtj., zr., m. *lë-* (UEW 243, vö. BG 31, SSA 2: 68; az EV 92 téves!); – de vö. ?[FV]: md. *ľevks* ?~ cser. *liäm, liam* 'kalben, lammen' (KL 78).

(18) ***lukša*** [whip] – a szóalak kikövetkeztetése hibás! – FP **lupsɜ*: cser. *lups* 'Peitsche' ~ md. *lokšo* 'ua.', vtj. (BG 35; vö. FV: KL 80, EV 97) – hangutánzó eredete is felmerült (VV 217).

(19) ***lupsa / lüpsä*** [thaw] – U **ľupša* 'der Tau': md. *ľakš* 'Reif' ~ cser. *lupš, lups* 'der Tau', lp., szam. (UEW 261); vö. FV **lüpšä / *lupša:* md. *ľekš* (?< előmd. *lipšä*) ~ cser. *lupš, lups*, lp. (KL 76, vö. még: BG 35, EV 93).

(20) ***maceŋg / macegh [maceɣ]*** [caper cailye; goose] – [FV **maćɜ*]: md. *maćej* 'Gans' (< előmd. **ma(ć)ćəŋ*) ~ cser. *muzo* 'Auerhuhn' (KL 84–85, vö. UEW 271, BG 40; lényegében azonos: EV 103).

(21) ***mašta*** [to persish] – FV, ?FU **mašta- (mačta-)* 'können; verstehen': md. *mašto-* 'ua.' ~ cser. *mošte-* 'ua.', fi. *mahta-* 'dürfen, können', ?osztj., ?vog. (UEW 265, vö. SSA 2: 137, BG 37; lényegében azonos: KL 85, EV 104; más, vitatott eredetű: VV 235).

(22) ***mazara*** [how many] – cser. *mə̑-zare, mə̑-zale* 'wie viel', md. *źaro* < ismeretlen eredetű jövevényszó (BG 96; csak md.-cser.: VV 81)

(23) ***mona (mońa) / muna (muńa)*** [to say, to name; to bewitch, to put a spell on, to affect by witchcraft] – U **mɜnɜ- (monɜ-)* 'sagen': ?md. *muńa-* 'zaubern' ~ ?cser. *mana-* 'sagen', fi. *manaa-* 'ermahnen' ~ lp, ?m. *mond*, ?szam. (UEW 290–291, de: fi. *manaa-* < germán: SSA 2: 146); vö. még: FV **mona-:* md. *muńa-* (< előmd. **mōna-*) ?~ cser., lp. („äußerst unsicher": KL 91; vö. EV 111).

(24) ***moška*** [treated hemp; hemp tow, oakum] – ?[FV] **moška:* md. *muško* 'Hanfwerg' (< előmd. **mōška*) ?~ cser. *muš* 'gebrochener Hanf' (KL 91–92, vö. BG 39, EV 112).

(25) ***mura*** [song; to sing] – ?FU **mura* 'Singen; singen': ?[md. *moro* Gesang' ~ cser. *muro* 'ua.'], ?osztj. – hangutánzó (UEW 287, vö. BG 39; csak md.-cser.: KL 90, EV 109)

(26) ***načka*** [wet, humid] – FU **ńačka* 'naß, feucht, roh': md. *načko* 'naß, feucht' ~ cser. *načkə* 'naß', ?fi. *nahkea* 'ledern, feucht', lp., osztj. – hangutánzó (UEW 311, vö. BG 42, SSA 202; finn-volgai: KL 92, EV 116).

(27) ***navola*** [slimy, viscous; slim] – FP **ńamala:* md. *navolo* 'Schleim' (< előmd. **namala*) ~ cser. *ńumula* 'schleimig', ?vtj., ?zr. (KL 92, vö. EV 113).

(28) ***oksa*** [elm] – cser. *oške, ošk*o 'Populus nigra', md. *ukso* 'Ulme' ?< iráni – a szófejtés Joki alapján (BG 93); de vö. még: [FV] **oska:* md. *ukso* 'Ulme' (< előmd. **ōska*) ~ cser. *oškə̑* (KL 174, ill. erre hivatkozva: EV 194).

(29) ***opas*** [smell; smell, sticky] – U **ipɜ ~ ipɜ-sɜ ~ ipɜ-śɜ:* md. *opoś* 'Geruch, Wittering' ~ cser. *üpš, üpś* 'Geruch', lp., zr., osztj., vog., m. *íz,* szam. (UEW 83–84, vö. KL 101, BG 84).

(30) ***orwa*** [hot beverege with honey] – cser. *(u)rwa* 'mit heißem Wasser vermischtes Honiggetränk', md. *arvo* 'mit Honig gesüßtes Wasser' < ismeretlen eredetű jövevényszó (BG 94–95; vö. md.-cser.: VV 19; EV 14: md. < török).

(31) ***ože / voža*** [turn-off (of roads); corner] – FP **woša* 'Verzweigung (eines Flusses, eines Weges)': md. *užo* 'Ecke' ~ cser. *wož, waž* 'Verzweigung(spunkt)', zr. (UEW 825, vö. KL 178, BG 88, EV 193).

(32) ***pača-*** [to open] – FU **panče-* ~ **pače-* 'aufmachen, öffnen': md. *panžo-* 'ua.' ~ cser. *pača-, poča-* 'ua.', ?lp., osztj., vog. (UEW 352, vö. BG 50, md.-cser.: KL 106, EV 134–135).

(33) ***pačaka- / pačata-*** [to strew, to scatter] – 1) ?U **pučɜ-* '(aus)schütten': ?md. *počodo-* '(ver)schütten', ?zr., ?szam. (UEW 399); 2) ?FP **pačkɜ-* 'schütteln': ?cser. *pačke-, poćke-* 'schütteln' ~ ?zr. (UEW 723; az EV 150 téves).

(34) ***pandaša*** [beart; unkempt] – a szóalak kikövetkeztetése hibás! – 1) [FV] **pontakš:* cser. *pondaš, pondas* 'Bart' ~ md. *pondakš* 'wollig' (BG 51), 2) FP **pinta* 'Fläche': [?] md. *pondakš* 'zottig' ~ fi. *pinta* 'Fläche', vtj. (UEW 730 – a cser. szót nem említi).

(35) ***panga*** [mushroom] – ?FU **paŋka* 'eine Art Pilz': ?[md. *pango* 'Pilz' ~ cser. *poŋγə̑* 'ua.'], [osztj., vog.] < indoiráni – vándorszó, mely külön kerülhetett a volgai és az obi-ugor nyelvekbe (UEW 355, vö. BG 51, vö. még: EV 134, KL 105).

(36) ***päškä*** [full] – [FV] **päškɜ:* md. *peškše* 'voll' ~ cser. *peškə̑ðe* ['hart, geizig'] (KL 111, vö. BG 48; téves cser. egyeztetés: EV 141).

(37) ***pičkä-*** [to cut off] – 1) U **pečkä- (päčkä-)* 'schneiden': [md. *pečke-* 'ua.' ~ cser. *pəčkä-* 'abschneiden'], ?lp., ?szam. – hangutánzó (UEW 367, vö. BG 55; tévesen: EV 141), 2) FV **pičkɜ-* 'schneiden': ?[md. *pečke-* 'ua.' ~ cser. *pəčkä-* 'ua.'], ?fi. *pytki-* 'ua.' – hangutánzó (UEW 730, vö. KL 110–111, SSA 2: 452).

(38) ***pisä-*** [to perspire; hot] – FP **poś3* 'heiß, Hitze': md. *pśi* 'ua.' ~ cser. *püžältä-* 'schwitzig werden', vtj., zr. (UEW 738, vö. KL 122, BG 56, EV 152).

(39) ***purä*** [mead] – [FV] **pur3:* md. *puŕe* 'Met' ~ cser. *pürə* 'ua.' – jövevényszó (KL 124; md.-cser.: EV 154).

(40) ***pušta*** [porridge, pop] – cser. *pušto* 'Grießbrei' ~ md. *pušto* 'Brei' < iráni; vö. óperzsa *pišt* 'Mehl' (BG 93, vö. KL 125, EV 155).

(41) ***sarda*** [elk] – U **śarta* 'Elentier': md. *śardo* 'ua.' ~ cser. *šarðə* 'ua.', osztj., vog., szam. (UEW 464, vö. BG 66–67, md.-cser.: KL 131).

(42) ***sava- / šava- / čava-*** [to kill] – FU **čaŋ3-* 'schlagen': md. *čavo-* 'ua.' ~ cser. *čaŋγe-* 'kerben', osztj., vog. (UEW 53–54, vö. BG 7, md.-cser.: KL 155, EV 208).

(43) ***sijä*** [silver] – cser. *šij* 'Silber', md. *śija* 'ua.' < iráni (BG 93, md.-cser.: KL 141, EV 166).

(44) ***sirä*** [side; side, edge, rim] – de többféle magyarázat: [a] FV **śürjä* 'Seite': md. *čiŕe* 'Seite' ~ ?cser. *šör* 'ua.', fi. *syrjä* 'ua.' (UEW 779, vö. BG 67, KL 157–158, EV 213); [b] ?FV **śīre* 'Seite': ?md. *čiŕe* 'ua.' ~ ?fi. *siiri* 'ua.' (UEW 774, vö. KL 157–158), [3] fi. *syrjä,* ?[md. *čiŕe*, cser. *šör*] < balti **sturja-* (SSA 3: 231).

(45) ***tašta*** [old] – FV **tašta:* md. *tašto* 'alt' (előmd. **tašta*) ~ cser. *toštə* 'ua.' (KL 164, vö. BG 77; finn-permi kori: EV 181).

(46) ***towa- / tapa-*** [to confuse; destroy, frighten] – de kétféle magyarázat – [a] ?U **tappa-* 'schlagen': md. *tapa-* 'ua.' ~ fi. *tappa-* 'totschlagen', ?[vtj., zr.], m. nyj. *top(p), tap(p)* 'Schritt', *tapos,* nyj. *tapod* 'treten', szam. – hangutánzó (UEW 509 – a cser. szót nem említi; vö. SSA 3: 269–270, EV 179, KL 164); [b] [FV] **tapa:* cser. *towo* 'wirr, struppig' ~ md. *tapa-* 'zersausen' (BG 77).

(47) ***umpa*** [over; other, a second one] – U **o* ~ **u* 'jener': md. *ombo* 'anderer' ~ cser. *umpalne* 'jenseits', vtj., ?zr., m. *az, a,* szam. (UEW 332, vö. EV 128); vö. még: FP **u-(mpa):* md. (< előmd. **umba*) ~ cser. *umbal* 'über', vtj. (KL 100).

(48) ***üžä-*** [to invite; to call] – (1) FP **iś3-* 'rufen': cser. *üžä-* 'ua.' ~ vtj., zr. (UEW 629 – a md. megfelelés hiányzik; vö. BG 84), (2) [FV] **üš3-:* md. *vežəńďə-* 'rufen' ~ cser. *üžäm* 'ua.' (KL 187; a md. szó a *vešems* 'kér, könyörög' fejleménye: VV 46, 51).

(49) ***vasta*** [opposite, vis-a-vis; to meet, to get together] – FV **wasta* '(gegenüberliegende) Stelle': ?md. *vasta* 'Stelle' ~ ?cser. *waštareš* 'entgegen', ?[fi. *vasta: vastakohta* 'Gegensatz', lp.] (UEW 815 – a md. *vastoms*

nem tartozik ide; vö. SSA 3: 416–417, BG 84, KL 182–183; az etimológia megerősítése: VV 42; részben téves: EV 27).

(50) ***vidä-*** [to saw] – [FV] **wit$_3$-:* cser. *wüδä-* 'säen' ~ md. *vid'e-* 'ua.' (BG 89, vö. UEW 570, KL 191, EV 34).

3. Az imént közölt szóanyagot eredetét illetően a következő három csoportba soroltam. Az alábbiakban a szavaknak csak a jegyzékbeli sorszámát adom meg.

1) Nem összefüggő vagy nem finnugor eredetű szavak (12 szó):

1.1. Nem függ össze	2 szó:	(12), (33)
1.2. Iráni eredetű	4 szó:	(28), (35), (40), (43)
1.3. Török eredetű	1 szó:	(2)
1.4. Jövevényszó (ism.ered.)	4 szó:	(9), (15), (22), (30)
1.5. Hangutánzó szó	1 szó:	(13)

Ebben a csoportban előbb (1.1.) azt a két szófejtést közlöm, melyek mordvin és cseremisz tagját az uráli etimológiai szótár elválasztja egymástól. Az egyik esetben (12) a mordvin szó családjának FV **kička- ~ *kičke-,* a cseremiszének pedig FP **kačka-* lehet a kikövetkeztetett formája, a másikban (33) pedig U **puć$_3$,* ill. kérdőjellel FP **pačk$_3$-*. A második, harmadik és negyedik alcsoportban iráni, török és ismeretlen eredetű jövevényszavak találhatók. Ezek megállapításához különösen hasznosnak bizonyult Bereczki „Tscheremissische Wörter nichtfinnougrischen Ursprungs mit Entsprechungen in den verwandten Sprachen" című jegyzéke (BG 91–96), melyben Joki, Gorgyejev, Szerebrennyikov és mások etimológiáját erősíti meg. Nincs a Décsy-féle anyagban, de említést érdemel a következő négy mordvin-cseremisz szó jövevény eredete is (BG 93–94):

(a) md. *kšna* 'Riemen', cser. *šüštö* 'ua.' < balti,
(b) md. *siŕne* 'Gold', cser. *šörtńö* 'ua.' < iráni,
(c) md. *sńaro* 'so viel', cser. *nara* 'ua.' < ? és
(d) md. *žaba* 'Kind', cser. *šuwo* 'ua.' < ?.

Még egy onomatopoétikus szót is az első csoportba vettem, a md. *kišť e-* és a cser. *kušta-* 'táncol' családját (13). Eszerint ez a két szó csak a hangutánzás síkján függ össze.

2) Korábbi finnugor eredetű szavak (22 szó):

2.1. Jóval valószínűbb, hogy korábbi eredetű szó [16]: (5), (14), (16), (17), (19), (21), (23), (26), (29), (32), (37), (38), (41), (42), (46), (49)
2.2. Valószínűleg korábbi eredetű ősi vagy jövevényszó [6]: (6), (18), (31), (34), (44), (48)

Itt az első alcsoport utolsó szava a valószínűleg FV **wasta* (49), mely szerint a md. *vasta* 'hely', ill. a cser. *waštereš* 'szemben' szavunknak az uráli szótár szerint finn és lapp etimológiai megfelelései lehetnek. A második alcsoportban gyakori a forrásokban az ellentmondás, például a md. *ćonga* 'sziget' (6) – a cser. *ćonγa* 'hegycsúcs' mellett – Bereczki szerint iráni jövevényszó, de e szavakat az uráli etimológiai szótár kérdőjellel – ugor megfelelőivel együtt – a FU **ćsŋka* alakra következteti ki.

3) A finnugor nyelvekben csak a mordvinban és a cseremiszben meglévő szónak történetileg van köze egymáshoz (16 szó):

3.1. Biztosnak látszik 8 szó: (4), (7), (8), (20), (24), (36), (45), (50)
3.2. Valószínűnek látszik 4 szó: (3), (10), (25), (27)
3.3. Szóba jöhet 4 szó: (1), (11), (39), (47)

Biztosnak az első alcsoport tagjai (3.1.) látszanak. A második alcsoportban valószínű összefüggést indokol egy-egy bizonytalan, vitatott finnugor kapcsolat [például (3), (10)], illetőleg a szó onomatopoétikus jellege (25). A harmadik alcsoport tagjai között különféle természetű szavak vannak: bizonytalan megfelelések (1), esetleg jövevényszavak (39), és hangalakjuk és jelentésük szerint mordvin-cseremisz közös elemek is: (11), (47).

Én a magam szólistájából ezt a 16 elemet tartom egy esetleges összefüggés bizonyítékának.

A cseremisz szókincs elemzése során Bereczki még három szót sorolt ide (BG 46, 52–53, 64):

(a) [FV] **ora:* md. *uro* 'Geschwür' ~ cser. *ora* 'ua.',
(b) [FV] **pača:* md. *pačalkse* 'Pfannkuchen' ~ cser. *pučumuš* 'Grützenbrei',
(c) [FV] **šokta-:* md. *suvtne-* 'sieben' ~ cser. *sokta-* 'ua.'

Figyelmet érdemel, hogy Bereczki jegyzékében számításaim szerint 491 a finnugor elemek száma (Danilo Gheno számításait l. 1981: 121): U/FU: 268 szó (54,58 %), FP 133 szó (27,09 %) és FV 90 szó (18,33 %). A FV szavak között 76-nak több FV nyelvből van megfelelője, illetve a mordvin megfelelés hiányzik.

4. Jelenleg Bereczki Gábor egyetemi jegyzete közli a szakemberek között évtizedek óta ismert, de le nem írt tényeket. Vagyis: „A finn-volgai csoportot számos szókincsbeli és szerkezeti egyezés köti össze, tehát az együttélésnek huzamosnak kellett lennie. A finn-volgai egységből először a cseremisz vált ki az i.e. 2. évezred utolsó századaiban. A mordvinok ősei néhány száz évvel később követték őket, mivel nyelvük jóval közelebb áll a balti finn nyelvekhez, mint a cseremisz. – Az i.e. 10. század tájára teszik a lappok elválását a balti finnek elődeitől, s ezt követően, az i.e. 1. évezred első felében felbomlik a balti finn egység is." (2003: 27.)

A lexika is – mint láthattuk – ezeket a körülményeket tükrözi. Előbbi vizsgálódásomban 16 szónak mutattam ki mordvin-cseremisz, tehát régi finn-volgai eredetét. Danilo Gheno számításainak 15 lexéma az eredménye (1981: 121). Bereczki a cseremisz nyelv általa finnugornak magyarázott közel ötszáz eleme közül mindössze 14-nek van egyedül a mordvinban szóba jöhető etimológiai megfelelője (Bereczki 1994 és 1992 alapján). Ugyanő húsz évvel korábban még 18 elemet mutatott ki az említett Volga-vidéki nyelvekből (Bereczki 1974: 81–85).

Az 1992-ben Décsy által – további cseremisz ~ mordvin szóegyeztetési munkálatok eredményességére számítva – 65–70-re prognosztizált lehetséges ún. „volgai kori" szóegyezések száma nemigen érheti el a jövőben a húszat sem. Bereczki és Setälä mellett, tudjuk, Erdélyi István, Danilo Gheno, Keresztes László, jómagam és mások kutatásainak eredményei is arra vallanak, hogy *az egyébként még senki által sem rekonstruált volgai alapnyelv létezését aligha megokolható elfogadni* (vö. Zaicz 2004: 114).

Irodalom

Abondolo 1998: Daniel Abondolo, The Uralic Languages. London–New York.

Bereczki 1974: Берецки Габор, Существовала ли праволжская общность финно-угров? In: Acta Linguistica Hungaricae 24: 81–85.

— 1994: Bereczki Gábor, Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte I. Studia uralo-altaica 35. Szeged.

— 2003: Bereczki Gábor, A magyar nyelv finnugor alapjai. 3. kiadás. Budapest.

BG = Bereczki 1992: Bereczki Gábor, Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II. Studia uralo-altaica 34. Szeged.

Décsy 1992: Décsy Gyula, Lexical Innovations of the Volga-Fennic Epoch by Gyula Décsy. In: Comparative-Historical Linguistics: Indo-European, and Finno-Ugric. Ed. by Bela Brogyani and Reiner Lipp. Amsterdam–Philadelphia. 521–527. [= Papers in Honor of Oswald Szemerényi III.]
EV = Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин, Этимологиянь валкс. Саранск 1998.
Gheno 1981: Danilo Gheno, Megjegyzések a mordvin és cseremisz közti grammatikai egyezésekről. In: NyK 83: 114–121.
Gorgyejev 1979: Ф. И. Гордеев, Этимологический словарь марийского языка. Том 1. Йошкар-Ола.
Hajdú 1966: Hajdú Péter, Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest.
— 1981: Az uráli nyelvtudomány alapkérdései. Budapest.
Hajdú–Domokos 1978: Hajdú Péter–Domokos Péter, Uráli nyelvrokonaink. Budapest.
Itkonen 1966: Erkki Itkonen, Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta. Helsinki.
Jegorov 1964: В. Г. Егоров, Этимологический словарь чувашского языка. Чебоксары.
KL = Keresztes László, Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. Studia uralo-altaica 26. Szeged, 1986.
OFUJa = Основы финно-угорского языкознания (отв. ред. В. И. Лыткин–К. Е. Майтинская–Карой Редеи). Москва, 1974.
SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 1–3. Päätoim. Erkki Itkonen–Ulla-Maija Kulonen. Helsinki 1992–2000 (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556).
Szerebrennyikov 1989: Б. А. Серебренников (ред.), Финно-волжская языковая общность. Москва.
UEW = Rédei Károly, Uralisches Etymologisches Wörterbuch I–II. Budapest 1986–1988.
VV = В. И. Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. I–II. Йошкар-Ола, 2004–2005.
Zaicz 1996: Zaicz Gábor, Bereczki Gábor, Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte I–II. In: Linguistica Uralica 32: 297–301.
— 2004: Lexikológia és etimológia (gondolatok Beke Ödön kilenckötetes cseremisz nyelvjárási szótárának közreadása kapcsán). In: Beke-szimpózium. Bibliotheca Ceremissica VI. Szombathely. 112–117.

Gab es eine finnisch-ugrische Zeit an der Wolga?

Gyula Décsy hat über die lexikalischen Innovationen der wolgaischen Zeit eine Abhandlung geschrieben (*Papers in Honor of Oswald Szemerényi III)*. In seinem Artikel zählt er 50 Wörter auf, die seiner Meinung nach bloß als mordwinische und tscheremissische Gegenstücke sicher sind. Der Gegenstand dieses Beitrags ist die ausführliche Untersuchung von Décsy's Etymologien. Ich stelle das Material in der Reihenfolge der wolgaischen Formen, erschlossen von Décsy, dar. Ich habe den Wortschatz, hinsichtlich seines Ursprungs, in drei Gruppen eingestuft:

1) Nicht zusammenhängende Wörter oder Wörter nicht von finnisch-ugrischer Herkunft (12 W.):

1.1. hängt nicht zusammen	2 W.	(12), (33)
1.2. von iranischer Herkunft	4 W.	(28), (35), (40), (43)
1.3. von türkischer Herkunft	1 W.	(2)
1.4. Lehnwort (von unbekannter Herkunft)	4 W.	(9), (15), (22), (30)
1.5. Schallwort	1 W.	(13)

2) frühere finnisch-ugrische Wörter (22 W.)

2.1. höchtswahrscheinlich früheres Erbwort [16]: (5), (14), (16), (17), (19), (21), (23), (26), (29), (32), (37), (38), (41), (42), (46), (49)

2.2. vermutlich früheres Erb- oder Lehnwort [6]: (6), (18), (31), (34), (44), (48)

3) In den finnisch-ugrischen Sprachen haben nur die im Mordwinischen und im Tscheremissischen vorhandene Wörter Beziehung zueinander (16 W.):

3.1. sicher	8 W.	(4), (7), (8), (20), (24), (36), (45), (50)
3.2. wahrscheinlich	4 W.	(3), (10), (25), (27)
3.3. vorstellbar	4 W.	(1), (11), (39), (47)

Ich halte die letzteren 16 Elemente für den Beweis eines eventuellen Zusammenschlusses.

Décsy hat die endgültige Zahl der Wortübereinstimmungen für die "wolgaische Zeit" auf 65–70 prognostisiert, die in der Zukunft nicht die Zahl 20 erreichen kann. Die Existenz der von niemandem rekonstruierten wolgaischen Grundsprache ist für unbegründet anzunehmen.

GÁBOR ZAICZ

DEBRECENI EGYETEM FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK DEBRECEN, 2005.

Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии

Les langues ouraliennes aujourd'hui / The Uralic languages today
Ed. M.M. Jocelyne Fernandez-Vest. Bibliothèque de l'École des Hautes Études. Sciences Historiques et Philologiques, Tome 340. Librairie Honoré Champion, Éditeur, Paris 2005, 685 p. ISBN 2-7453-1290-1

2002. március 13-16. között nemzetközi szimpóziumot rendeztek a párizsi finn központban a CRNS-OSTERLITS (Centre National de la Recherche Scientifique – Oral/oural – Systèmes en Transit et Recherches Linguistiques sur la Traduction du Sens) támogatásával. A szimpózium anyagát e könyv formájában több éves ambiciózus munka eredményeképpen, több nemzetközi hírű tudós együttműködése révén jelentették meg. A projekten nemzetközi hírű tudósok együtt dolgozott a szimpózium francia szervezőinek csoportja, s céljuk egy enciklopédia, az Encyclopédie des Sciences du Langage összeállítása volt. Központi témaköröknek az areális tipológiát, a grammatikalizációt, a kétnyelvűséget és a veszélyeztetett nyelvek kérdését választották.

1. A néhány lapos bevezető rész Claude Hagège előadásával kezdődik, aki az uráli nyelvek rokonsági viszonyairól számol be. Véleménye szerint szükséges ezeket a nyelveket szociolingvisztikai szempontból vizsgálni. Ezt követi a könyvben szereplő 44 szerző felsorolása. A szerzők országok szerinti megoszlása a következő: Finnország 10, Franciaország 9, Észtország 7, Egyesült Államok 4, Magyarország 4, Oroszország 4, Németország 3, Ausztria 1, Olaszország 1, Románia 1; a szerzők nemzetisége, anyanyelve nem fedi az országok szerinti felosztást. Érdekesség kedvéért álljon itt a statisztika annak bizonyítására, hogy milyen körökben foglalkoznak manapság finnugrisztikával! A házigazda franciák 6 fő, orosz ugyancsak 6 fő, angol, német, olasz 1–1; finnugor anyanyelvűek: finn 12, magyar 8, észt 7, karjalai és erzamordvin 1–1. A szimpózium hivatalos nyelve ugyan az angol volt, a tanulmányok egy része azonban franciául látott napvilágot. Igen praktikus megoldás, hogy a könyv végén az összes előadás kivonata megtalálható az „ellenkező" nyelven is.

Legelső helyen M. M. Jocelyne Fernandez-Vest főszerkesztő, a Sorbonne Nouvelle Paris III egyetem professzora, s egyben az OSTERLITS program kutatási igazgatója bevezetőjét olvashatjuk, amelyben kifejti, hogy miért és miért most kell az uráli nyelvekről tanácskozni, valamint röviden felvázolja a könyv tartalmát. Majd kifejezi köszönetét mindazon tudósoknak, munkatársaknak, fordítóknak és kartográfusoknak, akik munkájukkal hozzájárultak e könyv megszületéséhez. Szerinte az uráli nyelvek rendelkeznek a legnagyobb elterjedtségi területtel Észak-Eurázsiában, Kelet-Norvégiától a Tajmir-félszigetig, tágabban beleértve Magyarországot is. Hagyományosan két ágat különíthetünk el, a szamojéd nyelvek keleten és a finnugor nyelvek, legnyugatabbra finn és a magyar. A legtöbb uráli nyelvnek két megnevezése van: az egyik modern autochton, a másik régebbi, gyakran idegen megnevezés. Pl. száme/lapp vagy mari/cseremisz. Mind M. M. Jocelyne Fernandez-Vest, mind Claude Hagège kiemeli, hogy az észt, a finn és a magyar kedvezőbb helyzetben van, míg a többi uráli nyelv a háttérbe szorult, és ráadásul fennáll annak veszélye is, hogy némelyik kihal. E nyelvek a vogul, az osztják, a votják, a zürjén, a mordvin és a cseremisz. Az EU csatlakozás óta Finnország, Észtország és Magyarország kommunikációs változást él meg. E három nyelv az EU-ban hivatalos, így oda-vissza fordítják a többi EU-s nyelvre. A szerző szerint két fontos dimenziót kell integrálni az uráli nyelvek kutatási területén. Az első a szociolingvisztikai aspektus, más szóval azok a problémák, amelyek a beszélt nyelvről az írottra való átállásból, valamint a veszélyeztetett nyelvek megőrzéséből adódnak. A másik a kognitív aspektus, a nyelv *(langage)* és a megismerés, észlelés *(cognition)* kapcsolata. A nyelv kognitív aspektusa szempontjából ugyanis érdekesek az uráli nyelvek, amelyeknek az orális tradíciója igen erős. – A bevezető részt az uráli nyelvek térképe és három családfa-ábrázolás zárja.

2. A könyv kilenc fejezetet tartalmaz, s minden fejezet egy-egy külön témakört, ill. nyelvcsoportot ölel fel, s a szimpózium cikkei is eszerint vannak a könyvben csoportosítva.

Az I. fejezet (*Mémoire ouralienne,* 35–72) az 1994-ben elhunyt amerikai professzornak, Robert Austerlitznek, a 2001-ben eltávozott sokoldalú lapp művésznek, Nils-Aslak Valkeapää-nek, valamint a tragikusan elhunyt kutatónak, Schmidt Évának állít emlékét.

A II. fejezet (*Typologie: Finno-ougrien ou ouralien?* 73–175) a tipológiának van szentelve. Létezik az uráli közösségben néhány ellentmondás, és e fejezet ezt hivatott tisztázni. Cikkében Bernard Comrie és Eugene Helimski az uráli családot az észak-eurázsiai „Sprachbund”-ban helyezi el. – Ago Künnap és Angela Marcantonio két olyan témát emel ki, amelyek mostanság

vitatémát szolgáltatnak az uralisták körében: a szamojéd nyelvek származása és státusza, amiket genetikai és nyelvészeti szempontból is vizsgálnak, valamint az uráli és az indoeurópai nyelvek összehasonlító módszerének – szerintük – a komoly adatok hiánya miatti spekulatív karaktere. – Két cikk mutatja be az uráli (és altaji) nyelvekben preferált tendenciákat. Juha Janhunen morfológiai szempontból világítja meg, míg Marcus Kracht szemantikai megközelítést alkalmaz. Nina Aasmäe és Pire Teras a prozódiát vizsgálják az erzamordvinban.

A III. fejezet (*Fennique ou Balto-Finnois,* 177–222) a leginkább kutatott nyugati ággal, a finnségi nyelvekkel foglalkozik. Johanna Laakso az eddigi munkák szakszerű értékelését adja, s kiemeli e munkák hozzájárulását az általános nyelvészethez. Külön hangsúlyozza, hogy szerinte a finn nyelv kutatásáról a súlypontot át kell helyezni a kis balti finn nyelvekre (lív és vepsze), és ezekkel fokozottabban kell foglalkozni. E nyelvek a szovjet évtizedek alatt elszigetelődtek és komoly demográfiai csökkenés veszélyezteti őket. – Tapani Lehtinen a grammatikalizálódás folyamatának egyik aspektusával: a passivum alakulásával foglalkozik. – Jean Léo Léonard egy archeológiai elemzési modellt alkalmaz a nyelvjárási területek folyamatosságának és dimenziójának: az északi finnségi hálózatnak a bemutatásában.

A következő (IV–VI.) fejezetek részletesen foglalkoznak a három nagy uráli nyelvvel, azaz az észt, a finn és a magyar nyelvvel. A IV. (*L' estonien dans la région baltique,* 223–285) fejezetben a kiváló fonetikus Ilse Lehiste az észt prozódiát elemzi, Mati Erelt az észt szintaxis kérdéseivel foglalkozik, amelyeknek tipológiai érdekessége van. – Peep Nemvalts kidolgoz egy modellt a kommunikáció különböző szintjeinek kölcsönhatásáról az észt nyelvben. – Fanny De Sivers az idő és a tér etnogrammatikai megközelítésével foglalkozik az észt nyelvben. – Birute Klaas összehasonlító áttekintést nyújt az esetmegjelölésről az észt és a balti nyelvekben.

A finn nyelvet, amelynek kutatása már gazdag hagyományokkal rendelkezik, a következő, az V. fejezet írásaiban (*Le finnois, nouvelle langue de l'Union européenne,* 287–354) újszerű szemszögből mutatják be a szerzők. – Pirkko Nuolijärvi a beszélt finn nyelv elemzésével és a legutóbbi nyelvi fejleményekkel foglalkozik. – Ritva Laury a határozott névelő kialakulását körvonalazza a finn nyelvben. – Mari Siiroinen áttekintést nyújt a finn nyelvben előforduló mentális igékről. – A következő két tanulmány az Európai Unióhoz való csatlakozása után Finnországba bevándorolt népesség nyelvtanulásával kapcsolatos nyelvi jelenségekkel foglalkozik, nevezetesen a finnel mint idegen nyelvvel. – Jyrki Kalliokoski elemzi a bevándorlók által beszélt és az írott finn mint második nyelv jellemzőit. – Kirsti Siitonen a nyelvtani termi-

nológia problémái a finnben mint második nyelvben cím alatt fejti ki véleményét. – A fejezetet Juhani Härmänek egy, a finn–francia kontrasztív nyelvészetről szóló tanulmánya zárja.

A VI. fejezetből (*Le hongrois, langue d'Europe et d'Oural,* 355–396) kiderül, hogy a magyar a leginkább beszélt és tanult finnugor nyelv. Többen különböző szempontokból közelítették meg a nyelvet: Kiefer Ferenc a névszóragozást vizsgálja a magyar nyelvben (az esetragok száma még mindig vitatéma). – Keresztes László a *tertium comparationis* szellemében összeveti a determinatív ragozást a magyar és a mordvin nyelvekben. Véleménye szerint szükséges volna összeállítani egy magyar–finn és finn–észt összehasonlító nyelvtant, valamint érdemes lenne ugyanezt a kis finnugor nyelvekre is megalkotni. – Simoncsics Péter két morfémát hasonlít össze a jurák-szamojéd és a magyar nyelvekben.

A VII. fejezet (*Oralité arctique,* 397–457) az arktikus – szélesebb értelemben nem csak uráli – nyelvekről szól. Natalya Koshkaryova a multilingvális kompetenciáját alkalmazza, hogy szintaktikai és szemantikai összehasonlítást végezzen a szibériai uráli nyelvekben, valamint a tunguz nyelvben. – Domokos Johanna egy szemiotikai módszer segítségével azt vizsgálja, mennyire fordítható a lapp költészet. Ezenkívül röviden vázolja a fordítási folyamat különböző szintjeinek teoretikus hátterét. – Svetlana Kolesnikova az évszakok megnevezéseit vizsgálja a szelkup-szamojédoknál. – Alexandra Lavrillier leírja a legújabb evolúciót az evenki nyelvben, foglalkozik a nyelvjárásokkal és az írott normákkal a kortárs evenki (tunguz) nyelvben. – Nicole Tersis a grönlandi eszkimó nyelvben funkcionális szavak segítségével vizsgálja az iránymegjelölést, a helymeghatározást és a térbeliség kifejezésének kapcsolatait.

A VIII. fejezet (*Plurilinguisme ouralien,* 459–514) bemutatja az uráli többnyelvűség néhány aspektusát és hozzájárulásukat az általános kognitív nyelvészet problematikájához: Pekka Zaikov elemzi a karjalai nyelv jelenlegi helyzetét, státuszát és jövőjét. – Kovács Magdolna a finnugor (magyar, finn) nyelvek és az indoeurópai nyelvek közötti kódváltással foglalkozik Ausztráliában. – Marja Leinonen a komi-zürjén szintaxisban fellelhető orosz hatást mutatja be. – M. M. Jocelyne Fernandez-Vest a finn kognitív szubsztrátummal foglalkozik a kaliforniai tudományos-fantasztikus irodalomban. Vizsgálatának alapját Emil Petajának a Kalevala által ihletett tudományos-fantasztikus műve, a *Saga of Lost Earths* (New York, 1966) adja.

A IX. fejezet (*Sémantique et cognition: la structure informationnelle des langues ouraliennes*, 515–610) két részből áll. – Az elsőben (515–560) Anna Sőres az „információ szerkezete az uráli nyelvekben" témakört fejti ki, megvizsgálja a szórendet a magyar nyelvben, s hogy szükséges-e elkülöníteni a

szintaktikai és a diszkurzív funkciókat. – Irina Nikolaeva összehasonlítja az obi-ugor nyelveket a szamojéddel. A nyenyec és az osztják például jelentős hasonlatosságot mutat a birtokos szerkezet felépítésében. – Elena Kovgan elemzi az osztják nyelv textuális struktúráját. – A 2. részben (*... comparée à d'autres langues du monde,* 561–610) a vizsgálat tárgya az uráli nyelvek információs struktúrája. – Fernandez-Vest a tipológiai evolúciót írja le a lapp nyelvben. A lapp az egyik legveszélyeztetettebb nyelv, és a szerző azt vizsgálja, hogy az indoeurópai (nemzetközi) szókincs milyen hatással van, és felelős-e a gyors tipológiai paradigmaváltozásért. – Tiiu Grünthal-Robert a diszkurzív partikulákat vizsgálja a színházi dialógusok alapján a francia, a finn és az észt nyelvekben. – Jaakko Leino és Johanna Kuningas genetikailag és tipológiailag különböző nyelvekben (francia, kabil és finn) vizsgálják a „Left Topic Construction" tipológiai kérdését. – Elena Maslova a tundrai jukagír nyelvben elemzi a fókusz problematikáját.

3. A könyv végén található az összes tanulmány francia és angol nyelvű összefoglalóit tartalmazó összeállítás (*Résumés – Abstracts,* 610–656), amely igen hasznos mindazoknak a kutatóknak a számára, akik csak az egyik nyelvben jártasak. A vaskos kötetet gyakorlati mutatók teszik áttekinthetőbbé és használhatóbbá: névmutató (*Index des noms,* 657–667), nyelvmutató (*Index des langues,* 669–676) és végezetül tárgymutató (*Index des notions,* 677–685). Ezek a technikai megoldások, valamint az egész kötet kivitele a főszerkesztő és munkatársai áldozatos és gondos munkáját tanúsítja.

*

A tanulmányoknak nem feltétlen célja a felsorolt témakörök részletes tárgyalása, ezek további mélyreható kutatásokat, és a felmerülő kérdések alapos tisztázását követelik meg. Ez elsősorban a nyelvi kontaktusokra és a többnyelvűségre vonatkozik, amelyek nagy érdeklődésre tartanak számot az uráli nyelvészet területén. Viszont e kutatásokat illetően geopolitikai és technikai akadályok merülnek fel. Sokáig a volt Szovjetunió tiltott terület volt a nyelvtudósok számára is, valamint az adatgyűjtés és az adatok értelmezése több uráli és egyéb nyelv ismeretét követelte meg. Ez a könyv a kitűzött célokat elérte: foglalkozik egy kevésbé ismert, nem indoeurópai nyelvcsaláddal, s annak aktuális nyelvészeti aspektusaival, és bemutatja az uráli és nem uráli nyelvészek tényleges hozzájárulását a nyelvészeti tudományokhoz. A konferencia megszervezése és az anyag publikálása nagy hiányt pótol az éledő, franciaországi uralisztika területén, és mint ilyen örömmel üdvözölhető kezdeményezés, amelynek minden bizonnyal visszhangja lesz és várható a folytatása is.

PENEVA DENNICA

The National Awakening of Endangered Uralic Peoples
Papers of the SOKRATES Intesive Programme,
Hamburg 9.-19/20. June 2003. Edited by Holger Fischer
Institut für Finnugristik/Uralistik der Universität Hamburg, 2004. 246 l.

A Sokrates együttműködés ún. Intenzív Programjának keretében 2003 júniusában a Hamburgi Egyetem Finnugor Tanszéke konferenciát rendezett a veszélyeztetett uráli népek helyzetéről, a nemzeti ébredés kérdéseiről. A kötetben 29 tanulmány kapott helyet, ezek tematikus megoszlása a következő: alapvető szempontok az uráli kisebbségi nyelvekről való tárgyaláshoz (5), lappok (6), obi-ugorok (3), permi nyelvek (4), balti finnek (4), volgai nyelvek (5), kiegészítő megjegyzések a magyar mint kisebbségi nyelvhez (2). A kötetet függelék zárja. A továbbiakban tematikus egységek szerint tekintem át a kötetet.

Általános kérdések. A kötet első tanulmányában Anna Widmer *(Soziologie und Sprachgeschichte. Methodologische Betrachtungen zur Vergangenheit und Zukunft der uralischen Sprachen)* a holt nyelvek vizsgálati módszereiről értekezik. A Marx-féle társadalomszemlélet kiüresedése után lehetséges megoldást jelenthetnek Popper és Droysen elméletei, a filológiai kutatómunka, ezen belül is főként a kölcsönszókutatás. A nagyarányú kölcsönzések gyakran vezethetnek kódmásoláshoz (code switching), de ennek eredménye nem feltétlenül „rossz nyelv". Nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a nyelvmegőrzés nem választható el a politikai kérdésektől.

Yishaii Neumann nyelvpolitikai vetületét adja a Widmer által vizsgált kérdésnek, ő a 17. sz. óta holtnak tartott héber újjáélesztéséről szól *(The Revival of Dead Languages of Living Peoples)*. Ben Yehuda (1858–1922) és az ivrit-mozgalom (tiltott) példája igazolja, hogy a nyelvteremtésben politikai tényezők is közrejátszanak. Hogy mi kell még: „héber otthon, héber az iskolában, valamint szavak, szavak, szavak." Ehhez kell társítani a különféle parlamentáris fórumokat, és legfőképp a nemzeti öntudatot. A héber feltámasztásának sikere ösztönző példa lehet a veszélyeztetett kisebb finnugor nyelvek számára is. Lehetne, de ahogy például Monika Schötschel tanulmányából is kiderül *(Language Planning since Perestroika – the Case of the Uralic Languages in Russia)*, a Putyin-rezsim 2002-től visszaszivárogtatta a régi elnyomó politikát: a felsőoktatásból kikerültek az anyanyelvi tankönyvek, az irodalmi nyelvek hemzsegnek az idegen elemektől stb. Minden finnugor nyelv problémája, hogy hiányzik vagy csak papíron van deklarálva a státusz, elégtelen a korpusz, nem túl erős az irodalmi nyelv helyzete, lassan halad a szó-

kincsgazdagítás, nehézkes az értelmiség, túlteng az adminisztráció, hiányzik az oktatás és a kultúra anyagi és politikai támogatása.

Tematikailag ide tartozik, de mégsem ebben az egységben kapott helyet Anu Nurk írása *(The Kindred Peoples Program of Estonia)*, aki a Paul Ariste szellemi örökségéből kinőtt program működéséről ad hírt, amelynek célja a kultúra- és nyelvpusztítás elleni fellépésen túl az oktatás, az értelmiségképzés és a könyvkiadás támogatása.

Kasperi Hasala a finn nyelvjárási katekizmusokat vizsgálja *(The Kinship Identity and Dialects in Finland today)*, amelyek pozitív lokálpatriotizmust táplálnak, hiszen minden fordító a saját nyelvjárását tartja a legjobbnak: az oului rövid, tömör, kifejezőértéke magas; a turkui az egyházi főváros (minta)nyelve; a helsinki a legközérthetőbb; a savoi a legtárgyilagosabb, a tamperei a legéletszerűbb; a pohjanmaai rendkívül lényegretörő...

A lappok. Inger Lorenzen *(Language Preservation among the Sámi)* a lapp nyelv/nyelvjárás kérdését járja körül, Dusnoki Gergely tanulmánya *(The Sámi Language Rights in Norway)* pedig a nyelvi jogok történetét tekinti át Norvégiában. Az EU kisebbségi nyelveinek hivatala, az Euromosaic három lapp nyelvet (déli, keleti és középlapp) különböztet meg, a hagyományos felosztás azonban egy nyelv 9–10 nyelvjárásáról beszél. A lappok 1978 óta kodifikált írásrendszert használnak, ennek kivívása példaértékű cselekedet, hiszen 1960-ban még ezt írták a Karasjok norvég újságban: „Nem engedhetjük meg, hogy a lappok több területet vegyenek el a norvégoktól. Tiltakozunk mindennemű lapp nyelvhasználat ellen!”

Stephanie Hinsch bizonyítja, hogy nemcsak nyelvükben, hanem környezetükben is károsítva vannak a lappok *(Environmental Problems and their Effect on the Sámi People)*. Mahatma Gandhi egyik mondását idézi: „A Föld elegendő javat ad a túléléshez, de pénzt nem ad.” A szép gondolatok távol állnak a rideg valóságtól. A legrosszabb helyzetben talán a kola-fészigeti lappok vannak, reményre adhat okot, hogy az Arctic Institute of Northern America felkarolta őket.

Két cikk a lapp irodalom kérdésével foglalkozik. Martha Buchard *(Current Sámi Literature as an Identity Bearer)* szerint a kortárs irodalom az öntudatra ébresztés egyik fontos eszköze. A szerző áttekinti a lapp irodalom kialakulását és fejlődését a joikától a mai időkig, Emilie Ponds *(In Which Way Does Literature Emerge within the Uralic Lingustic Minorities – Johan Turi’s Case)* pedig Johan Turi munkásságáról szól részletesebben.

Az obi-ugorok. Anna Widmer *(Kontinuitätstheorien und territoriale Besitzansprüche am Beispiel der Geschichte der Obugrier)* írásában az ősiség és az összetartozástudat kérdését vizsgálja. Sárosi Andrea cikkének *(The*

Subsistence of the Language of the Ob-Ugrians as a Precondition for the Autonomy of the Aboriginal People) gondolatmenete szerint a fennmaradás egyik fő záloga az egységes irodalmi nyelv. Sajnos, azok a fórumok, amelyek az obi-ugorok nyelvi és etnikai veszélyeztetettségére hívják fel a figyelmet, rendszerint visszhang nélküliek. Pedig oda kellene figyelni Sesztalov szavaira: „Amíg népem szíve dobog, nem némul el, dalolni fog.”A totemizmus, sámánizmus igenis él, kontinuitása több szinten jelenik meg: a társadalomban, a nyelvben, s főként a történelemszemléletben.

Stephan Dudeck *(Who Owns Tradition? Conflict around Cultural Property among Khanty and Forest Nenets)* nehezményezi, hogy az olajmezők kiaknázása miatt elszakadó értelmiség elfelejti gyökereit.

A permi népek. Inga Ignatyeva *(Ethnodemographic Processes in the Republic Udmurtia)* az Udmurt Köztársaság negatív demográfiai elemeiről tudósít: külső elnyomás, orosztöbbség, kevés munkahely, elöregedett (falusi) társadalom (az átlagéletkor 10 év alatt 2 évvel csökkent), a rossz halálozási ráta, magas öngyilkossági mutatók, sok válás stb. Michael Geisler *(On a Ridge between Darwinism and Elightenment: some Remarks on Neologisms in Udmurt)* az új udmurt szavak képzési mechanizmusait reménykeltően mutatja be. Számba veszi, kik, hogyan, hol és milyen eredménnyel végzik a nyelvtisztítási folyamatot. Az a szép gondolat, hogy az anyanyelvhasználat biztosítása békéhez és jóléthet vezethet, elég nehezen megvalósítható eszme. A „vesszen a gyengébb” darwini elve az udmurt kihalásához vezethet.

Nyikolaj Kuznyecov *(The Komi Language: Present and Future)* és Kirli Ausmees *(Political Movements in Komi Republic)* az 1992-ben hivatalossá lett komi nyelv – és a különféle komi politikai mozgalmak – harcait szemlélteti az orosz nihilista és centralista politika mint folyamatos russzifikáló tényező ellen. A „Komi nyelvvédelem és nyelvfejlesztés 1999–2005” programnak köszönhetően talán némi javulás várható.

A balti finn nyelvek. Johanna Laakso tanulmányában (*Language Boundaries and Border(line) Languages: Problems of Finnic Language Planning*) számot ad a balti finn nyelvek geneziséről, s megpróbál határt vonni nyelvjárás és önálló nyelv közöt. Nincs megoldva a meänkieli, a karjalai és a délészt nyelv(járás) hovatartozása. Ha nyelvjárásoknak tekintjük őket, fennáll a veszélye annak, hogy a nemzeti nyelvteremtés halálra ítéli őket. A nemzeti nyelvépítés „kellékei”: öntudat, folklór, vallás, nyelvpolitika.

A vót nyelvvel foglalkozik Margit Kuusk *(The Decline of the Votic Language and People)*. Az adatok elszomorítóak: az 1915-ös mintegy ezerfős vótságból mára már csak kb. húsz fő maradt, s ők is idősek. Nem beszélhetünk sem identitástudatról, sem írásbeliségről. A gyors asszimiláció okai kö-

zött szerepel az orosz–inkeri–vót trilingvizmus, a vegyes házasságok, az orosz jövevényszavak áradata, de szerencsére sokan gondolják úgy, hogy a vót nyelvet még meg lehet menteni.

Christina Armutlieva *Zur heutigen politischen Situation der ostseefinnischen Minderheits-Sprachen* c. írásában a kvén, a meänkieli, a karjalai és a vepsze nyelvek/nyelvjárások jövőjéről elmélkedik. A meänkieli 2000 óta hivatalosan is kisebbségi nyelv, kb. 70 000 beszélővel. Úgy tűnik, státusza és korpusztervezése a svéd korlátok ellenére is rendezett. A Norvégiában beszélt kvén használatát 1940-ig szigorúan tiltották, az 1970-es években rehabilitálták, de csak 1987-ben a Rujar egyesület megalakulása után vált lehetővé a státusztervezés. A vepsze a sztálini terror kezdete, 1937 óta küzd, mai státusza szimbolikus, s hasonló a 130 000 fős karjalai kisebbség helyzete is.

Paula Jääsalmi-Krüger *(Current Discussion about the Status of Tornedalian as a Minority Language)* szerint a tornedali kisebbségről folyó viták alapvetően nem nyelvi, hanem politikai vetületűek. 1809 óta – amikor a skandináv területek viszonylag egységessé, orosz fennhatóságtól mentessé váltak – folyik a vita, svéd kisebbségi nyelvről vagy finn nyelvjárásról beszélhetünk-e? Biztató, hogy az elmúlt tizenöt évben nyelvtan és szótár, dalgyűjtemény és evangéliumfordítás jelent meg.

A volgai nyelvek. A mari nyelv és kultúra kimerítő ismertetését adja Viktoria Eichinger, Regula Sutter és Edina Tóth *(Mari Language and Culture)*. Szólnak a három hivatalos nyelv (orosz, hegyi és mezei cseremisz) helyzetéről, az irodalmi nyelv fejlődéséről, áttekintik a politikai helyzetet, a mari nyelvű oktatás nehézségeit, s kitérnek a vallási kérdésekre is: az ortodox és az iszlám küzdelme mellett folyik az 1997-ben revideált animizmus térhódítása is (manapság 360 szakrális helyen folyik az ősi, hagyományos szellemtisztelet). A szerzők írnak a marik számának csökkenéséről (alkoholizmus, öngyilkosság, ökológiai problémák, elvándorlás).

Chiara Fanton *Culture and Traditions of the Mordvins* c. tanulmányában részletesen elemzi az erza–moksa szembenállás okait, mozgatórugóit. Tény, hogy vannak kulturális, vallási, néphagyománybeli különbségek, de nincs számottevő eltérés a nyelvek/nyelvjárás között. A szerző megjegyzi, hogy a bibliafordítások egységesítő hatása mellett számolni kell azzal is, hogy az erza és moksa evangéliumfordítások különállásának hangsúlyozása újabb (nyelvi) feszültségek forrása lehet.

Culture and Traditions of the Mari c. dolgozatában Patrizia Dal Zotto kiegészíti az előbbi adatokat, s appendixben összefoglalja, amit a marikról tudni érdemes. Rendkívül hasznos adatbázist szolgáltat ezzel: közigazgatási

tudnivalók, infrastruktúra, mezőgazdaság, hivatalos nyelvek, mari irodalom, animizmus, jelentősebb mozgalmak és vezetőik nevei.

Fodor György írásában *(Ist eine einheitliche mordwinische Literatursprache möglich?)* az egységes mordvin irodalmi nyelv kérdését vizsgálja, s a címben feltett kérdésre nemleges választ ad. A mordvin identitás romokban hever („egy nép nyelv és otthon nélkül"), a mordvin mint nép nem létezik a mokserzák identitástudatában. Az urbanizáció megöli a nyelvjárásokat, a mai nyelvészek és a kulturális folyóiratok (Mastorava, Vajgeľ) nem képesek összefogásra buzdítani.

Fábián Orsolya *(Terminology of the Mordvinian Bible Translations)* a bibliafordítások szókincsén keresztül vizsgálja az irodalmi nyelvteremtés lehetséges útjait. Szemantikai kutatási során osztályozza a neologizmusokat, megvizsgálja az új szavak alkotásának módozatait és az átvételek fajtáit. A tanulmány írója egyúttal azt is felveti, hogy jó lenne, ha a neologizmusok nem csak egyházi szövegekben terjednének.

A magyarok. Anssi Halmesvirta *(Identity versus Alterity: some Analytical Considerations)* érdekes elméletét – miszerint a kisebbségi nyelvek és népek harca a kettejük közötti űr kitöltésében keresendő – igazolja a kulturális önállósodás elnyomásának mintája a Bánátban. Raija Oikari pedig a külföldi szemszögéből vizsgálja a románia magyarság helyzetét *(To Conserve or to Reinterpret: on the Identity of Hungarians in Romania)*. A kérdés továbbra is az, hogy vajon e területeken külön nemzetként vagy magyar kisebbségként kívánnak élni?

Minna Parkkinen (*Antti Jalava and his Image of Hungary*) arról szól, hogyan látta az eredetileg svéd nyelvű családból származó Jalava (1846–1909) a 19. századi „magyarizáció" árnyoldalait (korrupció, kisebbségelnyomó politika, „halszagú" finn-rokonság) és pozitívumait (erőteljes patriotizmus, anyanyelvi oktatás kiharcolása).

Appendix. A függelék egy linkajánlóval nyit: Tapani Salminen 1993-ban létrehozott adatbázisára hívják fel a figyelmet (UNESCO Red Book). Ezt egy táblázat követi az uráli népek lélekszámáról (dicséretes, hogy ezek 2003-as adatok), de vajon a finn, észt és magyar nyelvek miért hiányoznak a táblázatból? A harmadik függelék a veszélyeztetett nyelvekről szóló tanulmányok válogatott bibliográfiáját adja közre (63 angol, s egy német nyelvű publikációt felsorolva).

Örvendetes, hogy a kötet anyagát javarészt fiatal kutatók írásaiból állították össze. Sajnálatos azonban, hogy néhány résztvevő előadása – feltehetően technikai okok miatt – kimaradt a könyvből.

FODOR GYÖRGY

Iso suomen kielioppi

Auli Hakulinen (päätoim.), Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Halonen, Irja Alho. SKST 950, Helsinki 2004. 1698 l.
ISBN 951-746-557-2

Csaknem 1700 oldalas könyvet tart az olvasó az asztalán. Kezében nem, mert nem sokáig bírná... A kötetet hat kiváló finn nyelvész jegyzi. Nyilvánvalóan csoportmunkáról van szó, hiszen a tartalomjegyzékből nem derül ki, hogy az egyes fejezeteket alapvetően melyik szerző öntötte a jelenlegi formába, így feltehetően közösen vállják a felelősséget a végső megfogalmazásért.

Az előszóból (Esipuhe 9–10) azonban kiderül, hogy több mint félszázan vettek részt az előmunkálatok során sűrűn folytatott megbeszéléseken. Néhány technikai oldal (Lyhenteet ja erikoismerkit 11–13) a rövidítések (források, nyelvtani terminológia) és speciális (átírási, fonetikai) jelek jegyzéke. A bevezető (Johdanto 15–31) a kidolgozás és a szerkesztés alapelveit vázolja.

A könyv a hagyományos felosztás (hang-, alak-, mondattan) sorrendjében tárgyalja a nyelvi elemeket, de az újszerű, hármas tagolás már a tartalomjegyzékben (Sisällys 7–8) kiderül a fő fejezetcímekből: a) a szavak hang- és alakrendszere, valamint a szóalkotás (Sanat 33–422), b) a szószerkezetek, a hagyományos szintaxis (Rakenne 423–1168), c) az univerzális nyelvi jelenségek nyelvtani kifejezései (Ilmiöt 1169–1638). A mondattani jelenségeket tehát egyrészt a szerkezetek oldaláról, másrészt a funkcióból kiindulva tárgyalja. – A könyvet a források rövidítésjegyzéke (Lähteiden lyhenteet 1639–1640), a forrásjegyzék (Lähteet 1641–1680) és a tárgymutató (Hakemisto 1681–1698) zárja.

A hatalmas mű értékelésére nem vállalkozhatunk. Elöljáróban azonban javára írhatjuk, hogy nem kötelezi el magát valamelyik (divatos) nyelvészeti irány mindenhatósága mellett sem. Viszont a tárgyalás újszerűsége és a mai beszélt nyelvi jelenségek leírása miatt hasznos kézikönyve lesz mind a finn anyanyelvi tanároknak, mind pedig a finnül tanuló külföldieknek. Az anyag könnyebb kezelhetősége végett célszerű lett volna inkább két kötetben megjelentetni.

E nyelvtan különböző szempontú értékelésére minden bizonnyal sor kerül a közeljövőben. A FUD szerkesztőiként szívesen fogadunk olyan megjegyzéseket, amelyek a kézikönyvnek a külföldi nyelvtanulók számára történő felhasználásával foglalkoznak. Az alábbiakban a kötetet a mai beszélt nyelvi jelenségek szempontjából veszi Petteri Laihonen részletesebben szemügyre.

KERESZTES LÁSZLÓ

Puhuttu kieli ja sen kuvaus Isossa suomen kieliopissa

Kaikki aiemmat suomen kielen kieliopit käsittelevät lähes pelkästään normatiivista kirjoitettua kieltä. Iso suomen kielioppikin koostuu toki pääasiallisesti ”kirjoitetun yleiskielen” (s. 16) kuvauksesta. On hyvä kuitenkin huomata, että *kirjoitettu yleiskieli* tarkoittaa käytännössä yleensä suomen kielellä kirjoitetuissa teksteissä esiintyvää kieltä, siihen kuuluu yhtälailla kielenhuollon normeja seuraavaa kuten niitä väljemmin noudattavaa ainesta. Iso suomen kielioppi on siis deskriptiivinen, se pyrkii kuvaamaan minkälaista suomen kieli tällä hetkellä on. Esimerkit on otettu oikeissa tilanteissa käytetystä kielestä. Ani harvoin on luotettu kielitieteilijän intuitioon, joka toimi aiemmin päälähteenä. Fennististä perinnettä seurataan kuitenkin niin, että esimerkiksi verbiparadigmat esitetään ”täydellisinä” vaikka jotkin muodot (esim. imperatiivi *älkäämme kertoko*) ilmoitetaan vanhentuneiksi (s. 144, 1567–1568) ja siten toissijaisiksi (ts. niiden käyttö sisältää aina erityismerkityksen). Iso suomen kielioppi ei siis ole korpuskielioppi, jolloin etusijalle tulisivat vain käytössä tavallisimmat muodot. Tietynlainen normatiivisuus siis kuitenkin säilyy fennistisen perinteen mukana, jossa normitetun kirjakielen muodoilla on ollut ensisija.

Esipuheen mukaan Ison suomen kieliopin ”Radikaalein ero aiempiin kielioppeihin on siinä, että kuvauksen kohteena on [...] myös puhuttu kieli, lähinnä arkinen keskustelu” (s. 17). Kirjakielen kuvaus perustuu pitkälti fennistiseen perinteeseen, kun taas keskustelujen kielen kuvaamiseen ei ole olemassa edes vankkaa kansainvälistä kielioppiperinnettä. Suomessa kielitieteellisen keskusteluntutkimuksen koti on Auli Hakulisen tutkimusryhmä Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksella. Puhekieltä koskevat huomiot koostuvat pitkälti tämän ryhmän tutkimusten synteesistä. Tämän lisäksi mukaan on otettu jonkin verran muutakin puhutun kielen tutkimusta. Esimerkiksi perinteisen sosiolingvistiikan tuloksia esitellään alaluvussa ”Possessiivikongruenssin tila puhutussa kielessä” (s. 1241–1242). Lisäksi muun muassa käydään läpi murteiden fonologiaa. Puhekielen esimerkit ja niihin liittyvät huomautukset kertovatkin usein siitä, miten jokin perinteisesti vain kirjoitetussa kielessä kuvattu rakenne esiintyy keskusteluissa.

Seuraavaksi siirryn käsittelemään esimerkinomaisesti niitä Ison suomen kieliopin osioita, joiden lähtökohtaisena tai ainoana aineistona toimii keskustelupuhe. Pyrin tuomaan esiin erityisesti seikkoja, jotka kieliopissa käsitellään uudella tavalla tai jotka ovat kokonaan uusia aluevaltauksia suomalaiselle kielioppiperinteelle.

Yksi uudella tavalla käsiteltävistä pääluvuista on ”Partikkelit ja muut pikkusanat”. *Partikkeli* termiä ei enää käytetä kattoterminä kaikille taipumattomille sanoille. Sen sijaan tähän luokkaan katsotaan kuuluvaksi vain taipumattomat sanat, jotka jäävät lauseenjäsennyksen ulkopuolelle, eli ne eivät vaikuta lauseen propositionaaliseen merkitykseen. Toisaalta partikkelit ovat itsenäisiä tekijöitä: ne eivät esiinny määritteinä eikä niitä voi täydentää lauseeksi.

Isossa suomen kieliopissa jaetaankin partikkelit ja muut pikkusanat ryhmiin myös niiden pragmaattis-funktionaalisten piirteiden perusteella. Uusina ryhminä mukaan ovat päässet näin myös mm. dialogipartikkelit, lausumapartikkelit ja sävypartikkelit. Partikkelit luokitellaan uusiksi myös sen mukaan missä kohtaa ne voivat esiintyä lausumassa (yksin vuorona, lausuman alussa, eri paikoissa).

Esimerkkinä tyypillisestä puhutun kielen kategoriasta käyköot dialogipartikkelit. Ne ovat pikkusanoja, joilla keskustelussa osoitetaan miten puheenvuoro vastaanotetaan. Jos edeltävää puheenvuoroa käsitellään uutisena, niin siihen vastataan *ai, jaa, jaha, no* partikkeleilla. Jos taas halutaan ilmaista samanmielisyyttä ja kuulolla oloa, niin käytetään *joo, juu, niin, just* partikkeleja. Jos puolestaan on vaikeuksia ymmärtää tai kuulla mitä puhekumppani sanoi, niin arkikeskustelussa käytetään partikkeleita *tä(h)* ja *hä(h)*.

Dialogipartikkeleja usein myös kombinoidaan, kuitenkin ”yksikään dialogipartikkeli ei merkitse kahdentuneena samaa kuin yksin” (s. 744). Esimerkiksi *jaa* ilmaisee usein, että puhekumppani on sanonut jotain uutta tietoa, kun taas *jaa jaa* voidaan tulkita vaikkapa valituksena siitä, että edellinen puhuja jankuttaa.

Tilanpuutteen vuoksi en lähde käsittelemään muiden partikkelien alaryhmien piirteitä, vaikka niissä on paljon kiintoisia yksityiskohtia siitä mihin kaikkeen erilaisia (liite)partikkeleja, kuten *vai, kyllä, nyt, ihan, niinku*, *-pa, -s* käytetään. Iso suomen kielioppi onkin ensimmäinen suomen kielen synteesi, jossa partikkeleita ei käsitellä täytesanoina, joita käytetään ”epämääräisesti huolimattomassa puheessa”. Esimerkiksi dialogipartikkeleista ei löydy muualta vastaavaa tietoa. Muun muassa uusin yksikielinen sanakirja, Kielitoimiston sanakirja (2004), ei anna juuri tietoa niiden käytöstä keskustelussa: *Tä(h)/hä(h)* ei esiinny tarkistuskysymyksenä, tarjotaan vain juhlallista *Anteeksi, mitä (sanoitte)?* tai ”arkista” *mitä?* (István Papp ei suomi–unkari sanakirjassaan [1961] tarjoa edes juhlallista muotoa!); *jaa* esiintyy yksinään vain ”epämääräisenä, hajamielisenä tms. vastauksena”. Jo näissä esimerkeissä tulee selkeästi esiin miksi Iso suomen kielioppi on deskriptiivinen ja esimerkiksi Kielitoimiston sanakirja normatiivinen.

Puhekielen mukaanotto on myös nostanut termin *lausuma* tasa-arvoiseksi kirjoitetun kielen *lause*en kanssa. Lausumia tarkastaessa tulee aina ottaa huomioon myös niiden konteksti, missä asemassa ne sijaitsevat puheen virrassa ja minkälaisen toiminnan osana. Esimerkiksi edellä käsiteltyjä dialogipartikkeleja ei voi tulkita käsittelemättä niitä edeltävää puheenvuoroa. Partikkelikin siis voi muodostaa lausuman. Toisin kuin lause lausuma ei mm. vaadi verbiä.

Lausumat muodostavat puheenvuoron, jotka taas edustavat aina jotakin puhetoimintoa, kuten kysyminen, vastaaminen, ehdottaminen, kiistäminen jne. Näillä toiminnoilla on usein myös tyypilliset syntaktiset muodot. Esimerkiksi (s. 963):

1	Asiakas:	*Iso lasi sitä samaa.*
2	Tarjoilija:	*Kolme vai.*
3	Asiakas:	*Neljä.*
4		---
5	Tarjoilija:	*Kolme siis kiitos.*
6	Asiakas:	*Kolme joo.*

Tässä keskustelunpätkässä on puheentoimintoja, joita usein esitetään lausekkeilla. Riveillä 2, 5 ja 6 on esimerkkejä puhetoiminnoista jotka usein saavat muodon substantiivilauseke + partikkeli. Rivillä 1 esiintyy tyypillinen asiointitilanteen pyyntö pelkällä substantiivilausekkeella (*pieni kahvi, yks postimerkki, noi tollaset kaheksankytsenttiset potkuhousut,* s. 976).

Puheenvuoron kuvauksessa keskeistä on vuoron alku, ydin ja vuoron lopetus. Vuoron alkuun sijoittuu usein ainesta, joka osoittaa miten alkava vuoro suuntautuu edeltävään vuoroon, kuten partikkeleja tai konnektiiveja (*eli, mut* jne). Vuoron alussa voi olla näin myös kommentoivaa ainesta tai puhutteluja. Lopetukseen voi liittyä muun muassa erityyppisiä vastaanottajaan vetoavia elementtejä *(vai mitä?).*

Lausuman yhteydessä kiinnitetään myös erityistä huomiota kieliopillisiin rakenteisiin jotka erottavat puhutun lausuman kirjoitetun kielen lauseista. Näitä ovat mm. *limittäisrakenteet*. Näissä rakenteissa alku ja loppuosa ovat yhteensopimattomia, mutta keskimmäinen osa sopii molempiin: ***Tultiin*** *viime yönä joskus yhen aikaan* ***oltiin perillä.*** (s. 970) Lisäksi puheessa esiintyy esimerkiksi lohkolauseita: ***Toi meidän äiti*** *ni* ***se*** *on tosi hauska.* Tämä lause määritellään ”alkuun lohkeavaksi syntaktiseksi etiäiseksi”. Nimitys kuvaa sitä, että substantiivilauseke sijoittuu lausemuotoisen lausuman edelle.

”Lausuman ja lauseen lisäykset” -osiossa käydään läpi mm. puhuttelulisäyksiä. Tässäkin yhteydessä saamme uutta tietoa mm. nimipuhuttelusta suo-

messa. Nimiä käytetään yleensä kysymysten ja käskyjen yhteydessä (s. 1024, ***Henna*** *kerro sun päivästä, oliks ruotsinkurssil ihanaa?*; *Painatkos* ***Sundman*** *sitä nappia.*). Hellittely ja haukkamanimiä taas käytetään kehujen ja moitteiden yhteydessä, niihin liittyy usein myös huomionkohdistin *hei* tai *kuule*: *Kuules* ***poju****, minä saan olla aivan missä haluan.* (s. 1025). Tervehdyksen voi muodostaa myös nimi ja kirosana: *Roikkala, perkele* (s. 1025).

Osiossa ”Vieruspari ja sekvenssi” käsitellään ilmiöitä jotka ovat erityisen kiinnostavia suomea vieraana kielenä opiskelevalle. Nimittäin vierekkäisiä toimintoja kuten kysymys ja vastaus tai pyyntö ja myöntö/kielto sekä samanmielisyyden tai erimielisyyden osoittaminen kannanottoihin. Vastaamisen yhteydessä kiintoisia ovat esimerkiksi *kyllä* -sanan funktiot. Myönteisenä minimivastauksena yleisimpiä ovat verbin toisto tai partikkeli *joo/juu*, esim. *Kävitkö siellä sitten? – Joo. Kyllä* -sana puolestaan esiintyy arkikeskustelussa harvoin yksin. Se esiintyy joskus kokonaisesta lauseesta koostuvan vastauksen alussa, jolloin myöntö on korostettu. *Kyllä* -sana sopii myös torjumaan kielteisen väitelauseen muotoista tarkastuskysymystä (s. 1150):

Olavi: *V**a**imos ei polta*
(.)
Aimo: *No ky:l se p**o**lttaa.*

Vierusparin ja sekventialisuuden käsitteet mahdollistavat myös niiden ehtojen kuvaamisen joilla väitelauseet ja lausekkeet tulkitaan kysymyksiksi. Yksi tällainen väitelausetyyppi on ”ymmärrystarjokas” (s. 1153):

J: *No lähet sä käymää siellä Leevi luona?*
E: *Em mä tiiä.*
(1.0)
J: *No,*
(1.1)
J: *Eli et siis lähe.*
E: *E:m mä varmaankaa.*

Eli -partikkeli liittää väitelauseen edeltävään puheeseen, eli J päättelee E:n aiemman välttelevän vastauksen *(em mä tiiä)* kielteiseksi. Väitelauseen muotoisella kysymyksellä hän tarkistaa päättelynsä tuloksen.

Kolmannen pääluvun ”Ilmiöt” lopussa on luku ”Affektiset konstruktiot ja keinot”, jossa keskitytään erityisesti puhekielen keinoihin. Affektiivisissa ilmauksissa esiintyy usein jonkin kieliopillisen rakenteen ”toissijaista käyttöä”, kuten Valma Yli-Vakkurin väitöskirjassaan (1986) ensimmäisenä Suomessa osoitti. Lauseen tai lausuman affektiivista merkitystä ei voi yleensä si-

sältää perinteiseen propotionaaliseen sisältökuvaukseen, vaan affektiiviset keinot tuovat ekspressivisiä ja sosiaalisia lisämerkityksiä lauseille tai puheeseen. Luvussa käsitellään pääasiallisesti morfo-synktaktisia keinoja osoittaa asennoitumista puheenalaiseen asiaan. Lisäksi mukana on sanaryhmiä kuten kirosanat, joihin affekti on leksikaalistunut.

Ekslamatiiviset lausumat ovat tyypillisiä affektisia konstruktioita. Ekslamatiivisuus liitetään kieliopissa puhefunktioon eikä tiettyyn prototyyppiseen syntaktiseen rakenteeseen. Yksi tällainen tyyppi on kysymyksen muotoiset huudahdukset (s. 1618): *Vittu onks tajutont meininkii.*; *Piruako se kansalle kuuluu mitä herrat päättää.* Nämä kysymykset ovat retorisia ja ilmaisevat tiedonhalun sijasta hämmästelyä, ihastelua tai syytöstä.

Affektisten väitelauseiden ensisijainen tehtävä on puhujan suhtautumisen välittäminen. Prosodian lisäksi suomessa voi tähän tehtävään käyttää pronomineja (*se, siinä, sellainen, joku* yms.), partikkeleja tai tavallisesta poikkeavaa sanajärjestystä. Tässä yhteydessä törmäämme jälleen *kyllä* partikkeliin. Se riittää usein yksin tuomaan affektisen merkityksen, mutta usein mukana on myös poikkeava sanajärjestys tms. (s. 1621): *Kyllä minä itse paremmin tiedän*.

Kieltolauseisiin ja kieltoon liittyy myös usein joku affektinen elementti jolla kieltoa vahvistetaan (s. 1624): *Kuoleman jälkeisistä asioista en ole* ***pätkääkään*** *kiinnostunut.* Tässä tapauksessa ilmaus *pätkääkään* ei muuta lauseen propotionaalista merkitystä, sillä vastaavaa myönteistä ilmausta ei ole olemassakaan (******Olen kiinnostunut kuolemanjälkeisistä asioista pätkän.)*

Imperatiivilauseitakin käytetään muuhun kuin käskemiseen. Epäilyä tai hämmästelyä voidaan ilmaista kieltomuodolla *älä*, johon saattaa liittyä inessiivisijainen substantiivi, tavallisesti voimasana: *Älä ihmeessä ~ helvetissä ~ hitossa*. Toinen kiteytynyt hämmästelyimperatiivi on *kato(s) vaan*. Voimakasta samanmielisyyttä voidaan osoittaa imperatiivimuotoisilla idiomeilla *Sano(s) muuta* ja *Älä muuta sano*.

Osiossa ”Affektiset konstruktiot ja keinot” käsitellään myös kirosanojen morfosyntaksia. Osa voimasanoista on taipumattomia: *jumalauta, jukoliste*. Sanat *paska* ja *vittu* ovat morfosyntaktisesti laaja-alaisempia. Moninaiset, mutta ei suinkaan sattumanvaraiset voimasanojen esiintymisympäristöt ja muodot kuvataan perusteellisesti. Yksittäisiä voimasanoja käytetään useimmiten reaktiona johonkin tapahtuneeseen tai kuultuun. Osana pitempää lausumaa voimasanat tuovat affektisen sävyn. Tässä yhteydessä olisi voinut käsitellä myös voimasanojen semantiikkaa, olisi mukava tietää minkälaisia merkityseroja eri voimasanojen välillä eri tilanteissa on.

Olen esitellyt riipaisuja Isosta suomen kieliopista joissa puhutulla kielellä on keskeinen osa. Tarkoitukseni oli pyrkiä tuomaan esiin erityisesti sellaista suomen kielen kuvausta, jota ei ennen tätä kielioppia ole ollut synteesin muodossa saatavilla. Vastaavia seikkoja en ole nähnyt kuvattavan muidenkaan osaamieni kielten kieliopeissa. Isoa kielioppia voidaan siis pitää edelläkävijänä ja tiennäyttäjänä niin kansallisesti kuin kansainvälisestikin. Puhutun kielen ilmiötä kuvataan pääasiallisesti kielitieteellisen keskustelunanalyysin keinoin. Tällä alalla Helsingin yliopiston suomen kielen laitos on maailman parhaita. Toisaalta en juuri huomannut esimerkiksi diskurssianalyysin tai pragmatiikan löydöksiä Isossa kieliopissa, eikö niillä ole mitään annettavaa suomen kielen kuvaukselle?

Puhekielen käsittely kieliopissa ja uudet aluevaltaukset, kuten lausuman nostaminen lauseen kanssa tasa-arvoiseksi ovat varmaan normatiivisiin kielioppeihin tottuneille vaikeita paloja. Ison kieliopin erityinen ansio on vielä korpusten käyttö. Aiempi aineistolähde, eli kielitieteilijän intuitio on tämän jälkeen vaikea rehabilitoida. Käsittelemällä luonnollisesti esiintyvää kieltä Iso suomen kielioppi toimii ensimmäisenä lähteenä jokapäiväisen suomenkielisen kanssakäymisen ymmärtämiseen. Siitä on varmasti hyötyä myös esimerkiksi kääntäjille, pyrkiihän nykykirjallisuus usein jäljittelemään jokapäiväistä puhetta. Tästä syystä olisi hyvä saada kielioppiin paremmat hakemistot. Muun muassa partikkelit esiintyvät monessa paikassa, mutta niitä ei voi hakea sanahaulla. Toistaiseksi olen löytänyt esimerkiksi *kyllä* sanaa käsitteleviä osiota viidestä paikasta, eikä niissä aina ole ristiviittauksia. Ehkä Isoa suomen kielioppia olisi helpompi käsitellä sähköisessä muodossa, jolloin siihen voisi myös lisätä erilaisia hakemistoja.

Ensimmäinen askel tähän suuntaan on jo otettu: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus on vastikään valmistanut kaikille avoimen ”Sananselityksiä: *Ison suomen kieliopin* termejä” -nimisen verkkojulkaisun. Osoitteessa www.kotus.fi/verkkojulkaisut/julk1 voi nopeasti hakea selityksen esimerkiksi sille, mitä tarkoitetaan *samantekevyyden kvanttoripronomini*lla.

PETTERI LAIHONEN

Ľudmila Gromova: Aiga lugie i paissa karielakši
Пособие для чтения и говорение на карельском языке.Тверской говор.
Издательство ”ЧуДо”, Tver 2002. 176 l. ББК 81.661.2. Я7

Az irodalmi nyelv fontos szerepet játszik a nemzeti identitás megőrzésében, viszont hiányát az etnikai és nyelvi asszimiláció egyik fő okának tartják. Ez különösen vonatkozik az Oroszországban élő finnugor népekre, amelyek az orosz nyelv dominanciájától szenvednek, s beszélőiket a társadalmi többségbe való beolvadás fenyegeti. Egészen az 1990-es évek elejéig a karjalaiak nem rendelkeztek saját, egységes irodalmi nyelvvel. Az irodalmi nyelv hiánya különösen nyilvánvaló a tveri karjalaiak körében, akiknek lélekszáma drasztikusan megfogyatkozott. Az etnikai és nyelvi identitás fellángolása az 1990-es években Karjalában komoly kísérleteket eredményezett a karjalai nyelv és kultúra feltámasztására. 1989 óta a karjalai nyelvet több karjalai iskolában oktatják, és ennek előmozdítására az elmúlt évek során ábécéskönyvek és tankönyvek jelentek meg.

Ilyen könyv például a 2002-ben megjelent *Aiga lugie i paissa karielakši* [Itt az ideje karjalai nyelven olvasni és beszélni] segédkönyv, amelynek célja az olvasás és szövegértés fejlesztése a karjalai tanulók körében. E mű a nyelvet legalább mindennapi kommunikáció szinten ismerőknek való, mivel kulturális, történelmi és etnográfiai értékkel bíró eredeti tveri karjalai szövegek gyűjteménye. A könyv célja az olvasott szövegek megértése, párbeszédszerű feldolgozása és a szövegek monológszerű visszaadása témakörönként. Minden témakör rendelkezik egy megoldó kulccsal arra az esetre, ha a tanuló önállóan készülne fel. A könyv ehhez nyelvtani szerkezeteket és szójegyzéket is tartalmaz. A könyv hat témakört ölel fel: *Pereh, Oma koti, Oma randa, Mahtajat rahvaš, Miän tavat, Kirjakielen historijašta;* és mindegyikhez 10–12 szöveg tartozik. E témakörök tehát a család, a ház, a környék, a dolgozó, alkotó emberek, a szokások és az irodalomtörténet. Minden fejezet a következők szerint épül fel: alapszószedet, olvasmány, az olvasmány szövegére vonatkozó kérdések megoldó kulccsal, a téma párbeszédszerű tárgyalása; ezekhez nyelvtani szerkezetek, valamint hasznos kifejezések járulnak. A könyv nemcsak az alapszókincset fejleszti, hanem az utolsó két fejezetben történelmi és kulturális ismereteket is nyújt, s így az olvasó megismerkedhet a tveri karjalaiak legfontosabb szokásaival és ünnepeivel, valamint azokkal az irodalmi és történelmi személyekkel, akik fontos szerepet játszottak a karjalai nép történelmének alakításában. A könyv az eredeti szövegek mellett tartalmaz átvett szövegeket is, például Makarovtól (Г. Н. Макаров, *Образцы ка-*

рельской речи, 1963), a Virtaranta házaspártól (H. ja P. Virtaranta, *Karjalan kieltä ja kansankulttuuria,* 1999; *Kauas läksit karjalainen,* 1986).

A mű hozzájárul a tveri karjalai nyelv tanításához és tanulásához, ezzel pedig közvetve a fennmaradásához, hisz az anyanyelvi beszélőket arra ösztönzi, hogy még jobban ismerjék meg nyelvüket, szokásaikat és ünnepeiket, és azt a tudatot, hogy mindezekről anyanyelvükön is lehet írni.

PENEVA DENNICA

Pekka Sammallahti: North Saami Resource Dictionary
Publications of the Giellagas Institute. Vol. 1. Oulu 2002. 398 l.
ISBN 951-42-6614-5

1998-ban tette közzé Pekka Sammallahti a *The Saami Languages. An Introduction* című kézikönyvét, amely általános áttekintést ad a számi (lapp) nyelvekről (vagy ha úgy tetszik nyelvjárásokról). A művet olykor (vö. pl. Saarinen, Sirkka: Ein neues Elementarwerk der Lappologie. FUF 57. Helsinki, 2002: 400–404; Bartens, Hans-Hermann recenziója: Finnisch-ugrische Mittelungen 24/25. Hamburg, 2002: 183–189) összevetik Mikko Korhonen számi nyelvtörténetével (*Johdatus lapin kielen historiaan*, SKS, Helsinki 1981), az összehasonlítás azonban nem teljesen helytálló. Sammallahti kézikönyve nem annyira tiszta nyelvtörténet, mint Korhonené volt, ezért inkább lehet tekinteni Eliel Lagercrantz könyve (*Synopsis des Lappischen,* Oslo 1941) alapos modernizálásának. 2002-ben, azaz négy évvel a *The Saami Languages. An Introduction* című művének publikálása után, Sammallahti folytatta modern számi kézikönyveinek sorozatát, ezúttal egy újfajta szótár közreadásával, amelynek címe: *North Saami Resource Dictionary.*

Ha a *The Saami Languages* című kézikönyvet úgy is minősíthetnénk, hogy bizonyos értelemben egy hagyományos képet ad a számi nyelvészetről, ezzel szemben a *North Saami Resource Dictionary* szótár már teljesen újszerű munka. A szókincs, amelyre a szótár épül, Konrad Nielsen *Lappisk ordbok – Lapp Dictionary* nagyszótárából való, amely 1932 és 1962 között látott napvilágot öt kötetben. Ez eleddig felül nem múlt északi lapp szótár, amely hatalmas szóanyagot, gazdag nyelvföldrajzi adatokat és néprajzi információkat tartalmaz. A negyedik rész – mint ismeretes – szisztematikus, tematikus áttekintést ad a szókincs rétegeiről fényképekkel és rajzokkal illusztrálva a speciális szavakat, és ezzel fontos segédeszközként szolgál mindazoknak, akik a jelentésmezőket vizsgálják vagy etnológiai kutatásokat végeznek. A szótársorozat 1962-ben megjelent ötödik része szupplementum, amely korrekciókat és kiegészítéseket tartalmaz. Pekka Sammallahti *North Saami*

Resource Dictionary-jét egy plusz kiegészítésnek lehet tartani Nielsen szótárához. Hogy tényleg így van, abból is kitünik, hogy Sammallahti újonnan megjelent szótára nem tartalmaz jelentéseket. Az új szótár tehát mindenek előtt Nielsen szótárával együtt használható. Sammallahti maga említi (3. o.), hogy a könyvet több célra lehet felhasználni: fonológiai, morfológiai, etimológiai és jelentéstani kutatásokra.

A *North Saami Resource Dictionary* anyaga így Nielsen szótárának 1–3. és 5. kötetére épül. Sammallahti ezt az összegyűjtött szóanyagot úgy kezeli, mint egy északi számi szókincset, azaz nincs tekintettel az északi számi nyelvterület szavainak nyelvföldrajzi elterjedtségére. Különbségek, mint köztudott, találhatók. Például különböző szavak használatosak a 'dél' megjelölésére Finnmarken nyugati és déli részén: Kautokeinóban *lulle,* Karasjokban és Polmakban *mad'de* (vö. még Inga Guttorm–Johan Jernsletten–Klaus Peter Nickel: Nybörjarkurs i nordsamiska. Davvin 3, Stockholm, 1984: 21). A *North Saami Resource Dictionary*-ben mindkét szó fellelhető kommentár nélkül. Igaz, lehetne vitatkozni (ld. még Lars-Gunnar Larsson: Gränser i den samiska dimman. In: Dialekter och folkminnen. Hyllningsskrift till Maj Reinhammar den 17 maj 2000. Uppsala. 177–187) a szókincs nagyságáról az egyes helyi nyelvjárásokban, pl. Kautokeino, Karasjok és Polmak, így együtt alakul ki az összegyűjtött északi számi szókészlet; nem szokatlan dolog, hogy a számi anyanyelvi beszélők nem ismerik a más nyelvjárások szavait. Ám mindaddig, amíg az irodalmi nyelv nincsen standardizálva, hanem még egy építési szakaszban van, ez az egyetlen helyes eljárás. A helyzet ugyanilyen volt, amikor a kialakuló finn irodalmi nyelv kombinálta a nyugati és a keleti elemeket, a különböző északi számi variánsoknak is oda kell vezetniük, hogy az északi számi irodalmi nyelv szókészlete gazdagodjék. És Sammallahti részéről természetesen nincs semmi más lehetőség, mivel az ő szótára semmilyen információkkal sem szolgál a szó alakján túl.

Sammallahti ugyanígy helyesen döntött, amikor a szót Nielsen helyesírása szerint adja meg. S ha arra gondolunk, hogy a *North Saami Resource Dictionary* valójában kiegészíti Nielsen szótársorozatát, az új helyesírást nem lehetne alkalmazni. A szótár az északi számi szókészletet mutatja be, amely új elvek szerint lett elrendezve, de amely tehát nem tartalmaz jelentésinformációkat. Hogy a szó jelentését megtaláljuk, Nielsen szótárához kell fordulnunk, amely természetesen Nielsen ortográfiája szerint készült. Ez mutatja meg Nielsen szótárának alapvető fontosságát manapság is.

Sammallahtinak a számítógép van segítségére, amivel Nielsen szóanyagát három elv szerint rendezi: amit ő „modified alphabetical order"-nek hív (7–135), aztán egy közönséges *a tergo*-lista (137–265) és végül a szó

„consonant center”-e szerinti rend (267–398). A modifikált (nem szoros) betűrend szerinti szótárrész a szót alfabetikusan rendezi. A szavakat először úgy rendezi, hogy figyelmen kívül hagyja a fokváltakozást és ablautjelenségeket, majd ezután kerülnek be a szavak a szótárba a helyes ablautos és fokváltakozásos formában. A számi nyelv közismerten gazdag a hangváltakozások tekintetében, és Sammallahti szórendezése például hasonlít a szankszkrit igék gyökkatalógusaira (vö. Whitney, William Dwight: The Roots, Verb-Forms and Primary Derivatives of the Sanskrit Language. Leipzig 1885); mindkét esetben arra törekednek, hogy megmutassák, melyik igealak – és Sammallahti esetében nominális forma is – az, amely ugyanarra épül. Ez a számi nyelvre találó ötlet. Itt van például a következő szó [’puszta föld’], amelynek viszonylag sok alakváltozata, származéka van: *biew’lâ* ’bare ground; bare patch’, *biewlâdit* contin[uative] of *biew’lât*”, *biew’lâdit* caus[ative] of *biew’lât*”, *biew’lâ-lod’dit* ’hunt birds (grouse) in the autumn’ (my translation; L-GL), *biew’lai* ’with a great geal of bare ground or many bare patches’, *biew’lât* ’become bare (ground); get bare on, become bare (fig.), show the bottom, become empty (of utensil containing food)’, *biw’lii* = *biew’lai*, *biewlos* ’1. = *biew’lai*; 2. with a thin layer of snow so that the ground will soon be bare’, *biw’lut* ’be faced with the situation that the ground has become bare (because the snow has melted away), be hindered by bare ground’. Nielsen szótárából, amelyben a szavak szoros betűrendben vannak, nem derülnek ki ezek a képzőbokrok. A *biw’lut* igével először az ötödik, kiegészítő kötetben találkozunk, és ugyanez a helyzet a *biew’lâ-lod’dit* igével is, amelyet az ember a *lod’dit* ’hunt birds’ címszó alatt talál meg a kiegészítő kötetben. Sammallahti szótárában minden összetartozó szó bokrosítva van, és ezért fontos pedagógiai segédeszköz lesz.

Az alaktani kutatásban mindenekelőtt az *a tergo*-listának van nagy jelentősége. Ez gyors áttekintést ad a számi szóképzés gazdagságáról. Így található az anyagban például 62 *-mættom* végű fosztóképzős melléknév és nem kevesebb mint 702 *-(s)tâllât* képzős ige. Itt megteremtődik a lehetőség a képzőváltozatok szemantikájának vizsgálatára. Hasonlóképpen a mássalhangzócentrumok szerinti listák fényt derítenek a számi nyelv fonológiai viszonyaira.

Amint a fentiekből kiderül, Pekka Sammallahti *North Saami Resource Dictionary*-je jelentős segédeszköze a számi nyelv kutatásának és oktatásának. Azáltal hogy az anyagot új szempontok szerint rendezte el, új ablakot nyitott Konrad Nielsen szótárának használatához. A szótár ezáltal fontos segédeszköz lesz az északi számi nyelv szerkezetének különféle aspektusú kutatásai számára. Az új kiadványsorozathoz az oului Giellagas Institute-nak csak gratulálni lehet, bízva a sikeres folytatásban.

LARS-GUNNAR LARSSON

В. И. Вершинин: Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков

Том I (Аба – Кеверь). Стринг, Йошкар-Ола 2004. 123 l.
Том II (Кеветие – Мекснемс). Стринг, Йошкар-Ола 2005. 115 l.

A joskar-olai kongresszus meglepetése egy mordvin szófejtő szótár első két füzetének árusítása. Titokban a cseremiszre vártunk, de megtudhattuk, hogy Fjodor Gorgyejev, az első két füzet szerzője 2005 januárjában elhunyt (vö. И. Г. Иванов, В. Н. Васильев: Марийские лингвисты. Биобиблиографический сборник. Йошкар-Ола 2005: 93–99).

E lexikográfiai termék 500–500 példányban jelent meg. Szerzője, Valerij Ivanovics Versinyin, aki a mordvin szókészlet ismerői számára ismeretlen. Sajnos a kongresszuson sem volt bejelentett vendég. Inkognitójából egy-két apróságot megtudhat az olvasó a szótár előszavából (3). Eszerint nem mordvin anyanyelvű, de e nyelv szókincsének kérdéseiben jól kiismeri magát. Vagy tíz éve cseremisz szófejtő szótárt is összeállított, ezt azonban nem sikerült megjelentetnie. Anyanyelve vagy a cseremisz, vagy talán az orosz lehet, a füzetek megjelenése alapján a Marij Elben lakik. Feltűnő, hogy e szótárt a V. M. Vasziljevről elnevezett Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Intézet adta ki a cseremisz fővárosban (vö. 122).

A kezdeti kísérletek (Paasonen, Keresztes) után D. V. Cigankin és M. V. Moszin 1998-ban Szaranszkban adta ki a mordvin nagyközönségnek szánt *Et'imologijań valks* című szótárt, az első (erza-)mordvin szófejtő művet, melyet évkönyvünkben ismertettem (FUD 6: 188–194).

A rendelkezésre álló két mordvin etimológiai szótárfüzet szócikkeinek a száma és annak a mordvin szerzők művéhez viszonyított aránya a cirill betűs betűrend szerint a következő:

	Cigankin–Moszin	Versinyin
А:	67	184
Б:	72	127
В:	85	174
Г:	65	83
Д:	47	85
Е:	15	6
Ё:	–	37
Ж:	11	33
З:	17	40

И:	30	90
К:	256	758
Л:	102	234
М:	89	99
	(a teljes anyag)	(folytatódik)
Össz.	856	1950

Versinyin első füzetében 1100, a másodikban 850 (összesen – mint láthattuk – 1950), Cigankin–Moszin szótárában 1835 szócikk található. Látható, hogy az új szótár lényegesen több szót regisztrál. Mindehhez hozzátehetjük: a szerző az előszóban kifejti, hogy helykímélés céljából az etimológiailag egyértelmű russzicizmusokat (például *bujan* 'izgága ember') és a nemzetközi szavakat (pl. *kompjuťer* 'számítógép') nem veszi fel.

Legutóbb bemutattam a Cigankin–Moszin szótár etimológiai statisztikáját (FUD 6: 190). Erre most nemcsak a mű töredékes volta, hanem az a körülmény sem jogosít fel, hogy Versinyin az etimológiai elbírálásban sajátos módszert követ: ún. bevezető mondat szócikkeiben nincs, azokat az olvasónak kell megalkotnia.

Mindkét füzet végén közli Versinyin a felhasznált szakirodalmat (122–123, 239). A jegyzék – ne kötekedjünk – teljesnek mondható. Csak bámulhatjuk, hogy a szerző Oroszországban az UEW-hez (ha lapszámait nem is jelzi pontosan) és a SKES-hez (a SSA helyett ezt idézi) hozzájutott. Nyelvtörténeti szótárt is használt a szerző (Damaszkin), továbbá a múlt század elfelejtett lexikográfiai műveit (pl. az 1933-as moksa szótárt). Versinyin török vonatkozású forrásai is tiszteletet váltanak ki.

A két füzetben összesen mintegy hetven latin nyelven írott címszó is található (közülük hat az első és 65 a második füzetben). Ezek között a második füzetben Paasonen négykötetes szótárából vett szavak szerepelnek. Mindez furcsa egy cirill betűs műben; jobb lett volna e tételeket vagy átírni cirillre, vagy egy átírt cirill címszó után, szögletes zárójelben a latin formájukat is közölni. Az alábbiakban e szavak szófejtését vizsgálom meg (az U, FU, FP, FV kategóriákat használom – mint szokásos – az alábbiakban; a SKES-re való hivatkozást az SSA-val vetem egybe). Csak azokat a szavakat közlöm, melyekkel kapcsolatban gondolataim, ill. kétségeim támadtak. Nem említem azokat az elemeket, melyek etimológiája Paasonennél hasonló formában található meg (a jegyzékben P. = Paasonen). Onomatop. rövidítéssel a hangutánzó-hangfestő szavakat jelölöm. Szögletes zárójelben adom meg a szerintem helyes – általában Versinyin szótárából kikövetkeztetett – bevezető mon-

datokat. Összesen 54 lexémával kapcsolatban – a P.-ből közöltek 76,06%-ával kapcsolatban – teszek megjegyzést. A tételekben imitt-amott (?), illetve (??) áll. Ez az egész szótárban elég gyakori: a (?) a bizonytalan párhuzam, a (??) a nagyon kérdéses párhuzam jele (például a 185., 186. lapon).

veχksa ’девять’ (51) FV (az UEW 807-et idézi) – miért nem vette fel a szerző a mordvin szótárak *vejkse* ’ua.’ adatát?;

guŕńit-: śulot guŕńit ’кишки урчат’ (62) [helyesen:] hangutánzó – és nem FV –, vö. fi. *kurnata* ’knurren, quaken, schnurren’ (SSA 1: 449);

keľmas, -z, keľmaj ’татарин’ (129) ? < md. *keľ* ’nyelv’ + a második tagra vö. or. (tat.) *beľmes* ’не понимает’ (P. 694 viszont < md. *keľme* ’kalt; Kälte’);

kesak ’сабля’ E nyj. [elavult] (139) < or. *месак* ’oldalfegyver’ alakkeveredéssel; vö. osztj. *köčki* ’ua.’ – az osztják szó kapcsán felvetődik a régi mordvin szó FU eredete: **kеč3* ’Messer’: cser. *küzö, küźü* ’Messer’, m. *kés* stb. (UEW 142);

kiv: vasov kiv ’вдаль’ (142) < *ki* ’дорога, путь’, vö. *vasov* ’вдаль’ – 1. az átvétel helyén is (P. 748) a *ki* etimológiai családjában szerepel, 2. kell-e;

kidaj назв. мифического существа (143) vö. ?tat. *хоɵа(ŭ)* ’Бог; божий’ – a tatár szó a nyelv szótáraiban nem található;

kiźəďej, kiźäďäj ’синичка’ (144) Hangutánzó; vö. cser., csuv., tat. (< md.);

kila ’ломка’ (144) < or. *кила* ’грыжа’ (P. 755–756 alatt elmaradt a jelzés);

kilčk, kilkšt ’сейчас, тотчас’ (145) [FV]: cser. *кызыт, кизыт* ’сейчас’ (< „от уаз. слова”) – további vizsgálatot kíván;

kiŕťams, kiŕftams ’скорчить’ (148) vö. *киремемс* – P. 780: hasonló utalás, de a szó eredetije: *kiŕams* ’стягиваться’ (vö. P. 771!);

kitka ’шалость, затея’ (149) [Bizonytalan eredetű], vö. *кит-: китнэмс* ’смеяться’ (hangutánzó eredetű) – helyes lehet;

kiškəvəms ’бояться’ (150) Onomatop. – lehet, de a második egybevetett szó, az észt *kohkuma* ’растеряться’ Mark és Raun szerint (Raun: EKET 44) FP eredetű;

kiškstəvəms ’(за)упрямиться’ (150) valószínűleg az előzővel függ össze – a szavak valóban összefüggnek, de alapjuk a M *kiškstəms* ? ’утвердиться на месте’ (P. 786) lehet; a MRSl.-ban nincs meg a szó;

kəldəmafks ’изгиб санных полозьев’ (151) valószínűleg a M ’чёрт, хрыч’ származéka – helyes, vö. a P. (740) által közölt alapszót: *kəldəma* ’адамово яблоко’;

kovoľams ’обрывать’ (153) Onomatop., vö. *kovoldams* ’обмолотить’ – helyes;

kovšańa ’рыхлый’ (153) < *kovš-:* Onomatop., cser. és csuv. megfelelésekkel – a szófejtés meggyőzőnek látszik;

koko ’яйцо’ (156) [Gyermeknyelvi], egy sor finnugor nyelvben hasonlóképpen (zr., votj., cser.) – ez a magyarázat a szócikkből kikövetkeztethető; P. ?-es orosz eredete (821) végeredményben a gyermeknyelvi eredetre utal (vö. Vasmer 1: 592 *кока* II), vö. még a tatárban is;

końďä M ’друг’ (162) [Vitatott eredetű] 1) U: fi. *kunta,* m. *had* stb. (vö. SSA 1: 437–8, UEW 206), 2) [FV]: cser. nyj. *кунж’о* ’компаньон’ – a 2) új magyarázat;

końčəna ’окно’ (163) < or. *оконце* [’kis ablak’] + *-na* képző – új etimológia;

kopəna ’глухарка’ (164) Onomatop. + *-na* képző – új szófejtés;

kopťiŕks ’бугор(ок)’ (165) < md. *kopa* ’спина’ – új etimon;

kopturga- M ’становиться сухим’ (165) [FV]: cser. *коптыра-* ’грубый’ – ilyen md. szó nincs (az UEW 182-n – ahonnan a szerző idézi – nem áll ez az adat; nincs sem az 1998-as nagyszótárban, sem P.-nél), törlendő a szócikk;

kosmaďims E. ’(вдруг) двинуть’ (168) [Onomatop.], vö. *кечкердемс* ’боднуть’ – jó lehet;

kotagaj M ’вышивка …’ (168) < md. *кодамс* ’заштопать’ – jó lehet ’stoppol’-ból;

kočemks E ’клевать’ (170) < md. *кочкамс* ’собрать’, vö. *котлямс* ’клевать’ (*кот-* onomatop. tőből) – így formázva jó lehet;

kočomka E ’лента …’ (170) ~ ? md. *качо* ’бедро’ – talán jó;

koš ’дышать тяжело’ (170) [Onomatop.], vö. *кашгодомс* ’хрипеть’ – így jó;

košt: vaśeń košt ’первоначально’ (171) Ism. er. [„не ясен”];

kuda: čeŕ-kuda ’волосатик’ (177) < md. *куд(а)* ’дом’ – jó lehet;

kukaftəms ’метнуть вверх’ (179) Onomatop. – P. (936) *kukams* ’приставать’ adatát is meg kellene adni, a rendszerszerűség miatt (l. a köv. szót);

kukams ’приставать’ (179) Ism. er. [„Неясно”];

kumbo ’украшение … пояса’ (182) [Ism. er.] [!] Vö. (?) *кумболдомс* ’переливаться’, *комбоня* ’… нагрудное украшение’ – a szó töve ism. er.;

kumbodoms ’закрывать пчелиные соты’ (182) Ism. er. [„Неясно”];

k(r)uŋgra M ’круглый’ (183, 185) [Ism. er.]; vö. md. *kundra* ’свилеватый’ – ez utóbbi szó csak P.-nél (961);

kuŕ(ä) M ’гнездо белки’ (187) [Ism. er.]; vö. md. *karava* ’ua.’, (??) *kura* ’кучка’ stb. – csak kísérletek (az itt idézett szavak nincsenek címszóként megadva, csak P.-től átvételek);

kuŕa [P. 975: *kuŕä* M] ’складный’ (187) [Alakváltozat], vö. md. *kuja* E, – *kujä* M ’ua.’ (UEW 195);

kuŕďəm M ’сито’ (187) FV: fi. *kuurto* ’бороздка’ [helyesen:] Ism. er.; ezt a szófejtést az SSA nem fogadja el (1: 459);

kuŕgadams M ’остаться отделённым’ (187) Ism. er. [„Неясно”]; vö. *кирьфтамс* ’уменьшить’ stb.;

kutmavks ’змеиная пещера’ (188) Valószínűleg származék, vö. md. *kutmolgadoms* ’начинать извиваться’ – így módosítva jó;

laśkan, laśkendan M ’бегать’ (202) Onomatop. – ez a magyarázat elképzelhető: az UEW is (233) bizonytalannak említi a md.-t, az SSA (2: 49) is a rokon nyelvi szavak bizonytalanságára hívja fel a figyelmet;

laśke E ’правнук’ (202) [Ism. er.]; vö. *laśke* ’анис, зонтичное растение’ – az utóbbi szó nem címszó a szótárban, P.-től van (1028);

ľeľeďems E ’болеть’ (207) [? FV]: ? cser. *леле* ’тяжелый’ – nehézségek: 1. gyermeknyelvi szó (P. 1104), 2. a cser. szó a fi. *läyli* megfelelője; vö. UEW 243, SSA 2: 129;

ľeŋkuda, ľemkuda E ’занавес’ (209) [Ism. er.]; vö. md. *ленге* ’лыко’ – talán összetételi előtag?;

ľeťńams ’всхлипывать’ (210) Onomatop. – jó, nem ártana hozzá párhuzam;

ľima ’основа’ (213 = P. 1135) FV: fi. *loimi* stb. (UEW 693) – valószínűbb, hogy a md *ľijems* E, *ľijəms* M ’двигаться’ (SSA 2: 87) származéka;

ľimbams ’трястись’ (213) Onomatop. – jó magyarázat;

lovaža ’бледный’ (215) [Származékszó]; vö. *lov* ’снег’ – P (1067) átvétele + kiegészítés;

loka M ’тяжёлый, трудный’ (217) Ism. er. [„Неясно”];

luv ’расстояние между двумя пальцами’ (220) [FV]: cser. *lo* ’промежуток’ – ez az etimológia P. (1085) bírálata, de helyesen: FV: fi. *loma* ’Zwischemraum’ ~ lp., md., cser. (UEW 692) < balti (SSA 2: 90);

ludna ’лист, упавший на землю’ (220) [Ism. er.]; vö. md. *лованя* ’прошлогодний лист’ – ennek lehet alakváltozata;

luńža- [valószínűleg = M ’отвалиться’] (222) [FV]: cser. *лончо* ’промежуток’ – a jelentés hiánya és P.-re való pontatlan hivatkozás miatt legalábbis kérdőjeles;

ľakams ’повиснуть’ (224) Onomat. – jó lehet;

maksur ’карлик’ (228) Ism. er. [„Неясно”]; vö. *maksaŕka* ’вьюн’, *maksaŕ* ’хомяк’, *maksaka* ’линь’ – a szerző *максака* alatt (227–8) említi a szó ?-es FU eredetét (UEW 264);

meźas ’крот; ? летучая мышь’ (238) Vitatott eredetű [„Неясно”]; esetleg az ’egér’ jelentésű or. *мышь* átvétele – valószínűtlen.

A szócikkekben gyakran szerepel a „Неясно” [’nem világos, homályos’] formula, mely a szónak voltaképpen vitatott eredetére kíván utalni. Ennek a

használata nem a legszerencsésebb. Legtöbbször ismeretlen eredetű a szó, de láthattunk fentebb vitatott és bizonytalan eredetet is. Emellett az *авозламс* M ’завещать’ (6) talán török eredetű, a *вана* M ’вот’ (39) esetében pedig felmerül az or. *вона* ’ua.’ átvétele (legalábbis „не исключено”). A formulát én ez utolsó esetekre szűkíteném le. Mindenesetre általában a szótárban ez a kategória – úgy látom – az ismeretlen eredetű szavakat jelenti. Például a *кита: к. корён* ’бересклет’ (149) magyarázatául leírt tények e megállapítás előzményei. Néhol a „сопоставляют” [’egybevetik, összehasonlítják’] vezeti be az etimológiai magyarázatot (vö. 10, 161, 185). Nem szerencsés az sem, amikor „напонимает” [’emlékezteti’] áll a szófejtés formulájaként (pl. 141, 145, 166, 174). Máskor, aligha következetes módon, a bevezető mondat egy szerzőre – és bizonyos művére vagy egy folyóiratra utal; így a *гага* ’крендель’ (56) alatt Feoktyisztov gyermeknyelvi eredeztetésére történik utalás, az Основы [nála: ОсФУ] szótár szerint pedig az *иса* ’ива’ (89) török jövevényszó.

A szótárt lapozgatva számos jegyzetet készítettem magamnak. Ezek közül néhányat megosztok az olvasóval (megjegyzem, a szerzőnek az első füzettel kapcsolatos javításai a második füzet 123. lapján találhatók):

бука ’бык’ (33): 1. < or. *бык* ’ua.’, 2. onomatop. – kb. 35 éve írtam esetleges tatár eredetéről (NyK 71: 188);

верьгиз ’волк’ (49): általában iráni eredetűnek tartják, bár a szerző szerint valószínűbb: *вирь* ’лесной’ + *-газ,* pl. *ведьгаз* ’щука’ (*ведь* ’вода’) – e tetszetős magyarázatról jobb lemondani;

кешнямс E (141), *кшнямс* M (141, 190) ’чихать’: a szerző az ide tartozó szavakat onomatop.-nak veszi – ez pedig egy FP kori hangutánzó szócsalád (vö. UEW 662);

ки (1) ’дорога’ (142): FV, a szerző felsorol fi., lp., cser. megfelelőket – de: a fi. *keino* ’Mittel; Verfahren’ felvétele a finn szófejtő szótárak szerint törlendő (vö. SSA 1: 338);

комсь ’20’ (162): a különféle etimológiai magyarázatok olvashatók a KESzK alapján – Budenz véleményétől megboldogult kedves kollégáméig (Fabricius-Kovács Ferenc);

лаподемс (1) ’взвалить’, (2) ’броситься’, (3) ’хлопнуть’, (4) ’развалиться’ (200): négy homonimát én nem vettem volna fel, hanem csak egyet: eszerint a szó alighanem onomatop. eredetű; valószínűleg helyesen járt el a moksa szótár (MRV 1998: 326), mely egy szónak 8 különböző jelentést ad;

ломань ’человек’ (217): FU szavakat sorol fel a szerző a finntől a vogulig – nem jó, ez a szó közismerten iráni eredetű;

маштомс (1) ’убить’, (2) ’иссякнуть’, (3) ’пригодиться’, (4) ’уметь’ (236–237): itt is egy lexéma különböző jelentéseiről van szó.

Felvetődik a kérdés, hogy Paasonen török jövevényszó-dolgozatát (1897) miért nem dolgozta fel Versinyin? A török elemek közül legutóbb 28 szót Nyikolaj Butilov bolgár–csuvas átvételnek vesz (Н. В. Бутылов: *Тюркские заимствования в мордовских языках*. Саранск 2005: 27–28). Közülük itt, Versinyin a szótárában mindössze négyet ítél csuvas átvételnek: *ака* ’старшая сестра’ (11), *арлян* ’крот’ (20) (a tat. formát is megadja), *келда* ’клоп’ (127), *кушмань* ’редька’ (189, „nem meggyőző”). Hét szó nem is szerepel az új szófejtő szótárban: *авал* ’давно’, *бусма* ’пучок’, *комля* ’хмель’, *каштан* ’гордец’, *кастар* ’красивая девушка’, *карлав* ’палка …’, *куро* ’солома’. A hátralévő 17 elem értékelése Versinyin szerint: 1. tatár eredetű (8 szó): *айел* ’подпруга’ (8), *асу* ’польза’ (22), *арзя* ’сундук’ (20), *ила* ’обычай’ (84), *каршо* ’навстречу’ (112), *кор* ’характер’ (165–6, [2) FU **kur3* (vö. UEW 220)]), *козя* ’богатый’ (155, [2) FV]), *матор* ’внешний вид’ (235); 2. általában törökségi eredetű (3 szó): *иса* ’ива’ (89), *котянь* ’прямая кишка’ (169), *конёв* ’бумага’ (163, tör. < kínai); 3. hangutánzó eredetű (1 szó): *лац* ’хорошо’ (203, vö. cser. [> csuv.]); 4. orosz jövevényszó (2 szó): *зепе* ’карман’ (79, or. < tör.), *керямедь* ’место моления’ (138, or. < tör.: Vasmer 1: 551); 5. finnugor elem (3 szó): *аера, айра*’резкий’ (8, FP [ez nemigen helyes]), *кильдемс* ’запрячь’ (144, FV **keltä* [vö. UEW 657]), *лама* ’много’ (197, ? FV [vö. UEW 684]). A törökségi elemek újbóli monografikus feldolgozása véleményem szerint egy alapos turkológiai ismeretekkel rendelkező szakember által feldolgozandó terület.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy Versinyin szótára az iskolai szótárok után tudományos igénnyel készült. A szerző kiválóan tud oroszul, és remekül ismeri a cseremisz és a mordvin szótani irodalmat. Etimológiai jegyzéke igen gazdag mind címszóanyagában, mind a szóanyag formálásában. Szócikkeiben gyakran van különböző természetű szóanyag, etimológiai pótlás, például a most következőkben: *komaža* ’гноящийся глаз’ (160), *kopav* E ’жадный’ (164), *kərš* M ’свиная кожа’ (174), *lovaža* ’бледный’ (215). A jövőben egy ilyen szótár készítőjének persze meg kell küzdenie olyan problémával is, hogy egy-egy nyelvjárásból adatolt – például Paasonen szótárából idézett – szavak egy szófejtő szótárba valók-e. A mordvinisztika nagy hiányossága, hogy Feoktyisztovot nem lehetett rábírni egy őhozzá méltó feladatra: P. szótárának szófejtő bírálatára. Feltűnő, hogy e szófejtő szótárban a szómagyarázatok között sokszor találunk obi-ugor és szamojéd nyelvi példákat a megfelelések, párhuzamok körében. Itt pedig a szerző vélemé-

nyét láthatjuk, ha a szakirodalmat, ill. a szótár forrásanyagát vesszük figyelembe. Versinyin véleményét a továbbiakban érdemes lesz figyelembe venni.

Egy oroszországi nyelvtudományi munka forrásanyagában magyar és finn modern szófejtő munkát találunk. Sőt azok címleírása is pontosnak mondható (például az UEW-vel kapcsolatban Rédei neve kiadóként szerepel). Mégis higgyünk Valerij Ivanovics Versinyin létezésében. Kívánjunk neki jó egészséget és sok erőt a számításaim szerint hátralévő két füzethez.

ZAICZ GÁBOR

Ilse Lehiste, Niina Aasmäe, Einar Meister, Karl Pajusalu, Pire Teras, Tiit-Rein Viitso: Erzya prosody

MSFOu 245. The Finno-Ugrian Society. Helsinki 2003. 137 l.
ISBN 952-5150-72-0, ISSN 0355-0230

A szerzőgárda főként leíró szempontú vizsgálatot tűzött ki maga elé, amibe olyan tudománytörténeti leírások is belekeveredtek, amelyek diakrón szempontúak. A bevezetés (1. Introduction 10–12) lényeges kérdéseket vet fel az erza-mordvin prozódiavizsgálat számára: van-e valamilyen kvantitáskülönbség a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok magánhangzói között; függ-e a hangsúly a magánhangzó teljes és redukált voltától; van-e alapvető frekvencia-eltérés a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok magánhangzói között; ha van dinamikus hangsúly, hogyan viszonyul ez a mondathangsúlyhoz?

Az előzményeket a következő fejezetben (2. Survey of previous research on Erzya phonology 13–47) veszik számba a szerzők. Kiderül, hogy eszközfonetikai vizsgálatot keveset végeztek, az eddigi kutatások inkább a hagyományos területeket és a nyelvtörténetet preferálták. A szupraszegmentális elemek (hangsúly, időtartam és hanglejtés) közül viszonylag a hangsúlyról ejtették a legtöbb szót, ám mindhárom kérdés valójában megválaszolatlan. A prozódiai vizsgálatokhoz a szerzők gondosan megszűrt anyagot állítottak össze. Eszközfonetikai műszerekkel több beszélőt teszteltek, megteremtve a teszthelyzetek összevethetőségét. Az érzékeny műszerek segítségével pontos, megismételhető méréseket végeztek, és az eredményeket statisztikailag is feldolgozták.

A vizsgálat akusztikai elemzést jelent (3. Acoustic analysis of Erzya prosody 48–83). A korpuszt nagy körültekintéssel válogatták össze, a vizsgált szavakat azonos szövegkörnyezetbe tették, és többféle hangsúlyozást kérve

10 mordvin anyanyelvű személlyel (5 nő, 5 férfi, különböző életkorúak, közép- ill. felsőfokú iskolai végzettséggel) beolvastatták. Vizsgálták a magán- és mássalhangzók időtartamát, a hangsúly fonetikai realizációit keresve, és különböző szótagszámú elemeket mérve. Az egyes adatközlők produktumait szemléletes, mutatós összevető táblázatok, grafikonok és ábrák szemléltetik. A rövid összefoglaló fejezet (4. Conclusions 84–86) deklarálja az eredményeket.

A prozódia a nyelv szupraszegmentális vonása. A vizsgálatok és mérések kimutatták, hogy a nyílt szótagok és a rövidebb szavak magánhangzója hosszabb. Az egyszerű és a komplex (diftongusos és hiátusos) szótagmag közül az utóbbi hosszabb. A mássalhangzók lehetnek rövidek és geminátak, az utóbbiak morfonológiai eredetűek. Az intervokalikus zöngétlen zárhangok hosszabban ejtődnek, mint a megfelelő zöngések. Az erza magánhangzó- és mássalhangzó-hosszúságnak azonban nincs elsődleges fonológiai szerepe; nincs tehát prozódikus kvantitásoppozíció. A szupraszegmentális elemek közül nemcsak a kvantitásnak nincs fonológiai szerepe, de nem rendelkezik ilyen funkcióval a hanglejtés és a hangfekvés sem. Az időtartam és a hangfekvés alapján nem jósolható meg a szóhangsúly helye. Az intenzitás (szubjektív hangzósság) a harmadik vonás, amely viszont predesztinálhatja a szótagot a hangsúlyra. A hosszabb, négytagú szavak két kéttagú egységre bomlanak, s így – több más finnugor nyelvhez hasonlóan – páratlan szótagi fő-, ill. mellékhangsúlyt kapnak.

A vizsgált anyag nem mutatott ki olyan egyértelmű minimális párokat, amelyek prozódiai karakterük szerint különböznének. A szerzők folytatni kívánják kutatásaikat, és hasonló anyagokat szeretnének összeállítani az erza nyelvjárások és más finnugor nyelvek egymás közti összehasonlító tanulmányozására.

A kötetet irodalomjegyzék (Bibliography 87–91) és négy függelék (Appendix 92–137) zárja. A kutatás szerény hozadéka: nagy technikai apparátussal sikerült bebizonyítani azt, amit a szubjektív hallás és akusztikai észlelés alapján már régen (Paasonen Lautlehre-je, 1893, 1903 óta) tudunk.

KERESZTES LÁSZLÓ

Dennis Estill: Diacronic change in Erzya word stress
MSFOu 246. The Finno-Ugrian Society. Helsinki 2004. 249 l.
ISBN952-5150-80-1, ISSN 0355-0230

Az erza-mordvin azért foglal el különleges helyet az uráli nyelvcsaládban, mert – mint fentebb láttuk – nem használ szupraszegmentális elemként meghatározott szótaghoz kötődő dinamikus hangsúlyt. Más szóval: az erza-mordvin szóhangsúly nem kötött, azaz megjósolhatatlan (unpredictable). A szakirodalomban leginkább ez a megállapítás szerepel. Különösen izgalmas és merész vállalkozás ezért a szerző témaválasztása.

A téma kidolgozását tovább nehezíti az a tény, hogy igen csekély azon erza-mordvin feljegyzések száma, amelyekben az erza-mordvin (dinamikus) szóhangsúly jelölésére a gyűjtő-kutatók figyelmet fordítottak. A mordvin írásbeliség legkorábbi stádiumában, Damaszkin püspök 18. századi szójegyzékében jelölték a hangsúlyt, és az ezt követő kétszáz év alatt később is születtek feljegyzések (katekizmus, evangéliumfordítások, tudományos célú szövegközlések stb.), amelyekben ugyanígy jártak el.

A kérdésről Klemm a következőt írja: „Nagyon szerettem volna szövegeimben a hangsúlyt is egészen pontosan megjelölni, de ez nem sikerült, a mint Paasonen sem tudott biztos és részletesebb szabályokat az erzä hangsúlyra vonatkozóan megállapítani (Paasonen 1894: IX és 8). Az erzä hangsúlyozás tudvalevően ingadozó, s embereim ellentmondásokba keverdetek önnönmagukkal és egymással a felvetett kérdésekre vonatkozóan. Ezért csak négy darabban van a hangsúly nálam megjelölve. (15. 20. 40. 51. l.) Bízom, hogy a phonogramm-lemezek majdan e téren is jó szolgálatot tesznek.” (Vö. Klemm: Mordvín szövegek. Bp. 1916: 6.) Klemm informánsai ugyan erzának mondták maguknak, de egyikük keveréknyelvjárást beszélt.

Ernst Lewy – Klemmhez hasonlóan – egy első világháborús hadifogolytól jegyzett föl meséket, akit több más erza családdal már a 19. század elején Szibériába telepítettek. Lewy gondosan jelölte a hangsúlyt és a magánhangzó-hosszúságot is! A szerző szerint az informáns erzán kívül beszélt és írt tatárul és oroszul is. (Vö. Lewy 1931: IV.) Kár, hogy a disszertáns ezeket a forrásokat (összesen 64 lapnyi terjedelmű szöveg, kb. 15–16 000 szó) nem dolgozta föl munkájában.

Mordvinföldön járva, én is megpróbáltam megfigyelni ezt a kérdést, sikertelenül. Jelentős különbség mutatkozott például a három erza-mordvin professzor (Nagykin, Cigankin és Moszin) gyakorlatában. A legdinamikusabb, a legempatikusabb egyéniség, D. V. Cigankin beszédében észleltem emfatikus hangsúlyt, a másik két jeles beszélő nyelvhasználatában nem vet-

tem észre markáns hangsúlyt. Azokon a vidékeken, ahol erzák és moksák egymás közelségében laktak, ill. a lakosság elerzásodott moksák leszármazottja lehetett, inkább a moksa hangsúlyozás tűnt szembe. Az 1949, 1951-es moksa szótárakban ékezettel jelölték a hangsúlyt, a legújabb nagyszótárban (1998) csak a nem első szótagi hangsúlyok vannak jelölve.

Dennis Estill körültekintően választotta meg vizsgálati anyagát. Egy 18. század végi szójegyzéket és egy szöveget összevetés céljából mai beszélőkkel is magnószalagra olvastatott. Az általa vizsgált anyag heterogén. Damaszkin anyaga a Nyizsnij Novgorod-i területről való, ez a nyelvjárás mára már csaknem kihalt. A többi lejegyzett szöveg is nagyrészt keverék nyelvjárási területről származik. A legújabb anyag egy nyelvkönyv kazettájáról való. A nyelvkönyv szövegei, párbeszédei véleményem szerint egyrészt mesterkéltek, másrészt a felolvasók között nem csak erza, hanem moksa beszélő is van.

Nem hiszem, hogy a mordvin hangsúlyviszonyok alapján következetni lehet uráli jelenségekre. Erkki Itkonen az első szótagi vokalizmus kapcsán vizsgálta a volgai nyelvek történeti hangsúlyviszonyait. A szerző ennek kritikáját a zárófejezetben adja.

A dolgozat kilenc fő fejezetre oszlik. A bevezető és a prozódia elméletét és alapfogalmait tisztázó fejezetek (1-2) után három fejezet (3-5) történeti analízissel, és ugyancsak három (6-8) pedig szinkron elemzéssel foglalkozik; az erza mondat- és szóhangsúly kérdéseit vizsgálja, a 9., utolsó fejezet összefoglalja az erza és a finnugor nyelvek hangsúlyozási szabályait és történeti aspektusból következtet az alapnyelvi hangsúlyviszonyokra. A dolgozatot függelék és irodalomjegyzék zárja.

A bevezetésben (1. Introduction, 16–39) találjuk a mordvin nyelvjárások osztályozását és prozódiai vonásait, továbbá a korábbi történeti kutatások teljes, tömör áttekintését (Wiedemann, Ahlqvist, OMdD leírásai, Sahmatov, Lewy, E. Itkonen, Ravila stb.). Megjegyzendő, hogy az oroszok feljegyzései a hangsúlyt illetően általában megbízhatóak, Damaszkin szótárát a szakirodalomban a többi nyelvek tekintetében is autentikusnak tartják.

A következőkben (2. Prosodic theory 40–55) a prozódiai kutatások elméletével foglalkozik, és tisztázza a legfontosabb alapfogalmakat. Helyesen foglal állást a szerző a *stress* és az *accent* terminus technicus használatában, ami a szórész kiemelését *(prominencia)* illeti, és felveti a *pitch* 'hangfekvés, hangmagasság', *loudness* 'hangzósság', *intonation* 'hanglejtés', szóhangsúly *(preferential word stress)*, valamint a mondathangsúly kérdéseit is. Az alapfogalmakban való eligazodást a legszélesebb nemzetközi szakirodalom ismeretében teszi meg. Az alapfogalmakat az erza hangsúlyozási jelenségekre alkalmazza.

A következő három fejezet szorosabban összetartozik: az első (3. Description of documents used in the historical analysis 56–67) a diakrón elemzés anyagáról (Damaszkin és a Katekizmus), tartalmáról és hangsúlyjelölésének sajátosságairól szól. – Ezután a vizsgálati módszer bemutatására (4. Preparation for the analysis of two historical documents 68–74), a két szöveg számítógépes feldolgozásának módozataira kerül sor. – A vizsgálat (5. Method of historical analysis of two historical documents and results 75–96) méréseredményeit grafikonokkal szemlélteti a szerző. Ez a fejezet, az ún. diakron elemzés – tkp. nem diakron, hanem a maga idejében szinkronnak számít – a történeti anyag feldolgozásának legérdemibb része. Szóhangsúlyokat vizsgál a Damaszkin-szójegyzék anyagában statisztikai módszerekkel, bár nem hiszem, hogy az egyszótagú szavak jelöletlensége mindig hangúlytalanságot jelentett volna. A katekizmusban talán nehezebb versprozódiai sajátosságokat keresni, mint liturgikus szövegekben. E táblázatok jól áttekinthetők és világosan értelmezhetők. Damaszkin anyaga alapján a 2. szótagi hangúly tűnik dominánsnak. Vajon milyen esetekben eshetett a hangsúly a 3., pláne a további szótagokra? Ezeket az eseteket (kevesebb mint 100), egyenként is érdemes lett volna megvizsgálni: nem lehetett-e esetleg erőteljes mellékhangsúlyról szó? A kettős hangsúly esetei ugyancsak érdekesek, legtöbbjük egymás melletti szótagra esett. Felmerül a kérdés, vajon hangsúlyt jelöltek-e mindig a hangsúlyjelek?

A következő három fejezet ismét összetartozik. A szinkron anyag vizsgálatát a szerző részben saját gyűjtése alapján végzi (6. Preparation for the present-day analysis and description of additional material 97–103). A 18. századi anyagot, Damaszkint és a katekizmust beolvastatta erzákkal. – A következő fejezet (7. Results of the present-day analyses 104–156) először ezt a korpuszt elemzi, majd szalagra vett erza írásokat és nyelvkönyvi mondatokat vizsgál ritmikai, akcentus és akusztikai szempontból, kitér továbbá a szófajoknak és a szóhangsúlynak a viszonyára is. Érdekes észrevétel, hogy az erza informánsok a katekizmus szövegét olyan hangsúllyal olvasták föl, mint a mai moksa (116). Az orosz eredetű (jövevény)szavakban a szerző szerint első szótagi hangsúlyozás dominál (132–133). – Az utolsó, vázlatos elemzés (8. The effect of sentence stress on word stress in Erzya 157–163) a mondat- vagy szólamhangsúlyról szól. Véleményem szerint a mondathangsúly elemzéséhez lett volna jó Lewy (1931) anyaga.

Az utolsó, összefoglaló fejezetben (9. The nature of lexical prominence in Erzya 164–200) a szerző a mérésekből és a kutatásokból leszűrt eredményeit összegzi. A kutatás eredményei mennyiségi szempontból megbízhatónak tűnnek. A történeti aspektus a 2. szótag főhangsúlyának túlsúlyát mutatja, mind

az erzában, mind a moksában, a szinkron anyag viszont inkább 1. szótagi kiemelést tanúsít. A szerző megállapítja, hogy az */a/* hajlamos magához vonni a hangsúlyt. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy az utóbbi kétszáz év alatt a hangsúly áttolódott az 1. szótagra. Ha így és ebben a szakaszban történt, vajon mi lehetett az oka? Véleményem szerint talán az, hogy a második szótagi redukáltak az erzában teljes magánhangzókká váltak, így magukhoz vonzották a hangsúlyt, vagy ténylegesen erős mellékhangsúlyt kaptak (dupla hangsúlyozás)?

Nagyon szemléletesek azok az ábrázolások, grafikonok, amelyek az elmúlt 200 év hangsúly-jelölési és a mai hangsúlyozási gyakorlatot mutatják be (170–171). Paasonen nem jelölte az erza hangsúlyt, így e közbülső 100 éves periódus változása nem dokumentálható. A Figure 9.2 (171) így csak hipotetikusnak tekinthető! Az ősmordvinban az ún. *hölläliittymäinen* és a *lujaliittymäinen* (’gyengén vágott – erősen vágott’?) kötés vagy hangsúly (174) megjelent a magyar szakirodalomban is (vö. Moór Elemér munkáit), de nem aratott sikert.

A finnugor és a mordvin hangsúly-rendszert a szerző nagyobb összefüggésbe kísérli meg belehelyezni (175–182), és felvázolja az önálló mordvin nyelv hangsúlyviszonyait az ősmordvintól a mai erzáig (182–). Véleménye szerint a fix hangsúlyt mozgó hangsúly váltotta föl, ezt pedig ismét állandó hangsúly követte. Az ősmordvinban nem volt állandó első szótagi hangsúly. A diakrón változásokat ábra mutatja be (184), majd a különböző fejlődési modellek leírása következik (185–188). A szerző megállapítja, hogy az uráli alapnyelvhez képest az ...„Erzya word stress has changed so radically and in such a short time...”, „... prosodic systems may often be less constant or even more durable than we imagine” (188). A török és az indo-európai nyelvekkel való kapcsolatok is fontosak. A szerző felteszi és nyitva hagyja a kérdést: a finnugorok vajon importálták vagy exportálták-e a hangsúlyviszonyokat? (189–) Salmons finnugor hatással magyarázza az északnyugat-európai nyelvek első szótagi hangsúlyát. Ha a finnugorok és az indoeurópaiak arányát 1:100-nak vesszük, aligha hihető az állítás. Egy használati tárgyat egyetlen ember vagy család is el tud terjeszteni egy nagyobb populáció körében, ám a nyelvi jelenségek terjedése nem így működik! A finnben (és a magyarban) annak ellenére megmaradt az első szótagi hangsúlyozás, hogy kialakultak a hosszú magánhangzók a távolabbi szótagokban is. Más szóval: igaz az az állítás, hogy a főhangsúly és a magánhangzó-kvantitás független egymástól! E. Itkonen az ősmordvin kor elején számol még első szótagi hosszú magánhangzókkal. Véleményem szerint vannak igen furcsa jelenségek is: a tavdai vogulban a második szótag akkor is főhangsúlyos, ha redukált magánhangzót tartalmaz (vö. Kálmán 1976: 34). A tavdai vogul is intenzív tatár hatásnak

volt kitéve. Vajon a 2. szótagi hangsúly egyes mordvin nyelvjárásokban nem ennek tulajdonítható?

Következtetések: a) az erzában nincs határozott szóhangsúly, a hangsúlyos szótag nem jósolható meg, a hangsúlyozás a beszélők egyéni választásán alapult és alapul; b) a beszélők ma általában a szókezdő szótagot hangsúlyozzák, míg 200 évvel ezelőtt általában a második szótag volt hangsúlyos; c) a moksa hangsúly kialakulása is valószínűleg ugyanezt az utat járta be; d) a mordvin nem támogatja meggyőzően a PFU első szótagi főhangsúly hipotézisét; e) a modern erzában az intenzitás – inkább az időtartammal, mint a hangfrekvenciával párosulva – az, amely a szóhangsúly fő akusztikai paraméterének látszik (vö. Abstract, 2. o.).

Függelékek, ábrák, táblázatok (Appendix A-H 201–239) és irodalomjegyzék (References 240–249) zárják a monográfiát.

A prominenciakutatásban a szerző modern módszerekkel és műszerekkel dolgozott, ám előttem túl mechanikusnak tűnik a számítógépes analízis, mert vizsgálata a hangsúlynak csupán a szóban elfoglalt pozíciójára vonatkozik. A hosszabb szavakról nem derül ki: összetételről, képzett avagy ragozott formákról van-e szó. Igen fontos lett volna a hangúlyos és a hangsúlytalan szótagok minőségének és egyéb prozódiai sajátságainak tisztázása, a hangsúllyal jelölt szótagok magánhangzójának minőségéről, a szótag zárt vagy nyílt voltáról stb. Nehezen hihető, hogy a hangsúlyviszonyok ilyen látványosan változtak volna meg az utóbbi 150-200 évben. A szerző is óvatosan fogalmaz ebben a tekintetben. Idegen nyelvi hatással természetesen lehet számolni, de nem szabad nagy jelentőséget tulajdonítani neki. A szerző maga hívja fel a figyelmet, hogy az orosz átvételekben erza hangsúlyt találunk. A munka legsúlyosabb hiányosságának azt tartom, hogy nem vette tekintetbe Ernst Lewy szövegközlését. Lewy anyagának feldolgozása már az élőbeszéd mondatfonetikai és mondathangsúlyozási sajátosságaira is világosabb fényt derítene, mint egy szótár anyaga vagy egy oroszból fordított katekizmus szövege!

Összegezve: A szerző igen fontos és rendkívül kényes témának a tisztázását vállalta. A mű jelentős állomása a finnugrisztikai kutatások egyik elhanyagolt területének, a történeti fonológiának.

A mordvinisztika tehát két, nagyjából egy időben és nagyrészt azonos forráselőzmények alapján készült, hiánypótló, nagyszabású eszközfonetikai prozódiavizsgálattal gazdagodott, amelyek révén egzakt, fizikai módszerekkel és precíz készülékekkel sikerült megerősíteni az eddigi kutatási eredményeket.

KERESZTES LÁSZLÓ

Csúcs Sándor: Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache
Akadémiai Kiadó, Budapest 2005. 410 l.
ISBN 963 05 8184 1, HU ISSN 0138-9009

Egy mű bemutatására a legjobb segítséget maga a szerző nyújthatja. Ez a jelenlegi könyv esetében teljes mértékben érvényesül, hiszen a bevezető részben rögtön választ kapunk azokra a kérdésekre, amelyek az első átlapozásnál felmerülnek, pl. bár bekerült a könyvbe a permi alapnyelv lehető legrészletesebb hangtani és alaktani leírása, a mondattannal foglalkozó rész viszont lényegesen rövidebb. Ez a tény nem pusztán azzal magyarázható, hogy az uráli alapnyelv teljes mondattani leírása még várat magára, és a mai votják és zürjén nyelv kutatásának eredményei még hiányoznak, hanem azzal is, hogy a jelenlegi könyv új kutatásokra szeretné inspirálni olvasóit, tágabb értelemben nyelvészeti vitákat szeretne nyitni és ennek révén új eredményeket létrehozni. Ezzel a szándékkal magyarázható talán az is, hogy a könyv német nyelven jelent meg Magyarországon, és így szélesebb olvasóközönséghez szól a finnugor és általános nyelvészeti körökben.

Ahogy a szerző maga is megfogalmazza, a könyv célja a mai votják és zürjén közeli rokonnyelvek közvetlen elődjének, a permi alapnyelvnek teljes rekonstrukciója. Ez az állítás magyarázatra szorul, hiszen a nyelvi változás, a rekonstrukció és az alapnyelv fogalma sokat vitatott téma a nyelvészetben. A permi alapnyelv terminus *(permische Grundsprache)* szoros kapcsolatban áll a őspermi időszakasszal *(urpermische Zeit),* amely a finn-permi alapnyelv felbomlásától a permi alapnyelv felbomlásáig, legalább 2500 évig tartott. Az összehasonlító nyelvészet segítségével rekonstruálható az őspermi nyelv utolsó, közvetlenül a felbomlás előtti fázisa. Éppen ezt a nyelvállapotot kutatja a szerző. A rekonstrukció által létrehozott nyelvi rendszereknek a valósághoz való viszonya még mindig ad alkalmat nyelvészeti vitákra, annak ellenére, hogy senki nem kételkedik ezeknek a szükségességében és jogosságában. A rekonstrukció által létrehozott alapnyelvi rendszer mögött Csúcs szerint egy valódi nyelvet kell elképzelni akkor is, ha a kitűzött cél elérhetetlennek számít, azaz az alapnyelv teljes rekonstrukciója lehetetlen. Ha ezt az állítást a permi alapnyelv vokalizmusára vonatkoztatjuk, arra a következtetésre jutunk, hogy a rekonstruált magánhangzórendszer nem csak egy hipotetikus logikai konstrukció, hanem egy olyan hangkészlet, amely ezer évvel ezelőtt valóban létezhetett.

Az uralisztikában a nyelvváltozás *(Sprachwandel)* terminusa a legtöbb esetben a hangváltozások tárgyalásánál merül fel. A nyelvváltozással kapcsolatos elméletek közül a szerző André Martinet felfogását tartja a legmegfele-

lőbbnek. Szerinte a nyelvváltozás okai a takarékosságra való törekvésben, a kommunikáció szükségleteiben és a redundancia elkerülésében keresendők (10).

A könyv bevezető részét a permi alapnyelv hangrendszerének bemutatása követi, amely hagyományosan egyrészt a magánhangzók első és nem első szótagi előfordulásait mutatja be, másrészt pedig a mássalhangzók történetével foglalkozik. A permi nyelvek vokalizmusa az egyik legkutatottabb terület a finnugrisztikában, erről a témáról olyan neves nyelvészek írtak tanulmányokat, mint Wichmann, Bubrich, Steinitz, Erkki Itkonen, Rédei, Lytkin, Sammallahti stb. A könyvben a permi magánhangzók rekonstrukciójával foglalkozó rész az egyik legkidolgozottabb, és hosszú tudománytörténeti áttekintés előzi meg. Kimutatva az eddigi kutatások fő tendenciáit és a korábbi nézetekkel vitatkozva, a szerző átfogó önálló elemzést végez. A magánhangzók rendszeréhez hasonlóan a mássalhangzók rendszere is lényeges változásokon ment át, ennek ellenére ez a téma nagyon kevés kutatót foglalkoztatott. A szerző azzal magyarázza ezt a tényt, hogy a legtöbb állítás az 1933-ban megjelent Uotila monográfiában a permi mássalhangzók történetéről a mai napig is megállja a helyét. A mássalhangzók részletes történeti áttekintése után Csúcs a morfonológia és a hangsúly problematikájára is áttér, amelyben érdekességnek számít a mai votják utolsó szótagi hangsúly (a felszólító igei alakokat kivéve), amelyet a szerző – más kutatókhoz hasonlóan – tatár hatásnak tulajdonít, a permi alapnyelvre pedig egyértelműen az első szótagra eső hangsúlyt tartja jellemzőnek.

A könyv második nagy fejezete az alaktani kérdésekkel foglalkozik. A mai votják és zürjén nyelvben nehéz megkülönböztetni bizonyos szavakat szófajtanilag, pl. a főnevek viselkedhetnek melléknévként, a melléknevek viszont főnévként vagy határozóként. Az ige és a névszó kategóriájának határán a participiumok állnak, amelyek egyrészről igei tulajdonságokkal rendelkeznek, másrészről pedig melléknévi vagy főnévi funkciót tölthetnek be. Az efféle szófajok közötti átmeneteket Csúcs a permi alapnyelvben is feltételezi, ezt azzal is alátámasztja, hogy a szakirodalom az uráli alapnyelvre is jellemzőnek tartja ezt a jelenséget. A votják és zürjén főnevek töveinek legnagyobb része egyszerű, nem változik a ragozás során. Kivételnek számítanak azok a szavak, amelyek tövében bizonyos helyzetekben mássalhangzó (*k*, *m*, *t* a votjákban és *j*, *k*, *m*, *t*̇ a zürjénben) jelenik meg. A szerző a főnévtöveket vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a permi alapnyelvben a főnevek egytövűek (mássalhangzóra vagy magánhangzóra végződőek) és kéttövűek (*-k-, -m-*, *-t-* vagy *-j-*vel bővülők) lehettek. A továbbiakban Csúcs a számjelekkel

és a névszóragozással foglalkozik; a melléknevek, a számnevek, névmások, határozók és névutók diakrón vizsgálatára szintén sor kerül.

A mai permi nyelvek igeragozását a toldalékok problematikus tagolódása és pontos meghatározása jellemzi annak ellenére, hogy a votják és a zürjén hagyományosan agglutináló nyelvnek számít. Az *-śk-* elem pl. első és második személyben praesensjelnek fogható fel, harmadik személyben viszont hiányzik; ugyanez az elem egyes szám első személyű perfectumi alakokban személyragként viselkedik. Az ilyen problematikus nyelvi jelenségek látszólag a leíró nyelvészethez tartoznak, Csúcs szerint viszont a történeti vizsgálódás nélkül nehéz teljes magyarázatot adni. Az ige mód- és időjeleinek rekonstrukciója után a személyragok vizsgálata következik, valamint a legtöbb uráli nyelvre jellemző tagadó igeragozás. Az infinitivusi szerkezetek leírására szintén sort kerít.

Az alaktani rész foglalkozik a szókincs bővítési lehetőségeivel is, amelyek a permi alapnyelvben feltehetően ugyanazok voltak, mint a mai votják és zürjén nyelvben. A szóképzésről a permi nyelvekben több tanulmány is született, a szóösszetételekkel kapcsolatban pedig Csúcs bizonytalannak tartja azt az elterjedt véleményt, amely szerint már a permi alapnyelvben is voltak szóösszetételek. A könyv negyedik részében a szerző a permi alapnyelv szókincsrétegeivel foglalkozik.

A könyv végén olvasható a rekonstruált permi alapnyelvi szavak listája. Ez a lista jelenleg 1554 szót tartalmaz, ami a szerző szerint első látásra kevésnek tűnhet, viszont ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy eddig a magyarban csak 6000 vitathatlan szótövet ismerünk, ez a szám nagyon komoly eredménynek számít. Ez a megállapítás tulajdonképpen az egész könyvre is érvényes. Mint láttuk, szerkezete a hagyományos grammatikai felosztást követi és így a permi nyelvek minden területét érinti. A diakrón szempontból végzett kutatások szinkrón nyelvészeti tudást is nyújtanak ezekről a nyelvekről. Ha ezt a könyvet csak pár szóval kellene leírni, akkor talán a permi nyelvek történeti enciklopédiája lenne.

CHRISTINA ARMUTLIEVA

Л. Е. Кириллова: Микротопонимия бассейна Кильмези
Удмуртский институт истории, языка и литературы УрО РАН.
Ижевск, 2002. 571 стр. ISBN 5-7691-0731-6.

A kitűnő udmurt névtanos, Ljudmila Kirillova tíz évvel a Vala-medence mikrotoponimáiról szóló monográfiája után újabb nagyívű kötetet jelentetett meg, melyben az Udmurt Köztársaság nyugati felének középső részén található Kiľmeź folyó vízgyűjtő medencéjének névanyagát dolgozza fel.

A könyv gerincét a 134 település 334 adatközlőjétől gyűjtött 5425 névből álló szótári rész alkotja (62–389). A nagy filológiai gondossággal, szigorú szerkesztői munkával készített szócikkek felépítése a következő: az adat után a földrajzi objektum típusát közli a szerző (az erdőtől a rétig, a hídtól a gyártelepig, a temetőtől az emlékműig, a csermelytől a folyóig a legkülönfélébb mikrotoponimák tárulnak elénk), ezt követi a gyűjtés helye, az adatközlők kódja, majd az etimológiai adatok, a névvel kapcsolatos egyéb tudnivalók, és ha szükséges, bibliográfiai utalások állnak. A szócikkekből rengeteg információ tárul elénk, az olvasó előtt szép lassan felsejlenek e távoli táj természeti-földrajzi jellemvonásai; a névtani rétegek egymásra épülése révén képet kapunk az ott élő népekről, míg a személynévi eredetű helynevek a környék névadási-névviselési szokásairól tájékoztatnak minket. A szócikkek kapcsán még egy fontos mozzanatot emelek ki: Kirillova a címszóban jelzi az összetételek határát (pl. *гондыр/шур* < *гондыр* 'medve', *шур* 'folyó'), s az éles szemű olvasó már ebből is sejti, hogy ebben a könyvben a modern névtan elveivel fog találkozni.

Az adattárat lapozgatva néhány gondolatot vetek papírra:

Az oroszországi kisebb finnugor nyelvek onomasztikai írásaiban viszonylag ritkán találkozunk a finn és a magyar etimológiai irodalomra való hivatkozással (s még ritkábban – tisztelet a kivételeknek – találkozhatunk a finnugor, latinbetűs adatok helyes lejegyzésével). Örömmel tapasztaltam, hogy Kirillova könyvében a finnugor adatok pontosak, helyénvalóak, vö. például a *лумпун'* címszó alatt írottakat (223), ahol a szerző az UEW és a SKES adatait is felhasználja. – Megjegyzem ugyanakkor, hogy pl. a *калым* címszó alatt (173) fel lehetett volna tüntetni az UEW idevágó adatait (134).

Örömmel olvastam ugyane szócikkben azt is, hogy Kirillova kellő kritikával illeti az átadó nyelv meghatározásának arrafelé gyakori – de attól még helytelen! – metódusát: tekintélyes tudósok is azt vallják, hogy pl. az előbb idézett *лумпун'* összetett szó, előtagja a szelk. *лымпä* 'mocsár', utótagja pedig a vogul *унь* 'gát'... Szerencsére Kirillova szembeszáll ezzel a nézettel. Könyve ebben az értelemben egyfajta módszertani vezérfonalként is hasz-

nálható. Nem tudom eléggé hangsúlyozni, milyen fontos is lenne a kisebb finnugor nyelvek névtani kutatásában az etimológiai kérdések rendbe tétele!

Az orosz terminológiával topoformánsoknak nevezett névelemek vizsgálata az oroszországi finnugor névtan egyik kiemelt területe. Az Északnyugat-Oroszországtól a Volga–Káma vidékig mindenütt fellelhető, Szerebrennyikov által Volga–Oka népességnek nevezett, Matvejev szerint viszont finnugor eredetű szubsztrátumhoz köthető, általában -CV alakú elemre végződő nevek vizsgálata a helyi onomasztika fontos kérdése; Kirillova is tesz óvatos említést e kérdéskörről (vö. *кичма,* 183).

E könyv lényegesen több, mint egy mikrotoponimikai adattár. Több, egyrészt a szócikkekben rejlő (nyelvészeti-névtani) információgazdagság miatt, másrészt pedig az adattárat követő elemzések miatt. Kirillova a közel öt és félezer nevet lexikai-szemantikai és szerkezettani elemzésnek veti alá. Lexikai-szemantikai szempontból a neveket két csoportra osztja: a) azok a mikrotoponimák, amelyek az objektum fizikai-földrajzi jellegét írják le és a növény- és állatvilágot tükrözik; valamint b) azok a nevek, amelyek az emberi tevékenységgel, a gazdasági élettel és a társadalmi viszonyokkal kapcsolatosak (a szerző ez utóbbi csoportba sorolja a személynévi eredetű mikrotoponimákat is, meglátásom szerint szerencsésebb lett volna ezt külön csoportba venni). Úgy vélem, vizsgálata általános névtipológiai szempontból is méltó arra, hogy kategóriáit áttekintsük:

a) fizikai-földrajzi jellegre utaló név	*29,62%*	
tulajdonságok (méret, forma, szín stb.)		10,54
az objektum elhelyezkedése		8,85
növényvilág		4,15
állatvilág		1,36
metaforikus nevek		0,57
vízi objektumok		2,97
domborzati viszonyok		1,18
b) emberi tevékenységre utaló név	*67,94%*	
településnévi eredetű		22,45
antroponimikus eredetű		16,17
más helynevekből ered		12,30
a lakosság foglalkozása		5,96
gazdasági tevékenység		4,60
a település típusa		2,45
népszokások, mitológia, vallás		1,35

etnonimák		1,16
társadalmi viszonyok		1,10
tiszteleti név		0,24
nem szomszédos tel.-ről átvitt név		0,15
c) ismeretlen eredetű nevek	*2,44%*	

A strukturális elemzés főbb csoportjai (egyszerű nevek 10,25%, összetett nevek 81,53%, elliptikus nevek 8,22%) első pillantásra is nagyon szépen megmutatják, hogy az udmurt névadás alappillérét – szemben az oroszra jellemző egyelemű vagy elliptikus névadással – az összetételek alkotják. A szerző az összetett neveket tovább részletezi, a legnagyobb csoportot a kétrészes nevek alkotják (66,32), a háromrészesek aránya 13,71%, a négy- és ötrészeseké pedig 1,24 és 0,09%. (Arról nem vagyok meggyőződve, hogy az *эбэк/шур/ул/н'ук* [béka-folyó-alatt-forrás] csakugyan négyelemű név-e...). Nagy érdeklődéssel olvastam az orosz eredetű rövidítésekből létrejött nevekről (?): *дкп* < *долголетнее культурное пастбище* – szerencsére ez a névadási modell (?) mindössze 0,04%-ban van jelen...

Az adattárat és elemzést nagyon hasznos filológiai apparátus veszi körül. A kötet elején a közel hétoldalas irodalomjegyzék (6–12) mellett a szerző közreadja a gyűjtőpontoknak, a mikrotoponimák típusainak és az adatközlőknek a jegyzékét (13–36), a kötet végén pedig települések szerint sorolja fel a mikrotoponimákat (422–512). A további munkához kitűnő forrást ad az adattárban előforduló földrajzi köznevek 184 tételes jegyzéke (512–517). Érdekes a kötet végén az adatközlőktől gyűjtött szövegek közreadása. Nem tartozik feltétlenül egy névtani tárgyú könyvhöz, de sok információval szolgál a Kiľmeź-medence nyelvjárásának részletes hang- és alaktani leírása (41–61). Az amúgy is mintaszerűen szerkesztett könyvet a belső borítókon lévő térképek teszik még „komfortosabbá” (kár, hogy a két térkép ugyanaz).

A könyv külalakjáról szeretnék még egy rövid megjegyzést tenni: az utóbbi években a helyi nyomdákból – végre-valahára – szép külalakú kötetek kerülnek ki, úgy tűnik, egyszer s mindenkorra megszűnt a sárgásbarna (de nem környezetbarát) vékony papírra rossz minőségű, régen tisztított írógépekkel negyedes sorközökkel rákopogott, majd stencilgépen szemrontó módon sokszorosított kiadványok uralma, s külsejükben is szép könyveket vehetünk kezünkbe. Kirillova könyve – nem csak a belbecs, hanem a külcsín miatt is – egyértelműen értékes kiadvány.

Zárszó gyanánt: A szerző az elemzés végén (421) megállapítja, hogy a Kiľmeź-medence neveinek tipológiai csoportjai nem különböznek Udmurt-

föld más régióitól, amit a földrajzi-természeti sajátosságok, az anyagi és szellemi kultúra hasonlósága és természetesen a közös nyelv magyaráz. Ezt szeretném kiegészíteni egy, ezen a könyvön túlmutató gondolattal: ha Kirillova monográfiájához hasonlóan modern szemléletű – és egységes névleírási elveket használó – könyvek születnének más finnugor köztársaságok mikro- és makrotoponimáiról, a szakemberek kezébe olyan névtani kincsestárak kerülnének, amelyek alapján esetleg le lehetne írni a Volga–Káma térség finnugor nyelveinek toponimikai sajátosságait; fel lehetne vázolni a lexikális-szemantikai és strukturális jegyek szabályszerűségeit és különbözőségeit; s modellálni lehetne az orosz–törökségi–finnugor együttélés névtani jellemzonásait. Úgy vélem, Kirillova könyve igen jelentős mérföldköve lehet ennek a hosszú útnak.

MATICSÁK SÁNDOR

Mario Alinei: Ősi kapocs. A magyar–etruszk nyelvrokonság.
Allprint Kiadó, Budapest, 2005. 512 p.
ISBN 963-9575-12-7

Igazi izgalmakat ígér a mit sem sejtő olvasó számára az *Ősi kapocs* című, frissen megjelent könyv. Végre üde légáramlat csapja meg a magyarok őstörténete iránt érdeklődő, a halzsír szagához szokott orrot. Az első pillantásra gyanakvást keltő cím után megnyugszik a tekintet, látva a Magyarok Világszövetségének támogatásáról biztosító pecsétformát, a címeres jelzést, s még a legszkeptikusabb olvasójelölt is meghátrálni kényszerül szemügyre véve a belső címlap hátoldalán található, Mario Alinei (1926–) tudományos munkásságát összegző fél oldalt. A szerző ugyanis minden kritikán felül álló tudományos körök tagja, pl. Royal Academy Gustaf Adolf (Uppsala), Accademia Peloritana (Messina), stb., számos szótár és könyv – köztük „alapművek" – írója, publikációinak száma meghaladja a kétszázat. Ilyen kezdet után mi sem természetesebb, minthogy a műkedvelő olvasó próféciaként issza a könyv több mint ötszáz oldalának szavait.

Talán pont az említett kritikánfelüliség az oka annak, hogy a külcsín mögé benézni már sokan restnek bizonyultak. Az alábbiakban nem annyira a könyvről magáról szeretnék szólni – ezt már mások is megtették (vö. Cseppregi Márta, Finnugor Világ X/3 [2005]: 37–38; Szilágyi János György, Élet és Irodalom, 49 [2005]: 37) – mint inkább a jelenségről, amit képvisel.

A rejtélyes téma: az etruszkok. Az etruszk (belső neve: *rasna*) az ókori Itáliában beszélt nyelv volt, az i.e. 8–1. század között használták, elsősorban az Arno és Tiberis által bezárt területen (Etruria), de „a nyelvet szórványosan az egész mai Itália területén, az Alpoktól északra, a dél-francia partvidéken és talán Észak-Afrikában, Karthágó területén is ismerték" (vö. Szilágyi János György *etruszk* címszavát A világ nyelvei c. lexikonban, 374. oldal).

Az etruszknak kb. 13 ezer nyelvemléke van, melyek elsősorban sír- vagy fogadalmi feliratok és tárgyakon feltüntetett tulajdonnevek. „Ezeket nehézség nélkül meg lehet érteni, ellentétben a kevés összefüggő szöveget tartalmazó hosszabb felirattal" (uo.). A legnagyobb fennmaradt szövegemlék a Zágrábban őrzött Liber Lintaeus, egy múmiatekercsnek használt vászondarab, melyen kb. 1300 szó olvasható, értelmezése nem világos, valószínűleg rituális szöveg. Magáról a nyelvről annyit tudunk, hogy tipológiai vonásait tekintve talán az agglutináló nyelvekhez áll közel, s mai információink alapján egyik ismert nyelvvel sem rokonítható.

Adott tehát egy olyan ősi, misztikus nyelv és kultúra (ne feledjük, hogy például a gladiátorjátékok is etruszk temetkezési hagyományból nőttek ki), amelyet még „hivatalosan" senki nem kapcsolt össze más nyelvekkel, kultúrákkal. Ez igazi intellektuális kihívás egy olyan fiatalos lendületű forradalmár típusnak, mint Alinei.

Similis simili gaudet, tartja a latin mondás, és jelen esetben igaznak tűnik. Egyfelől itt vannak a rejtélyes etruszkok, miért ne hozhatnánk kapcsolatba az (Alinei számára szemlátomást nem kevésbé) rejtélyes magyarokkal? Az ötlet természetesen nem az *Ősi kapocs* megtalálójától származik; Jules Martha már 1895-ben leírta nagyrészt ugyanezeket a hipotéziseket, szintén nem csak a magyar–etruszk rokonságot megállapítva, hanem a finnugor nyelvcsaládba behelyezve a szegény társtalan nyelvet.

Alinei hivatkozik is elődjére, korrigálva annak tudományos eredményeit, pl. az etr. *maru* 'földmérő' az újabb eredmények szerint a m. *mérő* egyik ősi alakja, és nem a PFU **mer3* fejleménye (30). A kor, amelyben Martha írta művét, még megbocsáthatóvá teszi a korábban inkább etruszk művészettörténettel foglalkozó tudós kisiklását. Az összehasonlító történeti nyelvészet még viszonylag fiatal tudomány volt, nem tekinthető nagyon színvonal alattinak egy-egy bátortalan próbálkozás. Gombocz Zoltán azonban már 1914-ben helyre tette a meglóduló fantázia szülte rokonítási kísérletet (Egyetemes Philologiai Közlöny 38: 302–305).

Az viszont, ahogy Alinei a kérdéshez nyúl, nem ismerve a magyar nyelv alapjait sem, elszomorító és egyben felháborító. Azt írja például: „ugrisztikai szempontból is kétféleképpen magyarázható a */yu/* átalakulása */i/*-vé" (28),

azaz a *gyula* méltóságnévről szólva feltételezi, hogy a *g* hang után egy *yu* diftongus következik... Dühítő, mert hazugságait, csúsztatásait, fantazmagóriáit a saját tekintélyére támaszkodó magabiztossággal írja le, és állítja be autentikus kutatási eredményekként. Ez tehát nem pusztán „aggkori megtévelyedés", hanem súlyos tudományetikai vétség.

Hegedűs József tudománytörténeti elemzéséből (Hiedelem és valóság, 2003) tudhatjuk, hogy a Magyarországon fejüket felütő általtudományos őstörténeti nézetek hátterében legtöbbször külföldi „tudósok" ötletei állnak. Így volt ez a „magyar–etruszkológus" Szabó Károly esetében is, aki Martha eredményeitől indíttatva „alapos filológiai módszerességgel, de hiányos nyelvészeti felkészültséggel írta meg művét, így célkitűzése, az etruszk nyelv rejtélyének megoldása kudarcot vallott" (Rédei Károly: Őstörténetünk kérdései, 2003: 108–109, bibliográfiai adatokkal). Másik két etruszkpárti szerző esetében nincs adat bármilyen hatásról, Rédei viszont olyan lesújtóan ír róluk, hogy aligha feltételezhetjük, hogy felértek akár a marthai kvázinyelvészet szintjére (vö. i.m. 52–53).

Sajnos Alinei a világháló korában publikálta írását, így híre is gyorsabban terjed. Ha az érdeklődő magyar netező a www.etruszk.lap.hu oldalra téved, ami az egyik legkönnyebben elérhető lap e témában, ott az etruszk nyelvvel kapcsolatos hivatkozások között legtöbbet az olasz szerző művével foglalkozók közül fog találni. Így aztán nem lenne csoda, hogyha az etruszk–magyar őstörténeti topikok és fórumok rövidesen ugyanolyan népszerűségnek örvendenének, mint az álsumerológus témájúak, és az sem lenne meglepő, ha az előbbiek is hasonló vehemenciával követelnék az Akadémia finnugorológiai intézete [sic!] kapujának leláncolását, mint az utóbbiak.

Mindez talán másképp lenne, ha végre kinőnénk az össznépi álmodozást a dicső múltról és a magunk elképesztő különlegességéről, és megbecsülnénk azt, amink van. Ahogy a legtöbb európai nemzet is túltette magát a 17–19. századbeli nyelveredetkeresésen, és ahogy például a hollandok is régen túljutottak már azon, hogy az övék lenne a paradicsomi ősnyelv, úgy mi is belátnánk végre, hogy e lezárt kérdéseken kár vitatkozni.

Ehhez természetesen szükség lenne arra is, hogy egy olyan, egykor köztiszteletben álló szervezet, mint a Magyarok Világszövetsége ne adja a nevét egy ilyen könyvhöz. Vagy hogy az Allprint nevű kiadó – ha már mindenáron ki akar nyomtatni mindent – legalább egy szakembert is kérjen fel, hogy lektorálja vagy jegyzetekkel lássa el a könyvet, ami így kevésbé tévesztené meg az olvasót.

DUSNOKI GERGELY

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 11.
DEBRECEN, 2004

In honorem

Выдающееся лицо исследования мордовской ономастики: Д. В. Цыганкину 80 лет

Уже многие, во многих местах оценивали исключительно разветвлённую, в мордвинистике определительную научную деятельность Дмитрия Васильевича Цыганкина (нпр. Михаил Мосин, Linguistica Uralica 31: 217–221; 36: 299–302; Габор Заиц, Folia Uralica Debreceniensia 7: 206–207). По поводу его 80-го дня рождения мне радостно рассматривать и оценивать часть его деятельности: его книги и научные статьи, написанные им о мордовской ономастике.

Если посмотрим цифровые данные, видно, что ономастические сочинения составляют относительно маленькую часть огромной лингвистической деятельности виновника торжества: из почти 200 его публикаций, только две дюжины принадлежат сюда, но эти сочинения по сути дела являются основным трудом современной мордовской ономастики; он первым привёл мордовские названия в систему.

Первые статьи об ономастике он написал в конце шестидесятых годов двадцатого века. Его первая такая публикация (*Из наблюдений над структурными особенностями топонимов на территории Мордовской АССР. Труды* 36 [1969]: 174–191) содержает верные по сей день информации по систематике. После этого следовали два микротопонимических сочинения (*Мордовская микротопонимия. Семантико-лексический и словообразовательный анализ. Ономастика Повольжя* 2 [1971]: 258–263; *Мокшэрзянь микротопонимиясь. Микротопонимия мордвы. Сятко* 1971/1: 87–91) и книжка, в которой он объявил программу по сбору названий (*Программа по сбору топонимического и антропонимического материала на территории Мордовской АССР,* 1972).

Его самые важные топонимические статьи (*Мордовская архаическая лексика в топонимии Мордовской АССР. Ономастика Повольжя* 4 [1976]: 167–171; *Русско–мордовские межъязыковые контакты – на лексическом уровне. Труды* 61 [1981]: 3–18; *Топонимическая система мордовских языков. Лексикология современных мордовских языков.* Са-

ранск 1983: 161–173; *Лексико-семантическая характеристика отдельных пластов топонимической системы МАССР. Ономастика Поволжья* 1986: 4–20; *Эрзянь тарка лемень валкс. Сятко* 1993/1: 65–66) по сей день являются основными трудами мордовской ономастики. В этих сочинениях автор представляет самые частные мордовские топоформансы, которые самые важные составные элементы самого частного типа мордовских топонимов (двухчастных названий образованных путём синтагматического конструирования): *лей* ’река’ (здесь дам только эрзянские примеры), *веле* ’село’, *бие, биё, буе* ’род, населённое племенем место’, *кужо* ’лужайка’, *эрьке* ’озеро’, *морго* ’вырубка; новое поселение’, *нал* ’луг’, *нерь* ’мыс, устье’, *пандо* ’возвышенность, холм’, *пора* ’роща, луг’ *пуло* ’луг’, *ур* ’холм’ и т. д.

Другая главная тема его научных статьей – определение слоев названий Мордовской Республики. На Средне-Волжском краю определяются шесть слоев названий: кроме трёх всё ещё живых слоев (мордовский, русский и тюркский) остались следы трёх народностей, которые когда-то побыли на этой территории (так называемое ”население Волга-Ока”, балтийские и иранские населения). Определение этих слоев даёт важные информации не только исследователям ономастики, но и историки тоже могут пользоваться ими, ведь описание ономастических процессов может облегчить исследование бывших процессов миграции в районе.

Одна из важнейщих научных статьей Цыганкина занимается топонимами антропонимического происхождения (*Имя человека в географических названиях на карте Мордовской АССР. Вопросы финно-угорской ономастики.* Ижевск 1989: 49–63); в другой статье он изучает ономастические касательства засечных черт, образованных в области Саранска в XVII-ом веке. (*Топонимы, связанные с историей засечных черт. Ономастика Повольжя* 1986: 77–82). В последнее время виновник торжества опубликовал и о названий тюркского происхождения (*Mordvin Settlement Names of the Trans-Volga Region. Onomastica Uralica* 3 [2005]: 85–91).

В этих статьях Д. В. Цыганкин опубликовал больше полуста этимологий (нпр. *Атемар, Баенбуе, Иклей, Инелей, Каргалейка, Качелай, Кеченбие, Ковиляй, Кушки, Лепево, Марляй, Наченалы, Новоклейка, Пичеморга, Пичпанда, Сияли, Тарасбуе, Тумалейка, Шуварлей* и т. д.). Он считается самым плодовитым исследователем и мордовских топоформансов.

Он был ответственным редактором номера 1986-го года *Ономастики Повольжя,* ономастического издания Средне-Волжского края, который содержал 23 научных статьей.

В начале девяностых годов, в 1993-ем году вышла в свет книга под заглавием ***Память земли*** – синтез деятельности до того времени Д. В. Цыганкина. Это произведение – личное признание о названиях. Отношение автора к названиям красивее всего выражает заглавие одной из глав тома (Мы разговариваем с картой), ведь он в самом деле разговаривает с картой. Он убеждён в том, что названия Мордовской Республики, где живут несколько национальностей, таят в себе волнующие секреты и их записание и разрешение может помочь нам в том, чтобы понять не только сложные соотношения настоящего, но и секреты прошлых веков. Как в своей книге написал: „Каждый уголок нашей страны имеет свои содержательные »говорящие« географические названия.” Он прав, ведь читая книгу перед нашими глазами постепенно открываются секреты географических названий района.

Автор рассматривает слои названий, которые можно связать с народами, живущими на территории: мордовские, русские и тюркские названия. Он представит самые важные элементы создания русских названий (*бугор, дол, нива, поле, яр* и т. д.), типы посёлков (*выселки, городище, починки, селище, стан* и т. д.) и самые частные суффиксы: *-ев/-ов(ка), -ин(ка), -ск.* В части о мордовских названиях, кроме того, что автор описывает самые частные топоформанты, можно читать и о роли флоры и географических объектов в наименовании. В ходе представления тюркского слоя, автор берёт подряд названия тюркского происхождения республики (*Амыр, Булак, Елга, Иняш, Кара, Мурза, Тархан* и т. д.). Здесь следует отметить, что вопрос языка-подателя, и описание некоторых фонетических процессов не бесспорны в каждом случае.

Цыганкин обращает внимание и на гидронимы. Глава *Реки, речки и их названия* по сути дела – этимологический словарь больших рек Мордовской Республики, с 74 гидронимами. Только ничтожное меньшинство названий больших рек прозрачно этимологически (*Вармa* < *варма* ’ветер’, *Нерлей* < *нер* ’мыс, острог’, *Пичинейка* < *пиче* ’сосна’), другие названия – подобно названиям других областей – таят в себе много безответных вопросов: тюркские объяснения или мордовские этимоны не в каждом случае дают удовлетворительный ответ. По моему восприятию, нельзя сделать исследование материала мордовских гидронимов без записания материала гидронимов старинного населения Волга-Ока.

Автор занимается микротопонимическими вопросами в двух главах (наименования улиц; названия лесов, полей, родников, речек, и т. д.). Названия советских времён потерялись бы в туманную даль истории, если бы мы не знали, что они всё ещё живы на Средне-Волжском краю.

Согласно характеру книги, автор пишет и о личных именах: в этой главе получаем картину старой системы личных имён мордвинов, и автор опубликует список названий посёлков, которые сформировались из дохристианских мордовских личных имён, с почти сорока записками.

Незадолго до X-го международного конгресса финно-угроведов (Йошкар-Ола) вышел в свет до сих пор самый большой труд по ономастике автора, словарь в 430 страниц ***(Память, запечатленная в слове.*** *Словарь географических названий Республики Мордовия).* В пространном словаре опубликовано около 13 000 названий Мордовской Республики. Кроме названий городов и других посёлков, в словаре помещаются названия водных объектов (рек, озёр, родников, болот, трясин; мостов); названия дорог и улиц, гор, лесов, полей и пастбищ, и названия хозяйственных и религиозных строений, кладбищ, старых и новых мест молитвы. Микротопонимический материал в основном состоит из элементов, которые можно свести к мордовским и русским общенародным словам, но здесь я остановлюсь не на этих, а на вопросах двух самых значительных слоев, названий посёлков и гидронимов.

Топонимический материал основывается с одной стороны на прежних административных областях, а с другой стороны на полторы-тысячном корпусе топонимического словаря И. К. Инжеватова (*Топонимический словарь Мордовской АССР. Названия населенных пунктов.* Саранск, 1979, 1987). По сравнению с словарём Инжеватова, заслуга Цыганкина в том, что он составил чисто ономастический словарь и очистил записи о заглавных словах от важных, но часто лишних и неподходящих топологических информаций. Цыганкин не раз спорит с Инжеватовым (этимологическим экспериментам, котором нельзя безотговорочно пользоваться), нпр. название посёлка *Аржадеево* Инжеватов возведёт из личного имени (< *Аржадей*), а по Цыганкину оно произошло от гидронима, оно получило своё название от реки *Аржа.* Они различным образом судят и о названии столицы республики Саранска: Инжеватов сведёт его к основе *сар* ’болотистое место’, а Цыганкин предполагает древнемордовское слово *сар* ’рукав, приток’ (связанно с финским словом *haara* ’рукав’ и с вепсском словом *sara* ’разветвление’). Важный элемент топонимичного материала, что в словаре помещены и неофициальные (обычно мордовские) названия. – В записях о топонимах, которые произошли от личных имён можно читать важную информацию: автор словаря даёт этимологию дохристианских мордовских антропо-

нимов. (нпр. название посёлка *Чамзинка* можно свести к личному имени *Чаунза,* а основа этого общенародное слово *чаво* ’пустой, свободный’).

Другой важный тип названий – это гидронимы. Цыганкин опубликовал этимологии сотен гидронимов. Подобного труда ещё не родилось о гидронимов района, ведь этимологические абсурдности П. В. Зимина и Г. В. Еремина (*Реки Пензенской области.* Саратов 1989) нельзя причислить к научным произведениям, а обильный материал гидронимов книги Н. В. Казаевы (*Эрзянские географические названия – лексико-семантическая характеристика.* Саранск 2001) с одной стороны фигурирует совместно с другими типами названий, а с другой стороны она опубликовала в первую очередь микротопонимические названия. Часть гидронимов можно причислить к микротопонимам; название речки, которая журчает в околице или название тихо притаивающегося озёра легко распороть этимологически (нпр. *Белый ключ; Карго лей* < мд. *карго* ’журавль’, *лей* ’река’; *Катка лисьма* < мд. *катка* ’кот’, *лисьма* ’ручей’), но названия больших рек могут причинить проблемы.

Многие думают, что словарь – это самый скучный текст для чтения. Это ничуть не правда. Хороший словарь очень интересный текст. Словарь Цыганкина такое произведение: перелистывая его как будто оживляются перед глазами читателя мордовские села и города, мысленно погуляем по улицам поселений, обходим лесов и полей республики, переправляемся через реки и речки. Я думаю, что этот словарь надолго будет иметь определительное значение среди исследователей мордовской ономастики, кроме них его могут использовать и те, которые интересуются географией и историей.

Наконец есть ещё один вопрос, о котором мне хочется говорить: профессор Цыганкин очень активно принимает участие в построении ономастических связей. Он – член редакционной коллегии международного ономастического сотрудничества под названием *Onomastica Uralica* своими советами и полезными замечаниями много помогает и своей студентке, содействующей программе, таланту мордовской ономастики, Нине Казаеве.

Я желаю того, чтобы его несокрушимый энтузиазм и огромная работоспособность ещё надолго существовали, и профессор Дмитрий Васильевич Цыганкин обогатил мордовскую лингвистику многочисленными трудами!

ШАНДОР МАТИЧАК

Ivan Sztyepanovics Galkin
75 éves

Ez év szeptemberében ünnepelte 75. születésnapját Ivan Sztyepanovics Galkin, a mari nyelvészet kiemelkedő alakja. Nagyívű életpályájának első állomása Petrozavodszk volt, itt végzett 1953-ban finnugor szakos diákként, majd utána Tartuba került, hogy az Ariste-iskolában készüljön fel a tudományos életre. Fiatalon, 1958-ban kandidált, majd utána Joskar-Olában, a helyi akadémiai kutatóintézet nyelvészeti részlegén kapott állást, s ezzel párhuzamosan elkezdett tanítani a pedagógiai főiskolán is.

1960-ban kinevezték a kutatóintézet vezetőjének, e minőségében huszonkét éven át dolgozott; közben – 1968-as nagydoktori védését és 1970-es professzori kinevezését követően – megszervezte, és 1972–75 közötte vezette is az egyetemen a mari filológiai tanszéket. 1996 óta emeritus professzorként oktat az egyetemen.

Galkin professzor tudományos teljesítményét részletesen nagyon nehéz lenne bemutatni, hiszen közel 200 publikációt jegyez. Az alábbiakban tematikus csoportosításban igyekszem képet adni arról a szerteágazó tudományos érdeklődésről, melynek eredményeképpen megszületett ez a hatalmas életmű.

A fiatalon, 1958-ban megvédett kandidátusi disszertációja az igeképzéssel foglalkozott (*Суффиксальное образование глаголов в современном марийском языке*). Galkint emellett az igei kategória sok más titka foglalkoztatta, első könyve (*Залоги в марийском языке*[1], 1958. 52 l.) mellett számos cikke tanúskodik erről, pl. *Из истории марийского спряжения.* In: *ESA* V. Tallinn, 1958: 274–285; *К вопросу о происхождении сложных глаголообразовательных суффиксов в марийском языке.* In: Уч. зап. МГПИ. 16. 1958: 61–76; *К вопросу о возникновении двух типов спряжения в марийском языке.* In: *Вопросы финно-угорского языкознания.* М–Л., 1962: 165–177; *Финно-угорское и нефинно-угорское в системе глагольных времен марийского языка.* In: CIFU-4/3. Budapest, 1975: 383–386 stb. – Mindemellett számos cikket írt a mari esetrendszerről, ill. a számnevek és a névmások kérdéseiről is.

[1] Egyszerűsítési okok miatt ahol nem jelzem külön a kiadás helyét, azok az opuszok Joskar-Olában jelentek meg.

Az ünnepelt az 1960-as években kezdett el a mari nyelv történeti morfológiájával foglalkozni, munkájának eredménye a máig megkerülhetetlen kétkötetes mű, az *Историческая грамматика марийского языка. Морфология.* I, 1964. 204 l.; 2, 1966. 168 l.). Ez a téma vezetett a nagydoktori disszertációhoz: *Историческая морфология марийского языка* c. értekezését 1968-ban védte meg Tallinnban.

Galékin részt vett a *Современный марийский язык* (1961) c. összefoglaló munka írásában is: a névmásokkal és az igékkel foglalkozó fejezeteket jegyzi. Szeret etimológiai kérdésekkel is foglalkozni, erről a *Вопросы марийского языкознания* c. folyóiratbeli cikkei tanúskodnak. Érdekelték a nyelvjárások fonetikai problémái is (*Особенности гармонии гласных в горном и северо-западном наречиях марийского языка и причины их возникновения.* In: CIFU-5/2. Turku, 1980: 17; *Особенности гармонии гласных в горном и северо-западном наречиях марийского языка и причины их возникновения.* In: *Вопросы марийской диалектологии* 1981: 31–43).

Galkin professzor egyik legjelentősebb tevékenységét a névtan területén fejti ki. Néhány éve jelent meg – munkatársával, Olga Voroncovával közösen készített – összefoglaló műve, Marifölд helyneveinek etimológiai szótára (*Топонимика Республики Марии Эл. Историко-этимологический анализ,* 2002. 424 l.). Ugyancsak népszerűek korábbi könyvei is, e köteteket a mari névtan iránt érdeklődők nagy haszonnal forgathatják (*Кто и почему так назвал? Рассказ о географических названиях Марийского края,* 1991. 158 l.; *Тайны марийской топонимики,* 1985. 96 l.; *Марий ономастика. Краеведлан полыш,* 2000. 104 l.). Az utóbb említett könyv a névtan terminológiai kérdései mellett foglalkozik a mari hely- és személynevek rendszerével és bemutatja azok etimológiai rétegeit. A szerző külön kitér a *mari* és a *cseremisz* etnominák eredetére is. Az ünnepelt a monográfiák mellett számos névtani tárgyú cikket is jegyez: foglalkozott a névtannak az őshaza lokalizálásában betöltött szerepével (*О прародине мари по данным языка и топонимии.* In: *Узловые проблемы современного финно-угроведения: Материалы I Всероссийской научной конференции финно-угроведов,* 1995: 304–306); a köztársaság névrétegeivel (*Древнейшие пласты марийской топонимики.* In: *Вопросы марийской ономастики* VI, 1987: 5–24; *Об угорских элементах в топонимии Республики Марий Эл.* In: *Финноугроведение,* 1997: 94–95); rendszertani osztályozással (*Основные типы топонимов на территории Марийской АССР.* In: *Вопросы финно-угорской ономастики.* Ижевск, 1989: 33–48); víznevekkel (*Марийские географические термины, связанные с обозначением истока и устья реки.* In: *Прибалтийско-финское языкознание.* Петрозаводск,

2003: 80–85) és személynevekkel (*Русские фамилии марийского происхождения.* In: *Вопросы марийской ономастики* IV, 1983: 5–17) egyaránt. Külön öröm számunkra, hogy a debreceni központtal működő névtani együttműködés, az Onomastica Uralica kiadványsorozatát is megtisztelte írásával (*Mari Bibliography*. In: *Onomastica Uralica* 1b. Debrecen–Helsinki, 2002: 247–256, O. Voroncovával közösen).

Galkin elévülhetetlen érdemeket szerzett a szótárírás terén is: aktívan részt vett a mari értelmező nagyszótár szerkesztési munkálataiban is (*Словарь марийского языка* 1990–2004), társszerzője a turkui sorozatban megjelent mari–finn szótárnak (*Марла–финнла мутер* 1992) és a helyesírási szótárnak is (*Марий орфографий мутер* 1972, 1992).

Érdeklik a nyelvek közötti kapcsolatokat is, foglalkozott az orosz, permi és mongol hatással is (*Некоторые вопросы контактирования языков.* In: *СФУ* 13 [1977]: 107–110; *О некоторых явлениях русско–марийского языкового взаимодействия.* In: *Вопросы истории и диалектологии марийского языка,* 1979: 102–112; *К вопросу о монголизмах в марийском языке.* In: *Вопросы грамматики и лексикологии,* 1980: 119–127; *О марийско–пермских лексических параллелях.* In: *Вопросы марийской ономастики* IX, 2001: 3–17).

Galkin több évtizedet töltött – és aktívan tölt ma is – a felsőoktatásban, természetes tehát, hogy tankönyveket, oktatási segédkönyveket is találunk bibliográfiájában: J. N. Musztajevvel közösen írt finnugor nyelvészeti tankönyvet (*Финно-угроведенийын негызше. Тунилтыш ужаш. Фонетика,* 1980. 135 l.; *Финно-угроведенийын негызше. Морфологии. Синтаксис. Лексика,* 1984. 122 l.), L. I. Barcevával pedig a mai mari lexikológiáról írt (*Кызытсе марий Йылме. Лексикологии,* 2003. 184 l.).

Galkin professzor tevékenységét nem csak a tudományos publikációk mennyiségével és minőségével lehet lemérni, hanem a fiatalabb generációkhoz való viszonyával is: a professzor a finnugor nyelvészeti doktori iskola aktív tagja, s vezetésével több aspiráns védte meg kandidátusi disszertációját. Jelen írás szerzőjének külön örömére szolgál, hogy I. Sz. Galkin aktívan részt vesz az Onomastica Uralica névtani együttműködésben is; a program debreceni tagjai nevében kívánok ezúton is jó egészséget és töretlen munkakedvet az ünnepeltnek!

MATICSÁK SÁNDOR

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.
DEBRECEN, 2005

Krónika

Beszámoló a X. Nemzetközi Finnugor Kongresszusról (Joskar-Ola, 2005. augusztus 15–20.)

1. Az előzményekről. A tartui finnugor kongresszuson, a rotációs rendszernek megfelelően, Joskar-Ola nyerte el a következő nagy találkozó rendezési jogát. Ez a döntés kissé megosztotta a finnugor tudóstársadalmat: amellett, hogy végre ismét egy oroszországi finnugor köztársaság került a figyelem középpontjába, sokan aggodalmuknak adtak hangot, vajon képesek lesznek-e a helyiek kellő színvonalon megrendezni a kongresszus.

Sokáig úgy tűnt, a szkeptikusok meglátásai igazolódnak. A kongresszus előtti időszakban gyakorlatilag semmiféle információ nem szivárgott át a magyar résztvevőkhöz (sem). A helyszínen járt nemzetközi delegációk mindig azzal a hírrel tértek haza, hogy „lesz kongresszus, s a régi szép szovjet idők módjára az utolsó pillanatban minden elkészül". Ez végül így is történt, de ma már nehéz megmondani, hogy az információhiány hány embert rettentett el az utazástól. Még ez év elején sem kaptunk semmilyen információt arról, hogy kikhez lehet fordulni a szokásos kérdésekkel, s Anduganov tragédiája is nagymértékben fokozta a bizonytalanságot. Ehhez járultak a Koksaga vidékéről érkező nyomasztó hírek: ellenzékieket lehetetlenítettek el, újságírókat vertek meg, észt csoportot utasítottak ki. S még egy negatív dologról kell szólni: a magyar oktatási minisztérium – sajnos, már megszokott módon – ezúttal sem törődött nemzeti tudományunk egyikével; a pénzügyi támogatás nagy részét a különféle akadémiai és alapítványi pénzekből sikerült összeszedegetni.

Mindezen előzmények után nem meglepő, hogy minden idők legkisebb „delegációja", alig több mint harminc fő indult útnak Magyarországról. Az utazás megszervezésében a legnagyobb érdemek Csepregi Márta nevéhez fűződnek, ehelyütt is szeretnénk megköszönni fáradhatatlan munkáját. Az utazásnak csak egy mozzanatát emeljük ki: a Moszkva–Joskar-Ola vonatozás az „egyterű" vagonban sokunk életre szóló élménye marad...

2. A kongresszus tudományos programja. Mivel a rendezvény előtt az ún. szervezőbizottsággal nem tudtuk felvenni a kapcsolatot (utólag kiderült, e-mailjeinket megkapták, de nem válaszoltak rá, s nem is vették figyelembe az abban közölteket...), csak a helyszínen derült ki, hogy a különféle szimpóziumok és szekciók beosztása hogyan alakul. A szervezők – vagy a „огромный конгресс" bűvölete vagy a pénzügyi támogatás felsrófolása vagy pedig csak slendriánságuk miatt – mindenkit beosztottak a különféle szekciókba, akik valaha is előadással jelentkeztek (pedig legalább a kiadott vízumok alapján még lehetett volna módosítani a programon). Ennek következtében az egyes szekciókban a ténylegesen megtartott előadások aránya 50% közül mozgott, ez pedig jelentős káoszhoz vezetett, még a nagy kongresszusokon korábban megszokott „benyitogatások" okozta zavarokhoz képest is. (Több olyan szekció is volt, ahol például a délutáni programok teljes egészében elmaradtak; de volt olyan előadó is, aki kétszer tartotta meg ugyanazt az előadását.) Egy kongresszusi információs tábla valamit enyhíthetett volna a problémákon... Megkockáztatom: annak sincs túl sok tudományos hozadéka, hogy valaki – javarészt véletlenszerűen betévedő hallgatóság előtt – 20 perc alatt ledarálja előadását, majd mindenki száguld tovább a következő helyszínre...

Végül is, azt nem tudtuk meg, hány résztvevője volt a kongresszusnak (a helyiek 650–700-ra becsülték a létszámot). A jelentkezők listáját mindezek ellenére érdemes alaposabban szemügyre venni, hiszen ha a kongresszuson megjelentekről nem is ad helytálló információkat, az egyes országok „finnugor aktivitásáról" mégiscsak nyerhetünk adatokat. A programfüzetben feltüntetett lista alapján a 940 jelentkező a következő országokat képviselte (volna): Oroszország 672 fő = 71,5% (ezen belül Marij El 220, Udmurt Közt. 70, Mordvin Közt. 68, Komi Közt. 65, Tyumenyi terület 49, Moszkva 30, Karjala, Szentpétervár 26–26, Baskíria 22, Tatarsztán, Tomszk 18, Csuvas Közt. 17 stb.); Finnország 74, Magyarország 69, Észtország 51, Németország 23, Japán 9, Franciaország 7, Olaszország, Svédország 6–6, Ausztria 5, USA 4, Anglia, Kanada 3–3, Hollandia 2, Ausztrália, Lengyelország, Litvánia, Luxemburg, Norvégia, Románia 1–1 fő. (Sokan nagy érdeklődéssel várták a programfüzet 137. oldalán feltüntetett Pazmany Péter felbukkanását is...)

Mindezek után végül is néhány adat a tudományos programról is: A plenáris előadások – Domokos Péter, Tõnu Seilenthal, Kszenofont Szanukov et al. (tudománytörténet), Bereczki Gábor, Sirkka Saarinen (nyelvészet), Valerij Patrusev (régészet), Tatyjana Gyevjatkina és Ildikó Lehtinen (néprajz) – a korábban megszokott módon zajlottak (a megjelent szöveg felolvasása és a felkért kommentátorok hozzászólása). Az előadások összesen 25 szekcióban zajlottak: folklorisztika és etnológia 7, irodalom

3, archeológia, antropológia 4, nyelvészeti 11 (alapnyelvi rekonstrukció, nyelvi kapcsolatok, fonetika és fonológiai, morfológia és morfofonológia, morfoszintaxis és szintaxis, lexikológia és lexikográfia, stilisztika és szemantika, onomasztika és onomasziológia, az irodalmi nyelvek fejlődésének problémái, dialektológia és az uráli nyelvek oktatása). Korábban már jeleztem, a sok párhuzamosság és a „fantomnevek" elképesztően nagy aránya miatt igen nehéz volt követni a programot.

A kongresszushoz kapcsolódó könyvkiállítás felemásra sikeredett: a magyar anyagnak csak egy része érkezett meg, azokat is csak egy eldugott helyen rakták ki; sok jó könyvet nem lehetett megvásárolni, de szerencsére azért több fontos kötet kapható volt.

3. A politika beszüremkedése. Joskar-Olába érkezve hamar kiderült, hogy a kongresszus politikai rendezvénnyé (is) lényegült át: Markelov elnök és stábja már a maratoni hosszúságú megnyitón is hangsúlyozta, hogy „ők, marik" mennyire szívükön viselik a mari nép sorsát, s mindent megtesznek a népek békés egymás mellett éléséért, s ugyanez a hangvétel jellemezte a kirándulások különféle helyszínein fellépő helyi vezetők megnyilvánulásait is.

A kongresszussal egyidőben tett látogatást az Európa Parlamentnek a kisebbségek helyzetét felmérő delegációja Mariföldön. Jelentős észtországi sajtóvisszhangot és értetlenséget váltott ki az észt oktatási miniszterasszonynak a helyzetet szépnek és jónak láttató beszéde, melyet a megnyitón mondott el.

4. Kiegészítő programok, kirándulások. A balett-előadás, a koncertek és folklórprogramok magas színvonalú, sok nézőt vonzó rendezvények voltak. A fogadások kínálata rendkívül bőséges volt, látható volt, hogy pénzügyi akadályok végül is nem csorbítják a pazar ellátást; a lazac-kaviár-örmény konyak-grúz bor élvezetét azonban kissé megkeserítette, hogy az oroszországi finnugorság fiatalabb (kevésbé tekintélyes) képviselőit nem hívták meg a fogadásokra. A szervezők az egyes helyszíneken szépen kitettek magukért, a kedves, mosolygós kislányok hada a menzán és másutt üde színfoltnak bizonyult.

A kirándulásokra az egyszerűség kedvéért nem lehetett jelentkezni (viszont nem kellett fizetni értük!), hanem „delegációk" szerint voltunk beosztva (amit a más típusú demokráciában felnőtt finnek kellőképpen sérelmeztek is). Ezeket is, csakúgy mint a kongresszus összes többi rendezvényét, a fokozott biztonsági óvintézkedések jellemezték (beléptetőkapuk, táskamotozások): a buszok konvojban, rendőri felvezetéssel közlekedtek, az utakat lezárták, az egyes helyszíneken (Kozmogyemjanszkban – Ilf és Petrov irodalmi élménnyé nemesült Vaszjuki nevű településén –, Zvenyigovóban és Orsanká-

ban) egyen- és civil ruhás erők garmadája hárította el a külföldiek és helyiek esetleges találkozásait.

Összességében elmondható, hogy végül is a kezdeti információhiány és bizonytalanság ellenére tényleg volt kongresszus (ahogy az észt népi bölcsesség tartja: „a dolgoknak hajlama van rendeződni"), atrocitás sem az út során, sem Joskar-Olában nem ért senkit, s hónapok-évek múltán visszagondolva elsősorban a Volga-vidék látványa, az „egzotikus" helyszín, s a marik kedvessége, segítőkészsége marad meg bennünk.

MATICSÁK SÁNDOR

Suomi–unkari sanakirja -projekti

Jo pitkään on ollut selvää, että tarvitaan uusi, ajanmukainen suomi-unkari sanakirja palvelemaan kielten opiskelijoita ja kääntäjiä sekä yhtälailla niitä, jotka harrastavat Suomen tai Unkarin kulttuuria ja kieltä. Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos alkoi ajaa asiaa käytännössä vuoden 2002 syksyllä ja melko pitkäksi venyneen suunnittelun, rahoituksen hakemisen ja koeartikkelien kirjoittamisen jälkeen sanakirjan kirjoitustyö pääsi käyntiin kesällä 2004.

Projekti on suunniteltu nelivuotiseksi ja sen alkua on rahoittanut Kulttuurirahasto. Merkittävä apu on, että Kotimaisten kielten tutkimuskeskus antoi projektin käyttöön kustantamoita varten laaditun sanalistan, jonka perusteella työtä on helppo tehdä. Sanakirjan kustantajaksi on lupautunut SKS. Sanakirjalla on kaksi unkarilaista ja kaksi suomalaista toimittajaa, jotka ovat kaikki kielen opettajia ja joilla on kokemusta myös kääntämisestä. Toimittajat työskentelevät pareina siten, että suomalainen valitsee hakusanan, merkitsee sille taivutusluokan, etsii kasveille ja eläimille latinankielisen nimen, miettii, mitkä merkitykset otetaan mukaan ja missä järjestyksessä sekä laatii esimerkkilauseet. Tämän jälkeen unkarilainen arvioi oman kielensä kannalta merkitykset ja esimerkkilauseet, täydentää niitä tarvittaessa ja kirjoittaa sana-artikkelin ensimmäisen version. Kolmannessa vaiheessa suomalainen tarkastaa artikkelin sisällön ja muokkaa sen ulkoasun. Muokatuista artikkeleista unkarilainen kokoaa isomman kokonaisuuden, jonka suomalainen vielä kerran tarkastaa ja valmistaa lopulliseen muotoonsa. Tämän jälkeen artikkelit lähetetään korjaajille, joita on neljä, kolme unkarilaista ja yksi suomalainen. Sana-artikkelit käyvät siis läpi monta vaihetta ja tällä pyritään tietysti mahdollisimman hyvään ja virheettömään lopputulokseen.

Sanakirjasta tulee keskikokoinen sanakirja, eli siinä on noin 40 000 hakusanaa. Sanakirjan käyttäjäjoukko tulee olemaan yhtä laaja ja heterogeeninen kuin suomea ja unkaria harrastavien, opiskelevien ja niitä työssään käyttävien joukko on ja tämä pyritään ottamaan huomioon hakusanoja valittaessa. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen sanalista on erittäin hyvä ja ajankohtainen, mutta siitä puuttuu esimerkiksi kielitieteen ja kirkollisen elämän termejä, joita suomi-unkari sanakirjassa kuitenkin on oltava. Toisaalta pois on jätetty listalla olevia vierassanoja, jotka ovat molemmissa kielissä samassa muodossa. Mukaan yritetään ottaa myös erikoisalojen termejä ja jonkin verran puhekielen ilmauksia, vaikka pääpaino on ilman muuta yleiskielen sanastolla.

SANNA LÄHDE

Tanszéki beszámoló a 2004–2005. tanévről

2005 nyarán Keresztes László professzor nyugdíjba vonult, a Finnugor Nyelvtudományi Tanszék vezetését Maticsák Sándor docens vette át. A tanszék állományához tartozik Dusnoki Gergely tanársegéd, Sanna Lähde finn lektor, Kirli Ausmees észt lektor és Christina Armutlieva finnugor lektor. A finn szakmódszertan oktatásáról és az iskolai gyakorlatról továbbra is Salamon Ágnes gondoskodik, a könyvtárosi teendőket Hoffmann Istvánné látja el. Tanszékünk PhD-hallgatója, Fábián Orsolya 2005 szeptember elsejétől a jyväskyläi egyetem magyar lektoraként dolgozik.

A tanszéki nyelvészeti doktori alprogramban tavasszal került sor Rusvai Julianna munkahelyi vitájára, disszertációját *(Pápay József osztják hagyatéka)* néhány hónapon belül meg fogja védeni. A doktori iskola új nappali hallgatója Fodor György, a levelező doktorandusz hallgatók köre pedig (Dennica Peneva és Balogh Anita mellett) Balogh Judittal bővült.

Ebben a tanévben a tanszék – hasonlóan a korábbi évek gyakorlatához – több külföldi és hazai kollégát is fogadott. Maria Vilkuna (Helsinki) a finn mondattanról tartott előadássorozatot, Tuomo Lahdelma (Jyväskylä) finn irodalmi kérdésekről beszélt. Az egyetemünkön tett látogatás keretében Eberhard Winkler (Göttingen) felkereste tanszékünket is. A doktori programban tartott foglalkozást Csúcs Sándor (Piliscsaba–Budapest).

A tanév elején finn nyelv és irodalom szakra 9 (angol–finn 5, magyar–finn 3, német–finn 1), finnugor szakra pedig egy hallgatót vettünk fel. A tanév végén finn szakon négyen tettek államvizsgát (Reszler Gábor, Sárközi

Helga, Szegedi Anita, Váradi Ildikó – tanári képesítő vizsgával), egy hallgató pedig finnugor nyelvészetből diplomázott (Sárosi Andrea).

A tanszék oktatói és doktoranduszai több konferencián vettek részt. A 2005-ös év kiemelkedő eseménye a Joskar-Olában rendezett X. Nemzetközi Finnugor Kongresszus volt. Intézetünket öt fő képviselte; hárman (Keresztes László, Dusnoki Gergely és Fábián Orsolya) a „Stilisztika és szemantika" szekcióban kaptak helyet, ők a kisebb finnugor nyelvek bibliafordításairól tartottak előadásokat (ezek írott változatai a FUD jelen kötetében kaptak helyet). A kongresszus nyolc szimpóziuma/kerekasztal-megbeszélése egyikét Hoffmann István és Maticsák Sándor szervezte, ennek keretében mutatták be az Onomastica Uralica névtani együttműködés legújabb kötetét *(Settlement Names in the Uralian Languages,* szerk. M. S.), ill. tartották meg vitaindító előadásaikat (Hoffmann István: *Результаты и планы периодики Onomastica Uralica;* Maticsák Sándor: *К этимологическому исследованию гидронимов – на мордовском материале).* – A kongresszuson Maticsák Sándort az International Committee of Fenno-Ugric Congresses (ICFUC) nemzetközi bizottságának tagjává választották.

2005 áprilisában Szegeden rendezték a Magyar nyelvtörténeti kutatásojk legújabb eredményei V. konferenciát, ezen Fodor György *Az időhatározók a mordvinban* c. elődással lépett fel.

A tanszék fiatal kutatói 2004 novemberében felolvasó ülést tartottak a Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni csoportjában (Christina Armutlieva: *Az inari és a kildini lapp egyházi terminológia etimológiai elemzése néhány bibliafordítás alapján;* Dusnoki Gergely: *Az északi lapp bibliafordítások betegségneveinek etimológiai vizsgálata;* Fábián Orsolya: *A „kísértés" terminológiájának kérdései*).

A 2003 nyarán Hamburgban rendezett Erasmus-konferencia *(The National Awakening of Endangered Uralic Peoples)* anyaga az év folyamán megjelent, ebben Christina Armutlieva, Dusnoki Gergely, Fábián Orsolya és Fodor György tanulmánya is helyet kapott; a kötet ismertetését ld. jelen számunkban.

Az Erasmus-együttműködés keretében Keresztes László a Padovai Egyetemen *(A mordvin nyelv rendszere),* Maticsák Sándor pedig a Jyväskyläi Egyetemen *(Suomi ja unkari sukukielinä)* látott el kéthetes vendégtanári feladatokat.

2005. augusztusában Keresztes László és Maticsák Sándor részt vett Magyarságtudományi Társaság választmányának budapesti ülésén.

A tanév során megjelent a *Folia Uralica Debreceniensia* 11. száma.

MATICSÁK SÁNDOR

Utószó

A Folia Uralica Debreceniensia (FUD) a Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének sorozata, amely évenként jelenik meg. A kiadványsorozat célja, hogy elsősorban a debreceni finnugrisztikai alkotóműhely tagjai számára biztosítson publikációs lehetőséget, de nem kíván elzárkózni külső szerzők rövidebb-hosszabb tudományos közleményeinek, ismertetéseinek stb. közlése elől sem.

Debrecen, 2005. november 18.

a szerkesztők

Saatesanat

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debrecenin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitoksen sarja, joka ilmestyy kerran vuodessa. Julkaisusarjan tehtävänä on turvata julkaisumahdollisuus ensisijaisesti Debrecenin yliopiston fennougristiikan tutkijoille, mutta se ei kieltäydy julkaisemasta muidenkaan tutkijoiden lyhyehköjä kirjoitelmia, katsauksia ym.

Debrecenissä 18. marraskuuta 2005

toimittajat

Järelsõna

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debreceni Ülikooli soome-ugri keelte õppetooli seeria, mis ilmub igal aastal. Väljaande eesmärgiks on kindlustada Debreceni Ülikooli soome-ugri keelte uurijatele oma uurimuste avaldamine, aga võtab vastu ka teiste uurijate lühemaid kirjutusi, ülevaateid jne.

Debrecenis 18. novembril 2005

toimetajad

Послесловие

Журнал под названием Folia Uralica Debreceniensia (FUD) является периодическим изданием Кафедры финно-угроведения Дебреценского университета. Журнал издается каждый год. Цель названной периодики – опубликование в первую очередь трудов представителей дебреценской творческой группы по финно-угроведению, в то же время не исключается возможность издания коротких научных статей, рецензий других авторов.

г. Дебрецен, 18. ноября 2005 года

от редакторов

Afterword

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) is a series published by the Department of Finno-Ugristics at the University of Debrecen. It appears every year. The aim of the series is to provide the opportunity mainly for the members of the Finno-Ugric workshop of Debrecen to publish, but it also welcomes the studies, book reviews, etc. by outside authors.

Debrecen the 18th of November 2005

the editors

Nachwort

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) heisst die Periodika des Lehrstuhls für Finnougristik an der Universität zu Debrecen. Sie wird jedes Jahr herausgegeben. Sinn und Zweck dieser Periodika bestehen darin, vor allem den Mitgliedern finnougristichen Werkstatt von Debrecen Möglichkeiten zur Publizierung zu schaffen. Ebenso wird hier aber auch externen Verfassern Platz für längere oder kürzere wissenschaftliche Veröffentlichungen und Rezensionen geboten werden.

Debrecen, den 18. November 2005.

Die Redaktion

TARTALOM – INHALT – CONTENTS

SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Armutlieva, Christina: Az infinitivusi tárgy a keleti lappban.....3

Dusnoki, Gergely: The names of the diseases in Northern Sami Bible translations.....13

Фабиан, Оршоя: Вопросы терминологии *искушения* в некоторых финно-угорских языках.....23

Honti László: Uráli „páros igék”.....33

Keresztes, László: Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations.....47

Larsson, Lars-Gunnar: Saami speakers in central Sweden.....59

Maticsák Sándor: A képzővé válás kora a mordvinban.....69

Peneva, Dennica: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban I. (attributív szerkezetek).....87

Rózsavölgyi, Edit: Demographic and linguistic dynamics of the Mari people.....103

H. Varga Márta: A kettős funkciójú *-t*, *-tt* formáns.....113

Zaicz Gábor: Volgai finnugor kor?.....121

Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии

M. M. Jocelyne Fernandez-Vest (ed.): Les langues ouraliennes aujourd'hui / The Uralic languages today *(Dennica Peneva)*.....133

Holger Fischer (ed.): The National Awakening of Endangered Uralic Peoples *(Fodor György)*.....138

Auli Hakulinen et al.: Iso suomen kielioppi *(Keresztes László)* 143
Puhuttu kieli ja sen kuvaus Isossa suomen kieliopissa *(Petteri Laihonen)* 144
Ľudmila Gromova: Aiga lugie i paissa karielakši *(Dennica Peneva)* 150
Pekka Sammallahti: North Saami Resource Dictionary
(Lars-Gunnar Larsson) 151
В. И. Вершинин: Этимологический словарь мордовских
(эрзянского и мокшанского) языков *(Zaicz Gábor)* 154
Ilse Lehiste et al.: Erzya prosody *(Keresztes László)* 161
Dennis Estill: Diacronic change in Erzya word stress *(Keresztes László)* 163
Csúcs, Sándor: Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache
(Christina Armutlieva) 168
Л. Е. Кириллова: Микротопонимия бассейна Кильмези
(Maticsák Sándor) 171
Mario Alinei: Ősi kapocs. A magyar–etruszk nyelvrokonság
(Dusnoki Gergely) 174

In honorem

Выдающееся лицо исследования мордовской ономастики:
Д. В. Цыганкину 80 лет *(Maticsák Sándor)* 177
Ivan Sztyepanovics Galkin 75 éves *(Maticsák Sándor)* 182

Krónika

Beszámoló a X. Nemzetközi Finnugor Kongresszusról
(Maticsák Sándor) 185
Suomi–unkari sanakirja -projekti *(Sanna Lähde)* 188
Tanszéki beszámoló a 2004–2005. tanévről *(Maticsák Sándor)* 189

Utószó – Послесловие 191

PUBLICATIONES

(http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/kiadvanyok.htm)

- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1.** (pp. 142) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1989. Red. Keresztes László–Kiss Antal
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2.** (pp. 222) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1991. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.** (pp. 160) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1994. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 4.** (pp. 260) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1997. Red. Nyirkos István–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 5.** (pp. 262) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1998. Red. Nyirkos István
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.** (pp. 246) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1999. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 7.** (pp. 216) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2000. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 8.** (pp. 761) ISSN 0239-1953
  Debrecen–Jyväskylä, 2001. Red. Maticsák Sándor–Zaicz Gábor–Tuomo Lahdelma
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 9.** (pp. 224) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2002. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 10.** (pp. 270) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2003. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 11.** (pp. 184) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2003. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely

* * *

- Ki kicsoda Finnországban? Száz híres finn élete és munkássága. Szerkesztette Maticsák Sándor. A szócikkeket írta Kovács György, Sanna Lähde, Maticsák Sándor és Anna Tarvainen. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999. 151 pp.
- Maticsák Sándor–Anna Tarvainen: Finn nyelv. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005[3]. 200 pp.

* * *

- Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum. Debrecen, 1990. 1A, 3A, 3B, 3C, 4, 5, 6.

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – bestellbar – заказ:

Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
H-4010 Debrecen, Pf. 54. – Fax: (36-52)-512 923 – E-mail: dusnokig@yahoo.com